

«KAMOLOT»
KUTUBXONASI

Mixail
Lermontov

Zamonamiz qahramoni

YANGI ASR AVLODI
TOSHKENT
2015

UO‘K: 821.161.1-1

KBK: 84(2Ros=Rus)1

L-44

Lermontov, Mixail

Zamonamiz qahramoni. / Mixail Lermontov. – T.:
Yangi asr avlodi, 2015. – 240 b.

ISBN 978-9943-27-535-5

Mixail Lermontovning «Zamonamiz qahramoni» qis-
sasi o‘quvchini haqiqatda o‘ylatadi. Asar insoniy munosabatlar – do‘stlik, muhabbat, sadoqat va xiyonat, axloq qoidalari ustiga qurilgan. Bosh qahramon – Zamonamiz qahramoni, ya’ni Pechorin ijobiy obraz emas, ammo uning aniq bir xislatini odamiylikdan mutlaqo yiroq, deb baholashimiz ham o‘rinli emas. Zamonamiz qahramoni – yozuvchining o‘zi e’tirof etganidek, odamlarni qusurdan davolash uchun zarur bo‘ladigan «achchiq dori, o‘tkir haqiqat». Pechorin bizning oramizda, bir havodan nafas olayotgan tanishimiz yoki qo‘shnimiz. Uning illatini oshirib, muqarrar jazoga ro‘para qilish insoniylikka qanchalik xos? «Dardning qanday dard ekanligini ko‘rsatib berishning o‘zi kifoya, uni qanday davolashni Xudo biladi».

UO‘K: 821.161.1-1

KBK: 84(2Ros=Rus)1

ODIL RAHIMIY
tarjimasi

ISBN 978-9943-27-535-5

© Mixail Lermontov, «Zamonamiz qahramoni». «Yangi asr avlodi», 2015.

ZAMONAMIZ QAHRAMONI

Yozuvchidan

Har bir kitobda so'zboshi uning ham avvali, ham oxiridir; u yo asarning maqsadini tushuntirib berish yoki tanqiddan o'zini oqlash va tanqidga javob vazifasini o'taydi. Biroq, odatda, axloqiy maqsad yoki jurnal tanqidlari bilan o'quvchilarning ishlari bo'lmaydi, shuning uchun ular so'zboshini o'qimaydilar. Afsuski, ayniqsa, bizda shunday. Bizning kitobxonlarimiz hali shu qadar yosh va soddadilki, agar masalaning oxirida qissadan hissa degan xulosa bo'lmasa, uning ma'nosiga tushunib yetmaydilar. Ular hazilni bilmaydilar, kinoyani payqamaydilar; to'g'risi, ular yomon tarbiya ko'rganlar. Ular nomusli jamiyat va odobli kitobda oshkora haqoratga yo'l qo'yilmasligi kerakligi, zamonimiz ma'rifati undan ham o'tkirroq, deyarli ko'zga ko'rinmasa ham, ammo xushomadgo'ylik niqobi ostida undan ko'ra qattiqroq va omonsizroq zarba beradigan qurol kashf etganini hali bilmaydilar. Bizning kishilarimiz bir-biriga dushman bo'lgan ikki davlatga qarashli diplomatning suhbatini eshitganda, bular qalin do'st bo'lganlari uchun hukumatlarini aldashmoqda, deb ishonadigan provinsialga o'xshaydilar.

Bu kitob yaqindagina ba'zi kitobxonlar va qisman ba'zi jurnallarning ham baxtiqaro ishonchiga sazovor bo'lishday bir baxtsizlikni boshidan kechirdi. Ba'zilar «Zamonamiz qahramoni»dek axloqsiz bir kimsani bizga ibrat qilib ko'rsatibdi, deb qattiq xafa ham bo'lishdi; ba'zilar esa bunda yozuvchi o'zining va o'z tanishlarining portretlarini tasvirlabdi, deyishdi... Bularning hammasi siyqasi chiqib, eskirib ketgan hazill! Aftidan, Rus shunday yaratilganki, unda hamma narsa o'zgarib, yangilanib turadi, ammo bu bemazagarchilik sira yo'qolmas ekan. Bizda g'aroyib ertaklarning eng g'aroyibi ham shaxsni haqorat qilishga qaratilgan bir qasd singari ta'naga duchor bo'lmay iloji yo'q.

Muhtaram janoblar, Zamonamiz qahramoni haqiqatan ham portret, biroq bir kishining portreti emas: bu butun avlodimizning gunohlari to'la ravishda ko'rsatilgan qusurlaridan yasalgan bir portretdir. Siz menga inson bunchalik bema'ni bo'lmasa kerak, deb aytarsiz, men esa bunga javoban: «Agarda shuncha fojiali va romantik yovuzlarning bo'lishiga ishongan bo'lsangiz, nega Pechorinning borligiga ishonmaysiz?» deyman. Agar siz bundan beshbattar dahshatli va beo'xshov uydirmalarga mahliyo bo'lgan ekansiz, nima uchun bu xarakter, hatto uydirma bo'lganda ham, sizning shafqatingizga sazovor bo'lolmaydi? Sababi asarda siz istaganingizdan ortiqroq haqiqat borligi emasmikan?..

Siz bundan axloq foyda ko'rmaydi deb aytarsiz? Afv etasiz. Odamlarni shuncha totli narsalar bilan boqib kelganimiz ham yetar; bundan

ularning me'dalari buzildi: ularga endi achchiq-achchiq dori, o'tkir haqiqatlar kerak. Lekin shu gaplarimdan so'ng ushbu kitobning muallifi bir vaqtlarda odamlarni qusurdan davolash haqida mag'rur orzular qilib yurgan kishi ekan, deb sira o'ylamang. Bunday nodonlikdan Xudo saqlasin! U faqat sizning va o'zining baxtiga qarshi, juda ko'p uchratgan hozirgi zamon kishisini o'zi bilganicha tasvir etishdan zavqlanardi, xolos. Dardning qanday dard ekanligini ko'rsatib berishning o'zi ham kifoya qiladi, uni qanday davolashni Xudo biladi.

BIRINCHI BO'LIM

1

BELA

Men bekat aravasida Tiflisdan jo'nab ketmoqda edim. Aravamning bor-yo'q yuki kichkinagina jomadondan iborat bo'lib, uning ham yarmi Gruziya xotiralari bilan to'la. Sizning baxtingizga, xotiralarning ko'p qismi yo'qolib ketgan, jomadonim bilan boshqa narsalarim esa, mening toleyimga, omon qolgan edi.

Koyshaur vodiysiga kirib borganimda, quyosh qorli tog'lar orqasiga yashirina boshlagan edi. Osetin – aravakash qorong'i tushguncha Koysaur tog'ining tepasiga otib olish niyatida, otlarni hadeb qistar va ovozi boricha baqirib ashula aytar edi. Bu vodiylar g'oyat ajoyib joy! Hamma yog'i – odam oyog'i tegmagan baland-baland tog'lar, chirmashib o'suvchi o't-o'lanlar va yam-yashil baxmaldek to'p-to'p chinor daraxtlari qoplagan qizg'ish azamat qoyalari; suv o'pirib ketgan sarg'ish jarlar; tepada, cho'qqilarda esa zar hoshiyaday tovlanuvchi qorlar, pastlikdan esa Aragva qop-qorong'i dara tagidan hayqirib chiquvchi nomsiz boshqa bir soy bilan quchoqlashib, xuddi ilon tangasiday yaltirab oqadi.

Koysaur tog'ining etagiga yetgach, duxan¹ yonida to'xtadik. Bu yerda yigirmatacha gruzin va tog'liklar chuvillashib turishar edi; sal nari-da tuya karvoni ham tunash uchun qo'ngan. Aravamni shu la'nati tog' ustiga olib chiqish uchun ho'kiz kira qilishim kerak edi, chunki kuz fasli kirib, yerlar yaxlab, sirg'anchiq bo'lib qolgan, tog'ning balandligi esa ikki chaqirimcha kelar edi.

Noiloj oltita ho'kiz bilan bir necha osetin yolladim. Osetinlardan biri jomadonimni yelkasi-ga ko'tarib oldi, qolganlari esa qiy-chuv bilangi-na ho'kizlarga madad berib borishdi.

Mening aravam ketidan limmo-lim qilib yuk ortilgan boshqa bir aravani to'rtta ho'kiz bema-lol tortib kelardi. Bu meni ajablantirdi. U arava ketidan kumush qoplangan kichkinagina ka-bardincha tamakisini chekib egasi kelar edi. Uning egnida – epoletsiz ofitsercha syurtuk², boshi-da esa paxmoq qalpog'i bor edi. Yoshi elliklar-da; yuzining qorachaligi Kavkaz quyoshi bilan ko'pdan beri tanish ekanligidan darak berardi. Bevaqt oqargan mo'ylovlari esa uning shaxdam qadam tashlashiga va bardamligiga mos tush-mas edi. Men uning yoniga kelib, boshimni egib salom berdim; u mening salomimga indamay alik oldi-da, og'zidan burqitib tutun chiqardi.

– Aftidan, hamrohga o'xshaymiz-a?

U yana indamay bosh egdi.

– Stavropolga ketayotibsizmi, deyman?

---

¹ Duxan – do'kon so'zining Kavkazda aytilishi. Odatda, duxan qovoqxona vazifasini ham o'taydi.

² Syurtuk – etagi tizzasigacha tushadigan erkaklar kiyimi.

– Ha, ha... poshsholik narsalari bilan.

– Menga qarang, baraka topkur, nima uchun sizning og‘ir yukli aravangizni to‘rtta ho‘kiz bemalol tortadi-yu, mening bo‘sh aravamni, mana bu osetinlar madad bersa ham, olti ho‘kiz zo‘rg‘a sudraydi?

Hamrohim mug‘ombirona jilmaydi-da, men-ga ma‘nodor nazar tashladi.

– Kavkazga yaqinda kelganmisiz, deyman?

– Bir yilcha bo‘ldi, – deb javob berdim men.

U yana jilmayib qo‘ydi.

– Nima edi?

– Shunday, o‘zim! Bu osiyoliklar o‘larday ayyor bo‘ladi! Siz ular baqirib ho‘kizlariga ma-dad berayotir, deb o‘ylarsiz? Ularning nima deb baqirishini kim biladi, deysiz! Ho‘kizlar ular-ning tiliga tushunadi; yigirmata ho‘kiz qo‘shing, baribir, agar ular o‘z tilida bir nima deb baqirdi-mi, bo‘ldi, ho‘kizlar joyidan qimirlamay turave-radi... Bari uchiga chiqqan ayyor! Nima ham qilaolasiz?.. Bular o‘tkinchilarning pulini qoqib olish payida... Bu muttahamlarni juda yomon o‘rgatib qo‘yishgan! Hali ko‘rarsiz, sizdan yana araq puli ham olishadi. Men bularni yaxshi bi-laman, meni aldab bo‘pti!

– Bu yerda ko‘pdan beri xizmat qilasizmi?

– Ha, Aleksey Petrovich¹ zamonida ham xiz-mat qilardim, – deb javob berdi hamrohim g‘urur bilan. – Aleksey Petrovich Liniyaga² kel-

¹ Aleksey Petrovich Yermolov – Kavkazni zabt etishda rus qo‘shinlariga qo‘mondonlik qilgan rus generali.

² Liniya – bu yerda qator qurilgan harbiy istehkomlar ma‘nosida; chor qo‘shinlari shu istehkomlardan Kavkazga hujum boshlaganlar.

ganda, men kichik zobit edim, – deya ilova qildi, – uning qo‘li ostida tog‘liklarga qarshi janglarda qatnashib, martabam ikki bor oshdi.

– Hozir-chi?..

– Hozir uchinchi Liniya batalonidaman. O‘zlaridan so‘rasak?..

Men ham aytdim.

Shu bilan suhbatimiz tugadi, ikkovimiz indamay yonma-yon ketaverdik. Tog‘ tepasiga chiqsak, qor bor ekan. Quyosh botib ketdi, kun botmay turib, tun bostirib keldi, odatda, janubda shunday bo‘ladi; ammo qor oppoq oqarib turgani uchun, garchi uncha tik bo‘lmasa ham, yuqoriga ko‘tarilib boruvchi yo‘lni adashmay topib borardik. Jomadonimni aravaga solib, ho‘kizlarni chiqarish va aravaga ot qo‘shishni buyurdim-da, pastga, yastanib yotgan vodiya so‘nggi marta ko‘z tashladim, biroq tog‘lar orasidan burqsib chiquvchi qalin tuman vodiyni tamomila qamrab olgan, u yerdan biron to‘vush ham qulog‘imizga yetib kelmas edi. Osetinlar shovqin-suron bilan meni o‘rtaga olib, araq puli talab qila boshladilar; ammo kapitan ularga bir o‘shqirib bergan ediki, bir zumda tumtaraqay bo‘lib ketishdi.

– Juda g‘alati xalq-da, bular! – dedi kapitan, – rus tilida non deyishni bilmaydilar-u, «Ofitser, araq puli ber!» deyishni bilib olganlariga hayronman! Menga qolsa, bulardan tatarlar ming chandon yaxshi: ular hech bo‘lmaganda, araqdan hazar qilishadi-ku...

Bekatga yana bir chaqirimcha qolgan edi. Tevarak-atrof jimjit, shu qadar jimjit ediki, hat-

to chivin g'ing'illab uchsa, uning qaysi tomonga uchganini bilish mumkin edi. Chap yonimizda chuqur dara qorayib ko'rinardi; uning orqasidan va qarshimizdan botib ketgan quyoshning so'nggi shafaqlari arang ko'rinib turgan och rangli ufq etagida qat-qat qor bosgan ko'm-ko'k tog' cho'qqilari ko'zga tashlanar edi; qoramtir osmonda yulduzlar miltillay boshladi, bu yulduzlarning bizning shimol taraflardagiga nisbatan ancha yuksak ko'rinishi odamga g'alati tuyilardi. Yo'lning ikki tomonida qop-qora xarsang toshlar qaqqayib turardi; u yer bu yerda qor tagidan butalar chiqib turardi-yu, ammo qotib qovjirab ketgan barglarning birortasi ham qimir etmasdi, butun tabiat chuqur uyquga ketgan bunday bir vaziyatda bekat aravasini tortib boruvchi uchta horg'in otning pishqirishi va rus qo'ng'iroqchasining past-baland jaranglashini eshitib borish nihoyatda nash'ali edi.

– Ertaga havo yaxshi bo'ladi! – dedim men.

Kapitan mening bu gapimga indamadi-da, ko'rsatkich barmog'i bilan naq ro'paramizda qad ko'tarib turgan baland toqqa ishora qildi.

– U nima? – deb so'radim men.

– Gud-Tog'.

– Gud-Tog' bo'lsa nima qipti?

– Bug'lanib turishini qarang.

Chindanam, Gud-Tog'ning tepasi bug'lanib turar edi; tog' tevaragida yengil bulutlar suzib yurardi, cho'qqisida yaslanib yotgan qop-qora bulut esa hatto qorong'i osmonda ham yaqqol ko'rinib turardi.

Pochta bekati¹ va uning yon-veridagi saklyalarning² tomlari ko'zga tashlandi, qarshimizdan jozibali chiroqlar miltillab ko'rindi; nam va izg'irin shamol turib, dara guvillab, mayda yomg'ir yog'aboshladi. Burkamni endi ustimga tashlay deb turgan edimki, birdan qor yog'ib qoldi. Ehtirom bilan kapitanga qaradim...

– Shu yerda tunab qolishga to'g'ri keladi, – dedi u o'ksinib, – bunday bo'ronda dovon oshish qiyin. Hay, Krestovayaga ko'chki tushganmi? – deb so'radi aravakashdan.

– Tushgani yo'q, taqsir, – deb javob berdi osetin aravakash, – ammo bir talayi tushay deb turipti.

Bekatda yo'lovchilar qo'nadigan joy bo'lmagani uchun bizni tutun bosib ketgan bir saklyaga joylashtirdilar. Men hamrohimni choyga taklif qildim. Kavkazni kezib yurganimda birdan-bir ovunchog'im bo'lgan cho'yan qumg'onim o'zim bilan birga edi.

Saklyaning bir tomoni tog' bag'riga yopishgan bo'lib, eshigiga uchta ho'l, tirg'onchiq zina-poya bilan chiqilardi. Paypaslab ichkari kirdim-da, bexosdan sigirga qoqilib ketdim (bu tomonlarda malayxona ham, og'ilxona ham bir bo'larkan). Qayoqqa oyoq bosishni bilmay qoldim. Bir yonimda qo'ylar ma'raydi, bir tomonimda it irillaydi. Yaxshiyam bir chekkadan chiroq miltillab ko'rindi-yu, eshikka o'xshash bir tuynukni zo'r-bazo'r topdim. Shunda juda

---

¹ Pochta bekati – temir yo'l qurilmasdan burun Rossiya-da kiraga ot-arava beruvchi stansiya: bunday bekatlar deyarli har yerda bo'lar edi.

² Saklya – kavkazliklar uyi.

ajoyib bir manzara ochildi: is bosib ketgan shiftini ikki ustun ko'tarib turgan kattagina uy odamga liq to'la edi. O'rtada charsillab gulxan yonardi, mo'ridan shamol qaytarib urib turgan quyuq tutun hamma yoqni shunday o'rab olgandiki, anchagacha hech narsani ko'rolmay turdim; gulxan oldida ikki kampir, bir talay bola-chaqa va ust-boshi juldur-juldur, oriq bir gruzin o'tirardi. Noiloj biz ham gulxan yoniga tiqilishdik, tamaki chekishdik, birpasdan keyin qumg'onimiz ham pishillay boshladi.

Qimir etmay bizga anqayib o'tirgan uy egalarini ko'rsatib, kapitanga:

– Bechoralar! – dedim.

– Juda noshud xalq, – deb javob berdi hamrohim. – Xoh ishonning, xoh ishonmang, qo'llaridan hech narsa kelmaydi, ilm-ma'rifat o'rganishga sira uquvlari yo'q! Kabardin yoki chechenlar, garchi o'g'ri, yalangoyoq bo'lsalar ham, juda jasoratli bo'ladilar, bular bo'lsa hatto yarog'-aslahaning nimaligini ham bilmaydi, birortasida tuzukroq xanjar ham ko'rmaysiz. Osetin deganlaricha bor-da!

– Checheniyada ko'p turganmisiz?

– Ha, u yerdagi qal'ada o'n yilcha turganman. Kamenniy Brod degan joy yonida, bilarsiz?

– Eshitganman.

– E, otaxon, bu kallakesarlar rosa bezorijon qilishardi-da, Xudoga shukr, hozir ancha tinchib qolishdi, ilgarilari valdan¹ yuz qadam nari-ga siljiy olmas edik: albatta, biron yerda birorta paxmoq kalla poylab yotgan bo'lardi; sal g'aflat-

¹ Val – qal'a tevaragidagi tuproqqo'rg'on, ko'tarma.

da qoldingmi, yo bo'yingga sirtmoq tushardi, yo orqangdan o'q yerding. Juda azamat xalq!..

– Bundan chiqdi, ko'p narsani ko'rgan ekan-siz-da! – dedim men, biron qiziq voqea eshitish ilinjida.

– Nega ko'rmay! Ko'rganman... – shunday dedi-da, chap mo'ylovini burab, boshini quyi solib, xayolga cho'mdi.

Men undan biron voqea eshitishni istardim, bu istak hamma sayohatchi va xotirana-vis kishilarga xos bir odat. Bu orada choy ham qaynadi; jomadonimdan ikkita safariy stakan-ni olib choy quydim-da, bittasini uning oldiga qo'ydim. Hamrohim choydan bir ho'plab, o'zi-cha: «Ha, ko'p narsa ko'rganman!» – deb qo'ydi. Uning bu xitobi menda zo'r umid tug'dirdi. Men bilaman, ko'pdan beri Kavkazda turuv-chilar suhbatni, hikoya aytib berishni yaxshi ko'rishadi, bunga ular kamdan-kam muyassar bo'ladilar: shunday odamlar bo'ladiki, biron pastqam joyda rotasi bilan besh-olti yil tursa ham, salom deydigan odam topilmaydi (chun-ki feldfebel unga faqat salomat bo'ling, deydi). Ammo ularning dilida aytadigan gaplari ko'p: tevarak-atrofdagi qiziq, yovvoyi odamlar to'lib yo-tibdi; har kun xavf-xatar kutadi; har xil qiziq voqealar bo'lib turadi, mana shunday payt-larda bizda xotirana-vislarning kam bo'lganiga achinasan.

– Choyingizga jindak rom quyib beraymi? – dedim suhbatdoshimga, – Tiflisdan olgan oq romim bor; kun sovuqroq.

– Yo'q, rahmat, ichmayman.

– Nega?

– Shunday. Ichmayman deb qasam ichganman. Zobitlik chogʻimda bir marta ulfatlar bilan ichishib qolgan edim, birdan kechasi chaqiriq boʻlib qoldi; hammamiz shirakayf edik, shu holimizcha safga tizildik. Aleksey Petrovich buni bilib qolib, shunaqangi adabimizni berdiki, asti qoʻyaverasiz, juda jahli chiqib ketdi! Sudga berishiga sal qoldi. Sirasini aytganda, yil boʻyi birorta odamni uchratmaysan, buning ustiga araq ichib qolsang bormi, tamom boʻldim deyaver!

Bu gapni eshitgach, umidim uzildi.

– Masalan, cherkaslarni oling, – deb soʻzida davom etdi u, – toʻydami yo azadami boʻzani oʻlarday ichib olishadi-da, keyin bir-birlarini chavaqlay ketishadi. Bir marta zoʻrgʻa qochib qutulganman, boʻlmasa, itoatli bir knyaznikida¹ mehmonda edim.

– Nima voqea boʻlgan edi oʻzi?

– Men sizga aytsam, – hamsuhbatim tamakisini yangiladi-da, tutatib, hikoyasini boshladi, – u kezlarda men Terekning narigi sohilidagi qalʼada rota bilan turardim, bunga yaqinda besh yil boʻladi. Kuz kunlaridan birida qalʼaga oziq ortgan transport keldi. U transportda yigirma beshlarga kirgan bir yosh ofitser ham bor edi. Ofitser rasmiy formada huzurimga kirdi-da, qalʼada qolish toʻgʻrisida buyruq olganini bildirdi. U shu qadar xipcha, nozik yuzlari oppoq, mundiri shu qadar yangi ediki, uning Kavkazga yaqinda kelganini darhol fahmladim. «Bu yerga

---

¹ Itoatli knyaz – Rossiya hokimligini tanigan, unga boʻysungan knyaz.

Rossiyadan yuborilgandirsiz?» – deb soʻragan edim, u, «Shunday, janobi kapitan», deb javob berdi. Men uning qoʻlidan ushlab: «Juda xursandman, juda xursandman. Bu yerda biroz zerikib ham qolarsiz, lekin xafa boʻlmang, inoq boʻlib yashaymiz. Meni toʻgʻridan-toʻgʻri Maksim Maksimich deyavering, innaykeyin, rasmiy kiyimda kelishning nima hojati bor? Mening oldimga kelganingizda faqat furajka kiyib kel-sangiz, bas», dedim. Unga qalʼadan joy berdik, joylashib oldi.

– Oti nima edi? – deb soʻradim, Maksim Maksimichdan.

– Oti... Grigoriy Aleksandrovich Pechorin edi. Juda yaxshi yigit edi, men sizga aytsam; ammo tabiati biroz gʻalatiroq edi. Masalan, yomgʻir demay, sovuq demay ertadan kechgacha ovda yurardi; hamma sovqotib, oʻlarday charchasa, unga hech narsa qilmasdi. Ammo baʼzida uyi-ga kirib olardi-da, sal shamol esdi deguncha shamollab qoldim derdi; darcha taqillab ketsa, bir seskanib, rangi oppoq oqarib ketardi; ammo toʻngʻiz bilan yakkama-yakka olishganini oʻz koʻzim bilan koʻrganman; baʼzi vaqtlar soatlab indamas edi, ammo baʼzan birdan gapga kirib ketdimi, bas, kulaverib ichaklaring uzilib ketardi... Shunday, juda gʻalati odam edi, innaykeyin, oʻzi ham juda badavlat boʻlsa kerak: qimmatbaho narsalarining koʻpligini aytmayisizmi!..

– Siz bilan koʻp turdimi? – deb soʻradim.

– Bir yilcha turdi. Ammo, oʻsha yil sira esimdan chiqmaydi; juda koʻp tashvish orttirdi boshimga, yigiti tushkur! Qiziq, dunyoda shun-

day odamlar borki, ularning boshlariga turli-tuman ajoyib hangomalar tushajagi peshonalariga yozilgan bo'ladi.

– Ajoyib hangomalar? – deb xitob qildim, unga choy quyay ekanman qiziqsinib.

– Men sizga aytib beray. Qal'adan olti chaqirimcha narida itoatli bir knyaz yashardi. Uning o'n besh yashar o'g'li bo'lar edi, shu bola bizning qal'aga kelib-ketib turadigan bo'lib qolgan edi; kunda yo uni deb, yo buni deb kelardi. Grigoriy Aleksandrovich ikkimiz uni juda erkalatib qo'yg'an edik-da. O'zi shunday abjir va kallakesar ediki, har narsani ham qoyil qilar edi: otni choptirib ketaturib yerdagi shapkani ilib ketardi, yo bo'lmasa otda turib miltiq ham ota olardi. Uning bitta yomon odati bor edi; pulga juda o'ch edi. Bir kuni Grigoriy Aleksandrovich hazillashib, otangning qo'rasidan eng yaxshi serkani o'g'irlab kelsang, bir chervon beraman deb qoldi; buni qarangki, ertasi kuni kechasi serkaning shoxidan sudrab keldi. Ba'zan biz uni gij-gijlatib qolardik, shunda ko'zlariga qon to'lib, qo'li darhol xanjarga yugurardi. «Hoy, Azamat, bir kunmas-bir kun boshingni yeysan, ishing chatoq bo'ladi!» – derdim men.

Bir kuni kekxa knyazning o'zi kelib, bizni to'yga aytib ketdi: katta qizini uzatayotgan ekan, biz u bilan inoq edik, garchi tatar bo'lsa ham yo'q deb bo'lmas edi. Bordik. Ovulda bizni bir talay it hurib qarshi oldi. Xotin-xalajlar bizni ko'rib yuzlarini yashirishardi; yuzlarini ko'rganlarimizni esa uncha chiroyli deb bo'lmas edi. «Cherkas ayollari juda chiroyli bo'lsa kerak

deb o'ylardim», – dedi Grigoriy Aleksandrovich. «Oshiqmang!» – dedim men kulib. O'zimning o'ylab qo'yganim bor edi-da.

Biz borsak, knyazning uyi odamga liq to'la ekan. Osiyoliklarda nikoh to'yga butun ko'cha-ko'yni chaqirish odati bor. Bizni izzat-ikrom bilan kutib, mehmonxonaga olib kirishdi. Ammo men, har ehtimolga qarshi, otlarimizni qayerga bog'lab qo'yganlarini ko'z ostiga olib qo'yishni unutmadi.

– Ularda to'y marosimi qanaqa bo'larkan? – deb so'radim kapitandan.

– Odatdagicha bo'ladi. Oldin mulla Qur'ondan bir nimalar o'qiydi, keyin kelin bilan kuyovga, ularning hamma qarindosh-urug'lariga to'yona beriladi; ovqat yeyishadi, bo'za ichishadi; keyin chavandozlik boshlanadi, shunda, albatta, oqsoq, qirchang'i ot mingan juldur kiyimli bir kishi masxarabozlik qilib hammani kuldiradi; qorong'i tushgandan keyin mehmonxonada, bizningcha aytganda, bazm boshlanadi. Bir bechora mo'ysafid uch torli cholg'uni... xah, oti qursin, esimdan ham chiqdi. Bizning balalaykaga o'xshagan bir cholg'uni ting'illatib o'tiradi. Qizlar bir tomon, yigitlar bir tomon bo'lib, chapak chalib lapar aytishadi. Oradan bir qiz bilan bir yigit chiqib, og'izlariga kelgan narsani lapar qilib aytishadi, qolgani ularga jo'r bo'ladi. Pechorin ikkimiz uyning to'rida o'tirgan edik, bir mahal uy egasining o'n olti yashar kichik qizi uning oldiga kelib lapar aytib qoldi... Nima desam ekan... xushomad qilib qoldi-da.

– Nima deb lapar aytdi, esingizdami?

– «Yigitlarimiz navqiron, chakmonlariga kumush qadalgan, ammo yosh rus ofitseri esa ulardan ham navqiron, galunlari tilladan. Yigitlarimiz orasida go‘yo sarv; biroq u bizning bog‘imizda o‘solmaydi ham, gullamaydi ham», deb aytdi, shekilli. Pechorin o‘rnidan turib, kaf-tini peshona va ko‘ksiga qo‘yib ta‘zim qildi-da, gapimni bunga tushuntirib bering, deb mendan iltimos qildi; men ularning tilini juda yaxshi bilaman, Pechorinning gapini tarjima qilib berdim. Qiz yonimizdan ketgach, Grigoriy Aleksandrovichning qulog‘iga: «Xo‘sh, qalay ekan?» deb shivirladim. «Juda go‘zal ekan! – dedi u: – Oti nima?» Oti Bela ekanligini aytdim.

Qiz chindan go‘zal edi: baland bo‘yli, xipchadan kelgan, ko‘zlari tog‘ kiyigining ko‘zlariday qop-qora, xuddi yurak-bag‘ringizga qarab turganday. Pechorin xayolga cho‘mib, undan ko‘zini uzolmay termilib o‘tirardi, qiz ham unga tez-tez zimdan ko‘z tashlab qo‘yardi. Ammo qizga Pechorindan boshqa mahliyo bo‘lgan yana bir kishi bor edi: uyning bir burchagida o‘tday chaqnab turgan bir juft ko‘z qizga tikilib turardi. Sinchiklab qarasam, u Kazbich degan eski tanishim ekan. Uni itoatli deb ham, itoatsiz deb ham bo‘lmas edi. Garchi hech qanday yomonlik qilmasa ham, undan shubhamiz bor edi. Ba‘zan qal‘aga qo‘y haydab kelib, savdolashib o‘tirmasdan arzonga sotib ketardi, ammo o‘ldirib yuborsang ham aytgan narxidan arzonga sotmasdi. Uni odamlar abreklar¹ bilan birga Kuban dar-yosining narigi tomoniga o‘tib qaroqchilik qila-

¹ Abreklar – dovyurakligi bilan nom chiqargan tog‘liklar.

di, deyishardi; rostini aytganda, haqiqatan ham basharasi qaroqchiga o'xshardi: o'zi pak-pakana, qotmadan kelgan, keng yag'rinli yigit edi... Epchilligini aytmaysizmi, naq shaytonning o'zi deysiz! Peshmati hamisha yirtiq-yamoq bo'lsa bo'lardiki, ammo quroli kumushdan bo'lardi. Tagidagi otining dovrug'i butun Qabardaga ketgandi, haqiqatan ham uning otiday ot hech qayerda topilmasdi. Unga hamma chavandozlarining havasi kelib yurardi, ko'p odamlar o'g'irlab ketishga urinib ko'rishdi-yu, ammo uddasidan chiqisholmasdi. Hozir ham ko'z oldimdan ketmaydi: o'zi qop-qora edi, oyoqlari ingichka, ko'zlari Belaning ko'zlaridan qolishmasdi; baquvvatligini aytmaysizmi! Ellik chaqirim to'xtamay chopish cho't emasdi, egasiga shunday o'rgangan ediki, xuddi itday ergashib yurardi, hatto uning ovozi ham tanirdi! Kazbich uni hech bog'lamasdi ham. Egasiga munosib ot edi-da!..

Bu kecha Kazbich odatdagidan ko'ra xafaroq edi, peshmati ichidan sovut kiyib olganini ham payqab qoldim. «Sovut kiyib olishi bejiz bo'lmasa kerak, bir niyati borgan o'xshaydi», deb qo'ydim ichimda.

Uy ichi juda dim bo'lib ketgan edi, bir shamol-lab kelay, deb tashqari chiqdim. Tog'larni tun qamragan, daralarni tuman bosgandi.

Otlarimizga yem berildimi, yo'qmi, shuni bilmoqchi bo'lib bostirmaga kirdim, har holda ehtiyotkorlik hech zarar qilmaydi: chunki mening o'tim ham juda yaxshi ot edi, ko'p kabardinlar o'timga suqlanib qarar va otga nisbatan aytiladigan eng yaxshi iboralarni aytishardi.

Devor tagidan o'tayotib, birdan ikki kishi-ning tovushini eshitib qoldim: ovozlardan birini darhol tanidim: u, mezbonimizning o'g'li sayoq Azamat edi; boshqa ovoz esa past bo'lib, ahyon-ahyonda eshitalardi. «Ular nima haqida gaplashayotgan ekan? – deb hayron bo'ldim, – tag'in mening otim to'g'risida bo'lmasin?» Sekin devor tagiga o'tirdim-da, boshdan-oyoq eshitish maqsadida gaplariga diqqat bilan quloq soldim. Ba'zan uydan chiqqan ashula va gurunglar meni qiziqtirgan suhbatni bosib ketardi.

– Juda ajoyib oting bor-da, – derdi Azamat, – agar uyning xo'jayini men bo'lsam-u, uch yuzta biyam bo'lsa edi, yarmini sening chopqir otingga alishardim, Kazbich!

«E, Kazbich ekan-ku!» – dedim ichimda va birdan ustidagi sovuti esimga tushdi.

– Rost, – deb javob berdi Kazbich, biroz jim turgach, – butun Kabardada bunaqa otni topolmaysan, bir marta abreklar bilan birga ruslarning yilqilarini talash uchun Terekning narigi tomoniga o'tdik; omadimiz kelmadi. Hammamiz har yoqqa to'zg'ib ketdik. To'rtta kazak otda ketimdan quvib qoldi; kofirlar hayqirishib menga yetay deb qolganda, birdan oldimdan qalin o'rmon chiqib qoldi. Egarga yotib oldim-da, o'zimni Xudoga topshirib, umrimda birinchi marta otinga qamchi urdim, otimni haqorat qilganim ham shu edi. Otim daraxtlar orasiga qushday sho'ng'ib kirib ketdi; daraxtlarning o'tkir tikanlari ust-boshimni dabdala qilib yubordi, qayrag'ochlarning quruq shoxlari yuzlarimni timdaladi. Otim to'nkalar ustidan

sakrab, butalarni ko'kragi bilan yorib o'tardi. Aslida, otimni o'rmon yoqasiga tashlab, o'zim o'rmon ichiga yashirinsam bo'lardi-yu, ammo otimni ko'zim qiymadi, shuning uchun avliyolar qo'llab yubordi, deyman-da. Boshim ustidan bir necha marta o'q vizillab o'tdi; kazaklarning otdan tushib ketimdan quvib kelishlari aniq eshitalardi... Birdan oldimdan chuqur zovur chiqib qolsa bo'ladimi! Chopqirim bir lahza turib qoldi-yu, keyin dadil sakradi. Keyingi oyoqlari sirg'anib ketib, oldingi oyoqlari bilan zovur chetiga osilib qoldi. Jilovni qo'yib yuborib, o'zim jarga uchib tushdim; otimni shu saqlab qoldi: u bir sakrab tepaga chiqib oldi. Kazaklar buni ko'rib turar edilar, ammo birortasi ham jarga tushib meni qidirmadi; meni o'ldi deb o'ylashgan bo'lsa kerak-da; otimning ketidan quvib ketganlarini eshitib yotardim. Yurakbag'rim qon bo'lib ketdi; jar yoqasidagi qalin o'tlar orasidan emaklab ketdim – qarasam: o'rmon tugab qolgan ekan, o'rmon ichidan bir necha otliq kazak yalanglikka chiqib kelayotipti, mening Qorako'zim ham xuddi ularning oldidan chiqib qolsa bo'ladimi; hamma kazaklar hayqirib uning ketidan quvib qolishdi; anchagacha quvib yurishdi, ayniqsa bir kazakning otimning bo'yniga sirtmoq tashlab ushlab olishiga sal qoldi; titrab ketdim-da, ko'zlarimni chirt yumib, duo o'qiy boshladim. Bir necha daqiqadan keyin ko'zimni ochib qarasam Qorako'zim dumini ko'tarib, xuddi yelday uchib yuribdi, kofirlar esa yiroq dashtda horg'in otlarini lo'killatib, ketma-ket chizilishib chopishmoq-

da. Xudo haqi, rost! Yarim kechagacha jardan chiqmay o'tirdim. Bunisiga nima deysan, Azamat: bir mahal qarasam, qorong'ida jar yoqasida bir ot kishnab, yer tepinib yuripti; Qorako'zimni tovushidan tanidim, u mening o'sha yo'ldoshim edi! O'sha-o'sha bir-birimizdan sira ajralmaymiz.

Kazbich o'z arg'umog'ining ipakday bo'yniga urib, har xil nozik ismlar bilan erkalatgani eshitildi.

– Mingta biyam bo'lganda, hammasini sening Qorako'zingga alishardim, – dedi Azamat.

– Yo'q, alishmayman, – deb javob berdi Kazbich, loqaydlik bilan.

– Menga qara, Kazbich, – derdi Azamat, unga erkalik qilib, – o'zing rahmdil odamsan, mard yigitsan, otam ruslardan qo'rqib, meni toqqa chiqarmaydi, otingni menga bersang, aytganingni qilaman, otamning eng yaxshi miltig'i yo qilichini o'g'irlab beraman, nima desang – shuni keltirib beraman, otamning qilichi asil gurda¹ qilich: damini qo'lingga tekizsang – botib ketaveradigan; uning sovuti oldida seniki uch pulga arzimaydi.

Kazbich indamasdi.

– Otingni, – deb davom etardi Azamat, – ootingda burunlarini kerib pishqirib o'ynoqlaganini, oyoqlari ostidan toshlar otib yurganini ko'rib, ko'nglim bir xil bo'lib ketgan edi, o'shandan beri ko'zimga hech narsa ko'rinmaydi; otamning eng borib turgan chopqir otlariga

---

¹ Gurda qilich – Sharq mamlakatlarida ishlanadigan asil po'lat qilich.

ham qaragim kelmaydi, ularni minib chiqishga ham uyalaman, yurak-bag'rim qon bo'lib ketdi; yuragim qayg'uga to'lganidan kun bo'yi toqqa chiqib hasrat chekib o'tiraman, chiroyli qadam tashlab yuruvchi, sag'risi o'q-yoyiday tekis chopqiring sira ko'z oldimdan nari ketmaydi; xuddi menga bir narsa demoqchi bo'lganday, sho'x ko'zlarini javdiratib ko'zimga qarab turganday bo'ladi. Kazbich, agar otingni menga sotmasang, o'laman! – dedi Azamat, titroq tovush bilan.

Tovushi menga xuddi yig'laganday bo'lib eshitildi: shuni ham aytish kerakki, Azamat juda o'jar bola edi, kichkinaligida ham uni hech yig'latib bo'lmasdi.

Uning ko'z yoshlariga javoban kulgi eshitildi.

– Menga qara! – dedi Azamat, shiddatli tovush bilan, – ko'rib turibsanki, men hech narsadan toymayman. Xohlasang, opamni olib qochib keltirib beray. Uning o'ynaganini ko'rsang, ashulalarini eshitsang! Zar bilan kashta tikishlarini aytmaysanmi! Turk podshosining ham bunaqangi xotini bo'lgan emas... Bo'ptimi? Ertaga kechasi dara ichidagi soy bo'yida kutib tursang, opam bilan birga narigi ovulga o'tib ketayotgan bo'laman-u, opam seniki bo'ladi, vassalom. Nahotki, Bela sening chopqiringga arzimasa?

Kazbich anchagacha indamay turdi; axiri, javob o'rniga qadimgi bir ashulani xirgoyi qila boshladi:

*Ovulimizda ko'p go'zal dildorlar,
Qora ko'zlarida yulduzlar porlar.*

*Ularni sevishtlik xo'p yaxshi ishdir;
Yoshlik erkinligi undan ham xushdir.
To'rt xotinni sotib oladi tillo,
Chopqir tulpor ot-chi, erur bebaho:
Unga cho'l shamoli tenglasha bilmas,
U hech vaqt aldamas, xiyonat qilmas.*

Azamat anchagacha Kazbichni ko'ndirishga urindi, yig'ladi-siqtadi, xushomad ham qilib ko'rdi, ont ham ichib ko'rdi, bo'lmadi; oxiri Kazbich toqatsizlanib uning so'zini kesdi:

– Nari tur, tentak! Mening otimni minishga senga yo'l bo'lsin! Uch qadam bosishi bilanoq seni bir uloqtirib tashlaydiki, kallang toshga tegib, tars yoriladi.

– Meni-ya? – g'azab bilan qichqirdi Azamat, keyin kichkina xanjarning sovutga tegib jaranglagani eshitildi. Kuchli qo'l uni bir itarib yuborgan edi, bola chetan devorga borib shunday urildiki, devor lapanglab ketdi.

«Toza tomosha bo'ladigan bo'ldi-ku!» – dedim ichimda va yugurib otxonaga kirdim-da, otlarimizni yuganlab, orqa hovliga yetaklab chiqdim. Ikki daqiqa o'tmasdan uy ichi ostin-ustin bo'lib ketdi. Voqea bunday bo'lgan ekan, Azamat peshmati yirtilgan holda uyga yugurib kiribdi-da, «Kazbich meni so'ymoqchi bo'ldi», – deb baqiribdi. O'tirganlar o'rinlaridan irg'ib turib, qo'llariga miltiq olib chiqishibdi, shundan keyin to's-to'polon boshlanib ketdi! Qiy-chuv, miltiqbozlik bo'lib ketdi; Kazbich otini minib, ko'chada, odamlar o'rtasida qilichini o'ynatib, gir-gir aylanardi.

– To‘y azaga aylanib ketmasaydi, – dedim men, Grigoriy Aleksandrovichning yengidan ushlab, – yaxshisi, vaqt g‘animatda keta qolmaymizmi?

– Shoshmang, oqibati nima bo‘larkin, – dedi u.

– Nima bo‘lardi, yomon bo‘ladi; osiyoliklar hamisha shunaqa, bo‘za ichib olishdimi, pichoqbozlik boshlanadi!

Otimizga minib, uyga qaytdik.

Men toqatsizlanib:

– Kazbich nima bo‘ldi? – deb so‘radim kapitandan.

– Unaqa odamga jin ham urmaydi! – deb javob berdi u, choyini ichib bo‘lib. – Qochib qutulib ketdi!

– Yarador ham bo‘lmadimi? – deb so‘radim.

– Xudo biladi! Bu kallakesarlarning joni qat-tiq bo‘ladi! Janglarda ularning ko‘pini ko‘rganman: hamma yog‘iga nayza tegib ilma-teshik bo‘lib ketsa ham, qilichini o‘ynatgani-o‘ynatgan.

Birmuncha sukunatdan keyin kapitan yer tepinib, davom etdi:

– Umr bo‘yi bir gunohimni kechira olmayman; meni shayton yo‘ldan uribdi-yu, devor tagida o‘tirib eshitgan hamma gapni qal‘aga qaytganimizdan keyin Grigoriy Aleksandrovichga aytib beribman-da! U mug‘ombir ham bir kulib qo‘ydi, ammo ko‘ngliga bir narsani tugib qo‘ygan ekan.

– Nimani? Aytib bering endi bu yog‘ini ham.

– Nachora, gapni boshlagandan keyin davomini ham aytish kerak. Uch-to‘rt kundan keyin qal‘aga Azamat kelib qoldi. U odati bo‘yicha,

Grigoriy Aleksandrovichning oldiga kirdi, Grigoriy Aleksandrovich uni doim xilma-xil shirinliklar bilan siylab turar edi. Men ham o'sha yerda edim. Gap ot ustida borardi, Pechorin Kazbichning otini maqtay ketdi: Kazbichning oti chopqir-u, kiyikdan chiroylig-u deya boshladi, xullas, uning gapiga qaraganda, dunyoda unday ot yo'q edi. Tatarvachchaning ko'zlari chaqnab ketdi. Pechorin esa o'zini bilmaslikka soldi; men gapii boshqa yoqqa bursam, u yana Kazbichning otidan boshlayverdi. Azamat qachon biznikiga kelsa, shu to'g'rida gapiraverdi. Uch haftalardan keyin qarasam, xuddi romanlardagi singari, Azamatning yuzlari sarg'ayib, o'zini oldirib qo'yipti. «Nima bo'ldiykin?» deb ajablanaman... Bu voqeani keyin payqab qoldim: Grigoriy Aleksandrovich uni shunday darajaga olib borib qo'ydi, bola bechora o'zini suvga tashlashdan ham toymaydigan bo'lib qoldi. Bir kuni Grigoriy Aleksandrovich uni yoniga chorladi:

«O'sha ot senga juda yoqib qopti-a, Azamat? Ammo unga yetishga senga yo'l bo'lsin! Aytchi, o'sha otni olib bergan odamga nima berarding?» – deb qoldi-ku.

«Xohlagan narsasini», – deb javob berdi Azamat.

«Unday bo'lsa, otni senga men olib beraman, ammo buning bir sharti bor... Bajaraman deb ont ichasan...»

«Ont ichaman... Sen ham ont ich!»

«Bo'pti! O'sha ot seniki bo'ladi deb ont ichaman; ammo uning evaziga menga opang Be-

lani berasan, Qorako'z uning qalini bo'ladi. Ishonamanki, bu savdo senga foydali bo'ladi».

Azamat indamay turardi.

«Xohlamaysanmi? Xohlamasang, mayli! Men seni yigit desam, yosh bola ekansan, ot minishga hali yoshlik qilar ekansan...»

Azamat qip-qizarib ketib:

«Otam bor-ku?» – dedi.

«Otang u yoq, bu yoqqa borib-kelib turmaydimi?»

«Rost-a».

«Rozimisan?...»

«Roziman, – deb shivirladi Azamat, yuzi bo'zday oqarib. – Qachon endi?»

«Qachon Kazbich kelsa – shunda; o'nta qo'y haydab kelaman deb va'da bergan; u yog'i mening ishim. Ammo lafzdan qaytish yo'q, Azamat!»

Shunday qilib, ikkovlarining savdolari pishdi... Rostini aytganda, yaxshi ish bo'lmadi! Keyinchalik men Pechoringa buni aytdim ham. Shunda u, «Yovvoyi cherkas qizi menday chiroyli erga tegib, qaytanga baxtli bo'lishi kerak, negaki, har holda, men unga er bo'laman, Kazbich esa bir qaroqchi, uning jazosini berish kerak», dedi. O'zingiz o'ylab ko'ring, men bunga nima deya olar edim? Ammo u vaqtda men ularning til biriktirganligidan bexabar edim. Kunlardan bir kun Kazbich kelib qoldi-da, qo'y, asal kerakmasmi, deb so'radi; ertaga keltir, deb tayinladim. «Azamat! – dedi Grigoriy Aleksandrovich, – ertaga Qorako'z mening qo'limda bo'ladi; bugun kechasi Bela shu yerda bo'lmasa – ot bilan xayrlashaver...»

«Boʻptil!» – dedi Azamat va ovulga ot chop-tirib ketdi. Kechqurun Grigoriy Aleksandrovich qurol-yarogʻini taqib qalʼadan chiqib ketdi: ish-ni qanday bitirishdi – bilmayman. Ammo yarim kechada ikkovi qaytib keldi. Azamat otiga oyoq-qoʻllari bogʻlangan, boshi chodra bilan oʻralgan bir ayolni oʻngarib kelganini qorovul koʻriпти.

– Ot-chi, ot nima boʻldi? – deb soʻradim kapi-tandan.

– Hozir, hozir. Ertasiga ertalab Kazbich oʻnta qoʻy haydab keldi. Otini devor yoniga bogʻladi-da, mening oldimga kirdi; oldiga choy qoʻydim, gar-chi qaroqchi boʻlsa ham, mehmonim edi-da. Ikkimiz u yoq bu yoqdan gapirishib oʻtirdik... Birdan qarasam Kazbich bir seskanib tushdi, yuzi boʻzday oqarib ketdi-da, derazaga otildi; baxtga qarshi, deraza uyning orqa tomoniga qaragandi. «Senga nima boʻldi?» – deb soʻradim. «Otim!.. Otim!» – dedi Kazbich, titrab-qaqshab. Chindan ham, qulogʻimga ot dupuri eshiti-l-di. «Bitta-yarimta kazak kelgandir...» – dedim. «Yoʻq! Oʻrus yomon, oʻrus yomon!» – deb baqirib yubordi Kazbich va tashqariga qoplonday otil-di. Ikki hatlab hovliga chiqdi; qalʼa darvozasi-da turgan qorovul miltiq bilan yoʻlini toʻsgan edi, Kazbich miltiq ustidan sakrab oʻtdi-da, yoʻldan yugura ketdi... Yiroqda chang koʻrinar edi – Azamat Qorakoʻzni choptirib ketmoqda edi; Kazbich yoʻl-yoʻlakay miltigʻini gʻilofidan olib, oʻq uzdi. Bir daqiqacha qimir etmay tur-di, keyin oʻqning xato ketganini bilib chinqirib yubordi, miltiqni toshga urib chil-chil qilib sindirdi-da, yerga yotib yosh boladay hoʻng-

rab yigʻlab yubordi... Qalʼadan odamlar chiqib atrofini oʻrab olishdi, ammo uning koʻziga hech narsa koʻrinmasdi; odamlar birpas gaplashib turib, tarqalib ketishdi; men qoʻylarning pulini Kazbichning oldiga oborib qoʻyinglar deb buyurdim, pulga ham qaramadi, xuddi oʻlikday mukkasidan tushib qimirlamay yotaverdi. Xoh ishonang, xoh ishonmang, ertalabgacha qimirlamay yotdi... Ertasi ertalab qalʼaga keldi-da, otimni kim oʻgʻirlaganini aytinglar, deb yalindi. Azamatning otni yechib, minib ketganini koʻrib turgan qorovul koʻrgan-bilganini yashirmadi. Azamat nomini eshitishi bilanoq Kazbichning koʻzlari chaqnab ketdi va Azamatning otasi turgan ovulga qarab joʻnadi.

– Azamatning otasi nima boʻldi?

– Butun gap shunda-da, Kazbich uning otasini topolmabdi: u besh-olti kunga allaqayerga ketgan ekan, boʻlmasa, Azamat opasini oʻgʻirlab gocha olarmidi? Otasi qaytib kelsa, uyda na qizi bor va na oʻgʻli. Azamat juda mugʻombir bola edi. Qoʻlga tushsa kallasidan ajralishini bilardi. Oʻsha-oʻsha dom-daraksiz yoʻqolib ketdi, biron abreklar toʻdasiga qoʻshilib, Terekningmi yo Kubanningmi narigi tomonida kallasidan ajralgandir-da, battar boʻlsin!..

Rostini aytsam, mening ham boshimga koʻp savdolar tushdi. Cherkas qizining Grigoriy Aleksandrovich uyidaligini eshitgan zahotim, epoletlarim va qilichimni taqib uning uyiga chiqdim.

Grigoriy Aleksandrovich oʻrinda bir qoʻlini boshi ostiga qoʻyib, bir qoʻlida oʻchib qolgan tamakisini ushlab yotardi; ichkari uyining eshigi

qulf, burnida kaliti ko'rinmas edi. Buni men bir qarashdayoq payqadim... Men jo'rttaga yo'tala boshladim, ostonani tepib ham ko'rdim, u o'zini eshitmaganga solib yotaverdi.

«Janob! – dedim men, tovushimni mumkin qadar shiddatliroq qilib. – Mening kelganimni ko'rmayapsizmi?»

«E, salom, Maksim Maksimich! Tamaki chekasizmi?» – dedi u, boshini ko'tarmasdan.

«Kechirasiz! Men Maksim Maksimich emas, harbiy kapitanman».

«Farqi yo'q. Choyga qalaysiz? Boshimga qanday tashvish tushganini bilsangiz edi!»

«Men barini bilaman», – dedim karavotga yaqinlashib.

«Yana yaxshi, aytib o'tirishga hushim yo'q-roq edi».

«Janob, sizning qilgan ishingizga men ham javobgar bo'lishim mumkin...»

«Qo'ysangiz-chi! Shunga ham ota go'ri qozixonami? Axir, anchadan beri hamma ishimiz sheriklik-ku!»

«Bu hazilingiz nimasi? Marhamat qilib, qilichingizni topshiring!»

«Mitka, qilichni keltir!..»

Mitka qilichni keltirib berdi. Men o'z burchimni ado etgach, karavotga o'tirdim-da: «Menga qara, Grigoriy Aleksandrovich, yomon ish qilib qo'yganingni bo'yningga ol», – dedim.

«Qanaqa yomon ish qilibman?»

«Belani olib qochganing... Azamat ham muttahaman!.. Bo'yningga ol».

«Ha, axir, yaxshi ko'rsam nima qilay?..»

Shundan keyin nima ham deya olardingiz?.. Nima deyishimni bilmay qoldim. Ammo birpas jim o'tirganimdan keyin, otasi talab qilsa qaytarib berish kerakligini aytdim.

«Qaytarib berishning hojati yo'q!»

«Qizining bu yerdaligini bilib qolsa-chi?»

«Qayoqdan biladi?»

Men yana indayolmay qoldim.

«Menga qarang, Maksim Maksimich! – dedi Pechorin, boshini yostiqdan ko'tarib: – O'zingizdan o'tar gap yo'q, – basharti qizni vahshiy otasiga qaytarib bersak – yo bo'g'izlab o'ldiradi, yo birovgga sotib yuboradi. Bo'lar ish bo'ldi, endi ishni buzib o'tirishning nima keragi bor; qiz menda-yu, qilich sizda qolsin...»

«Hech bo'lmasa, menga bir ko'rsating o'zini», – dedim men.

«Anavi eshikning orqasida o'tiribdi; bugun o'zim ham bir ko'ray deb shuncha urindim, iloji bo'lmadi, bir burchakda chodraga o'ralib o'tiribdi, qaramaydi ham, gapirmaydi ham, kiyikday hurkovich. Duxanchining xotinini yollab berdim: u tatar tilini ham biladi, xizmatini ham qiladi, uning meniki ekanligini ham qulog'iga quyadi, chunki mendan boshqa hech kimsaga tegolmaydi, – deb ilova qildi Pechorin, mushti bilan stolni bir urib. – Bunga ham ko'ndim... Nima ham qila olardim? Shunday odamlar bo'larkanki, ularning gapiga rozi bo'lmay sira ilojing yo'q».

– U yog'i nima bo'ldi endi? – deb so'radim Maksim Maksimichdan, – haqiqatan ham Pechorin uni o'ziga o'rgatib oldimi yo qiz tutqunlikda yurtini sog'ina-sog'ina, so'lib ketdimi?

– Yo‘g‘-e, nega yurtini sog‘inarkan? Uning ovulidan ko‘rinadigan tog‘lar qal‘adan ham ko‘rinib turardi, bu yovvoyilarga shundan boshqa hech narsaning keragi yo‘q. Innaykeyin, Grigoriy Aleksandrovich har kuni unga sovg‘a berib turardi: dastlabki kunlari qiz sovg‘alarni nazar-pisand etmay rad qilardi, hammasi duxanchining xotiniga qolardi, bu esa uning tilini yanada burro qilardi. Eh, hadyalar-hadyalar! Bir parcha chiroyli guldor latta deb xotin kishi nimalar qilmaydi!.. Xayr, buni bir yoqqa qo‘ya turaylik... Grigoriy Aleksandrovich u bilan uzoq vaqt olishdi, shu orada tatar tilini ham o‘rganib oldi, qiz ham bizning tilimizga tushuna boshladi. Bora-bora Grigoriy Aleksandrovichga ko‘z qirini tashlab, zimdan qarab qo‘yadigan bo‘ldi, nuqul hasrat chekib, o‘zi bilgan ashulalarni xirgoyi qilib o‘tirardi, narigi uyda o‘tirib eshitib qolsam, mening ham yuragim ezilib ketardi. Bir hodisa sira esimdan chiqmaydi; uyning yonidan o‘tib ketaturib, derazadan qaradim: Bela so‘rida boshini egib o‘tirardi. Grigoriy Aleksandrovich esa uning qarshisida turardi. «Menga qara, parim, – derdi Grigoriy Aleksandrovich unga, – ertami-kechmi, axir, meniki bo‘lishingni o‘zing ham bilasan-ku, nega endi meni bunchalik qiynaysan? Yo biron chechenga ko‘ngil qo‘yganmisan? Unday bo‘lsa, hoziroq uyingga qaytarib yuboraman». Bela bir seskanib tushdi-da, boshini chayqadi. «Yo mendan hazar qilasanmi?» – deb davom etdi Grigoriy Aleksandrovich. Bela bir xo‘rsindi. «Yoki dining meni sevishingga yo‘l qo‘ymaydimi?» Belaning rangi o‘chdi, u churq etmay o‘tirardi. «Ishon gapimga,

hammaning xudosi bitta, menga seni sevishga yoʻl qoʻysa, nega senga yoʻl qoʻymas ekan?» Bela xuddi bu yangi fikrdan ajablangeday, uning yuziga yalt etib qaradi; qizning koʻzlarida shubha, shu bilan birga bu gapga ishonish istagi porlar edi. Oh, u koʻzlarni aytmay sizmi! Xuddi bir juft choʻgʻday yonib turar edi.

«Menga qara, goʻzalim, azizim Bela! – deb davom etardi Pechorin, – seni qanchalar sevganimni koʻrib turibsan: bir kulib qarashing uchun hech narsamni ayamayman; sening vaqtingni xush qilish uchun har narsaga tayyorman, sening baxtli boʻlishingni istayman; agar sen shu qaygʻuga botsang – men oʻlaman. Ayt-chi, ochilib oʻtirasanmi?» Bela qop-qora koʻzlarini undan uzmay oʻylanib qoldi, keyin erkalanib jilmaydi-da, boshini egib rozilik bildirdi. Pechorin uning qoʻlidan ushlab, meni bir oʻpgin deb yalina boshladi; qiz oʻzini ojizlik bilan himoya qilar va nuqul: «Yoʻq, yoʻq, qoʻying», – derdi. Pechorin aytganimni qilasan deb turib oldi; Belani titroq bosib, yigʻlab yubordi. «Men sening choʻringman, asirangman, – derdi u, – meni zoʻrlashga kuching yetadi, albatta», – deb yana koʻz yoshi qila boshladi.

Grigoriy Aleksandrovich peshonasiga bir musht urdi-da, narigi uyga chiqib ketdi. Men uning oldiga kirdim; u ikki qoʻlini qovushtirib, qovoqlarini solgan holda uy ichida kezib yurardi. «Xoʻsh, ishlar qalay, otaxonim?» – dedim men unga. «Xotin emas, iblis ekan! – deb javob berdi Pechorin. – Ammo, sizga ont ichib aytamanki, menga tegmasa – otimni boshqa qoʻyaman». Men bosh chayqadim. «Garov oʻynay-

sizmi? – dedi menga qarab: – Bir haftadan keyin». «Bo‘pti!» Qo‘l siqishib ajralishdik.

Ertasi kuni ertalab Pechorin har xil sovg‘alar olib kelish uchun shaharga odam yubordi; turli xil eron matolari keltirildi, u mollarning son-sa-nog‘i yo‘q edi.

«Qalay, Maksim Maksimich, osiyolik go‘zal mana bu narsalarga turish berolarmikan?» – deb so‘radi Pechorin, matolarni ko‘rsatib.

«Siz cherkas qizlarini bilmas ekansiz, – dedim men, – bular gruzin qizlariga ham, tatar qizlariga ham o‘xshamaydi, bular butunlay boshqacha. Bularning odatlari ham boshqacha, boshqacha tarbiya ko‘rishgan».

Grigoriy Aleksandrovich kulimsirab qo‘ydid-da, hushtak bilan marsh chala boshladi.

Xuddi mening aytganim keldi, sovg‘alar qizga uncha ta’sir qilmadi; qiz unga mehribonroq va ishonqirabroq qaray boshladi, xolos, undan nari o‘tmadi: shundan keyin Pechorin eng oxirgi chorani qilib ko‘rmoqchi bo‘ldi. Bir kuni ertalab otini egarlatdi-da, cherkascha kiyinib, qurollanib Belaning oldiga kirdi. «Bela! – dedi qizga, – seni naqadar sevishimni o‘zing yaxshi bilasan. Meni yaqindan tanib, keyin-keyin yaxshi ko‘rib ketarsan deb, seni olib qochib keltirgan edim; men yanglishgan ekanman, xayr endi! Hamma bisot va mulkimni senga tashlab ketdim; xohlasang – otangning uyiga qayt, ixtiyor o‘zingda. Sening oldingda gunohkorman, shuning uchun o‘zimni jazolashim kerak; xayr, men ketdim,

ammo qayergaligini o'zim ham bilmayman! Balki, baxtim yurishib, biron daydi o'q yoki qilich tig'iga duchor bo'larman; o'shanda meni eslasan va gunohimdan o'tarsan», – dedi-da, yuzini teskari o'girib xayrlashgani qo'l uzatdi. Bela uning qo'lini olmasdan, jim o'tirardi. Men eshik orqasida turib, tirqishdan qizning yuzini ko'rib turardim: juda rahmim keldi, chunki bechoraning go'zal chehrasi bo'zday oqarib ketgandi! Javob bo'lmagach, Pechorin eshikka qarab bir necha qadam yurdi; u dir-dir titrardi – rostini aytganda, hazil qilib aytgan gapini amalga oshirishdan toymasdi ham. Shunaqa odam edi o'zi! Endi eshik bandini ushlagan ediki, Bela irg'ib o'rnidan turdi-da, ho'ngrab yig'lab, uning bo'yniga osildi. Xoh ishonang, xoh ishonmang, eshik orqasida turib men ham yig'lab yubordim, yig'laganim yo'g'-u, shunday...

Harbiy kapitan jim qoldi.

– Rostini aytsam, hech qachon birorta ayol meni shunchalik sevmagani alam qildi, – dedi keyin, mo'ylovini burab.

– Ularning baxtiyor hayoti uzoqqa cho'zildimi? – deb so'radim men.

– Ha, Bela keyin bizga, «Pechorinni birinchi ko'rgan kunimdan boshlaboq har kecha tushimga kirib chiqardi, hech kim menga bunchalik yoqmagan edi», deb iqror bo'ldi. Rost, ular juda baxtli edilar!

– E, bu yog'i qiziq emas ekan-da! – deb yubordim beixtiyor. – Darhaqiqat, bu voqea fojia bilan

tugasa kerak, deb o'ylagandim, birdan umidim puchga chiqdi!.. – Nahotki, ota qizining qal'ada ekanligini payqamadi? – deb davom etdim.

– Payqashga-yu payqagan-a, ammo bir necha kundan keyin cholni o'ldirib ketishibdi, deb eshitdik. Voqea bunday bo'лади...

Yana quloqlarim dikkaydi.

– Shuni aytish kerakki, Kazbich otimni Azamat otasining maslahati bilan o'g'irlagan, deb o'ylagan ekan, har holda, men shunday deb taxmin qilaman. Bir kuni Kazbich ovuldan uch chaqirimcha narida, yo'l yoqasida poylab yotipti; chol qizini qidira-qidira topolmay qaytib kelayotgan ekan; knyazning mahramlari orqada qolib ketgan ekanlar, kech kirib, qosh qoraygan paytda knyaz otini sekin haydab xayolga botib kelayotgan ekan, birdan Kazbich chakalakzor ichidan qoplonday irg'ib chiqib, otiga mingashib olgan-u, xanjar solib yerga yiqitgan, keyin otning jilovini qo'liga olib ura qochgan; knyaz mahramlaridan ba'zilari buni tepalikdan ko'rib qolib ketidan quvishgan bo'lsa ham, yeta olmaganlar.

– Otining o'rniga ot olib, ketidan o'ch ham olibdi-da, – dedim men, harbiy kapitanning fikrini bilmoq uchun.

– Albatta, ularning odatiga qaraganda, Kazbich tamoman haqli edi, – dedi harbiy kapitan.

O'zga xalqlar orasida turishga majbur bo'lgan rus kishisining shu xalqning rasm-odatlariga tezda o'rganib ketish qobiliyati meni beixtiyor hayratda qoldirdi; bu xislatning yaxshi yoki yomon ekanligini bilmayman, ammo bu xislat, ruslarda g'oyat epchillik va sog'lom fikr borli-

gini, zarur boʻlgan paytlarda va daf qilishning iloji boʻlmagan taqdirda, har qanday yovuzlikni kechira olishlarini koʻrsatadi.

Bu orada choy ham ichib boʻlindi; aravaga qoʻshilgan otlar anchadan beri sovuqda diydirab turar edi; gʻarb tomonga ogʻgan oy ancha xiralashib qolgan va yiroqdagi togʻ choʻqqilari tepasida xuddi yirtib tashlangan chodirga oʻxshagan qora bulutlar orasiga kiraymi-kirmaymi deb turar edi. Biz uydan chiqdik. Hamrohining karomatiga qarshi, havo ochilib ketdi, tong ham sokin boʻladigan koʻrinardi; osmonning yiroq ufqidagi lak-lak yulduzlar chamanday charaqlardi, begʻubor qor qatlamlari qamrab yotgan togʻ bagʻirlarini qizartirib, sharq tomondan shafaq yoyilgan sari, yulduzlar ham birin-ketin soʻnib borar edi. Oʻng va chap tomonimizda sirli va mudhish jarlar qorayib koʻrinardi, tuman xuddi kun yorishishini sezgan va undan qoʻrqqanday, gʻadir-budur qoyalarga ilashib, ilonday buralib-buralib, jarliklarga kirib borardi.

Ertalabki ibodat vaqtida inson qalbi qanday sokin boʻlsa, osmon ham, yer ham shunday sokin edi: ahyon-ahyonda sharq tomondan esgan yengil shabada otlarning qirov bosgan yollarini yelpib-yelpib qoʻyar edi. Biz yoʻlga tushdik; besh nafar qirchangʻi ot aravamizni qingʻir-qiyshiq yoʻldan Gud-Toqqa zoʻrgʻa sudrab chiqardi; oʻzimiz arava ketidan piyoda borar va otlar holdan toygan paytlarda gʻildirak tagiga tosh qistirib qoʻyar edik; nazarimda, yoʻl

xuddi osmonga chiqib ketayotganlari tuyilardi, chunki qancha tikilib qaramay, hamon balandga ko'tarilib borar va oxiri kecha kuni Gud-Tog' tepasida xuddi o'lja kutib o'tirgan kalxatga o'xshab ko'ringan qop-qora bulut ichiga kirib, ko'zdan g'oyib bo'lib ketar edi; oyog'imiz ostida qor g'ichirlardi; havo shu qadar siyraklashib borar ediki, zo'rg'a nafas olardik; qon hadeb boshga quyulib kelaverardi, ammo shu bilan birga, butun tomirlarimga allaqanday shodlik tuyg'ulari yoyilib, butun olamning tepasiga chiqib olganim uchun vaqtim xush bo'lib ketgan edi: to'g'ri, bu his bolalarga xos bo'lgan hisdir, yo'q demayman, ammo jamiyatdan yiroqlashgan va tabiatga yaqinlashganimiz sari, o'zimiz ham beixtiyor bolalarga o'xshab qolamiz; dilimizdagi hamma tashvishlar yo'qoladi va bir vaqtlardagidek, yana poklashadi va kelajakda ham shunday bo'lsa kerak, albatta. Menga o'xshab tog'-toshlarni kezib ajoyib va g'aroyib manzaralarni ko'rib yurgan, tog'lar va daralardan anqigan hayotbaxsh havoni suqlanib-suqlanib yutishga o'rgangan odam, mening bu sehrli manzaralarni aytib berishga va tasvirlashga bo'lgan havasimning qanchalik zo'r ekanligini biladi, albatta. Nihoyat, Gud-Tog'ning cho'qqisiga ham yetdik, to'xtab atrofga nazar tashladik: cho'qqi ustida kulrang bulutlar osilib turar va uning muzdek nafasi yaqinda bo'ron turishidan darak berardi, ammo kunchiqar tomon shu qadar beg'ubor va yarqirab turar ediki, biz, ya'ni men bilan harbiy kapitan uni butunlay unutdik... Ha, harbiy kapitan ham unutdi, chunki

tabiat go'zalligi va ulug'vorligi sezgisi bizdek hayajonlangan hikoyachilarning dilidagidan ko'ra sodda odamlarning dilida kuchliroq bo'ladi.

– Siz bunday ajoyib manzaralarni ko'raverib o'rganib qolgandirsiz? – dedim men.

– Ha, o'qning vizillab uchishiga ham, ya'ni yurakning gupillab urishini yashirishga ham o'rganish mumkin.

– Aksincha, ba'zi kekxa jangchilarga bu narsa musiqaday yoqadi, deb eshituvdim.

– Istayangiz, bu ham to'g'ri, yoqadi; ammo yuragingiz yanada qattiqroq urgani uchun yoqadi. Bir qarang, qanday go'zal o'lka! – deb ilova qildi harbiy kapitan, kunchiqar tomonni ko'rsatib.

Chindan ham bunday manzarani boshqa hech qayerda uchratish mumkin emasdi: tagimizda yaslanib yotgan Koysaur vodiysi-ning o'rtasini Aragva bilan yana bir soy xuddi kumush uqaday kesib o'tardi; vodiy tepasida suzib yurgan moviy tuman erta tongning iliq shu'lalaridan o'zini atrofdagi daralarga olib qochardi; o'ng va chap tomondagi qor, changal bosgan, bir-biridan baland tog' tizmalari bir-birovini kesib, har yoqqa cho'zilishib ketardi; yiroqda ham tog'lar, ammo qoyalarning hech qaysisi bir-biriga o'xshamasdi – tog' tepalaridagi qorlar qip-qizil cho'g'day tovlanib shu qadar yarqirab yonardiki, uni ko'rib shu yerda umrbod qolib ketging kelardi; to'q ko'kimtir tog' ortidan – bu yerlarga yaxshi o'rganib qolgan ko'zgina uning qora bulut emasligini ajrata bilardi – quyosh ko'rina boshladi; lekin quyosh

tepasidan o'tgan qon yanglig' qip-qizil shafaq hamrohining diqqatini jalb qildi.

– Bugun havo buziladi, deb aytmabmidim, – deb xitob qildi u. – Ildamroq yuraylik, toqqa yetganimizda bo'ronda qolmaylik tag'in.

Keyin, «Hayda!» deb qichqirdi aravakashlarga.

Aravalar pastlikka sirg'anib ketmasin deb, g'ildiraklarga zanjir bog'ladi, otlarning jilovidan ushlab, pastga tusha boshladi; o'ng tomonimiz baland qoya edi, chap tomonimiz esa shu qadar chuqur jarlik ediki, uning tagiga joylashgan butun boshli Osetin qishlog'i xuddi qaldirg'och uyasidek bo'lib ko'rinardi; ikkita arava duch kelib qolsa o'tib ketolmaydigan bu yo'ldan qorong'i kechalarda kurerlarning yiliga o'n martalab shalaq aravadan tushmay o'tishini ko'z oldimga keltirgai edim, etim jimirlashib ketdi. Aravakashlarimizning biri yaroslavlilik rus xizmatchisi bo'lib, ikkinchisi – osetin edi; osetin o'rtaga «qo'shilgan otni zo'r ehtiyot bilan yetaklab borardi, – bizning beg'am rusimiz esa hatto aravadan tushmadi ham! Men unga, hech bo'lmasa mening jomadonimning g'amini yesang-chi, jarga tushib ketsa, uning ketidan tushib yurishga tobim bormi, desam, u: «Qo'yavering, xo'jayin! Xudo xohlasa omon-eson yetib olamiz; bu yerlarda ko'p yurganmiz», – dedi. U haqli edi: haqiqatan, manzilga omon-eson yetib olmasligimiz mumkin edi-yu, ammo yetib oldik; odamlar ko'proq mulohaza qilib ko'rsalar hayotning tashvishga arziyasligini bilgan bo'lar edilar...

Balki, siz Bela voqeasini pirovardini bilmoqni istarsiz?

Birinchiidan, men yozganim qissa emas, balki yoʻl xotiralaridir; binobarin, harbiy-kapitanining oʻzi boshlamaguncha uni gapirishga majbur eta olmayman. Xullas, sabr qilingiz yoki, istasangiz, kitobning bir nechta varagʻini ochib qarasangiz, ammo bunday qilishni maslahat koʻrmayman, chunki Krestovaya togʻi (yoki gamba¹ degan bir olimning aytishicha, le Mont St-Christophe)dan² oshish sizning diqqat-ingizga arziydi. Shunday qilib, biz Gud-Togʻdan Chertovaya vodiysiga oshib tushdik... Ana bu romantik nomni qarang! Koʻz oldingizda darhol odam oyogʻi tegmagan togʻlar orasidan makon tutgan yovuz jinlar uyasi kelgandir – yoʻq, unday emas: Chertovaya vodiysining nomi «chort», yaʼni shayton, ajina degan soʻzdan emas, balki «cherta», yaʼni chiziq, chegara degan soʻzdan kelib chiqqan. Chunki bir vaqtlar Gruziya chegarasi shu yerdan oʻtardi. Vodiyni xuddi Saratov, Tambov va vatanimizning shunga oʻxshash aziz yerlari kabi qor uyumlari koʻmib yuborgan edi.

– Ana, Krestovaya togʻiga ham yetdik! – deya harbiy-kapitan, Chertovaya vodiysiga tushganimizdan keyin qor tagida qolib ketgan bir tepalikni koʻrsatib; tepalik choʻqqisida toshdan yasalgan xoch koʻrinardi, shu xoch yonidan koʻzga gʻira-shira koʻrinadigan yoʻl oʻtar-

---

¹ Gamba, Jan-Fransua (1763–1833) – fransuz sayyohi; 1824-yilda «Janubiy Rossiya sayohatnomasi» degan kitob chiqargan.

² Le Mont St-Christophe – Xristofor avliyo togʻi (frans.).

di: boshqa yo'lni qor ko'mib yuborgan kezlardagina shu yo'ldan yurilardi: aravakashlarimiz tog'dan hali ko'chki tushmaganini aytishdi va otlarni ayab, bizni aylanma yo'ldan olib ketishdi. Muyulishda yetganda beshta osetinni uchratdik: ular bizga o'z xizmatlarini taklif etib, hoy-huvlashib aravamizning g'ildiragidan itara boshladilar. Yo'l haqiqatan ham xavfli edi: o'ng tomondan, tepamizdan bir shamol ko'tarilsa daraning ichiga qulab tushishga tayyor qor uyumlari osilib turardi; torgina yo'lning bir qismini qor ko'mib yuborgan, ba'zi yerlarda qor tizzamizgacha chiqardi, ba'zi yerlarda esa oftob shu'lalari va tungi sovuqning kuchi bilan yaxlab qolgandi, shuning uchun biz arang yurib borar edik; otlar toyib yiqilardi; chap tomonimiz juda chuqur jarlik bo'lib, uning tagidan hayqirib oqqan daryo goh muz tagiga kirib ketar, goh qop-qora toshlar ustidan ko'pirib oqardi. Krestovaya tog'ini ikki soatda aylanib o'tibmiz, ikki soat ichida atigi ikki chaqirim yo'l bosibmiz, xolos! Shu orada bulutlar pastlashib, oldin do'l, ketidan qor yog'a boshladi; daralar ichiga bostirib kiruvchi shamol xuddi Solovey-Razboynik¹ singari bo'kirar, hayqirar, hushtak chalganday chiyillardi, ko'p o'tmay tosh xochni sharq tomondan to'lqinlanib keluvchi tuman bosib, xoch ko'zdan g'oyib bo'ldi... Darvoqe, shu xoch to'g'risida g'alati, ammo keng tarqalgan rivoyat bor, shu rivoyatga qaraganda, bu xochni Pyotr I Kavkazdan o'tib ketayotganida

---

¹ Solovey-Razboynik – rus ertaklaridan birining qahramoni.

qoʻydirgan emish; ammo birinchidan, Pyotr faqat Dogʻistongacha kelgan, ikkinchidan esa xochning ustiga, general Yermolovning amri bilan qoʻyilgan deb katta-katta harflar bilan yozilgan, demak, xoch 1824-yilda qoʻyilgan boʻladi. Ammo, mazkur lavhaning boʻlishiga qaramay, rivoyat shu qadar singib ketgan ediki, lavhalarga ishonmasligimizni nazarga olganda, qaysi biriga ishonishingni ham bilmaysan kishi.

Kobi bekatiga yetib olishimiz uchun yaxmalak toshlar va yumshoq qorlar ustidan yana besh chaqirimcha yurishimiz kerak edi. Otlarimiz juda holdan toygan, oʻzimiz oʻlarday sovqotgan edik; boʻron xuddi oʻzimizning shimol boʻronlari singari tobora zoʻrayib borardi; faqat uning mudhish nolasi nihoyatda gʻamgin va mungli edi. «Sen ham oʻzingning bepoyon keng dashtlaringni sogʻinib yigʻlarkansan, darbadar! – deb oʻylardim men. – U yerlarda sovuq qanotlaringni qancha kersang keraverasan, bu yerda esa xuddi temir qafas panjaralariga chinqirib qanotlarini urgan burgut yangligʻ siqilasani, dimiqasani».

– Ish chatoq! – dedi harbiy kapitan, – atrofga bir qarang, tuman bilan qordan boshqa hech narsa koʻrinmaydi; falokat bosib, jargami yo biron chuqurgami tushib ketmaylik; pastda Baydara quturib yotgan boʻlsa undan oʻtolmaymiz. Osiyoning shunisi yomon-da! Odamlariga ham, daryolariga ham ishonib boʻlmaydi!

Aravakashlarimiz pishqirgan, oyoqlarini tirab olib, qamchilarning achchiq zarbiga ham qaramasdan, joylaridan siljimay turgan otlarga baqirib, soʻkina-soʻkina savalardilar.

– Taqsir, bugun baribir Kobiga yetolmaymiz, – deb qoldi aravakashlardan biri, – ruxsat etsangiz, vaqt borida chapga burilsak. Hov anavi tog‘ bag‘rida bir narsa qorayib ko‘rinadi, ehtimol, uydin: havo buzuq kezlarda yo‘lovchilar hamisha o‘sha yerga qo‘nadi. Anavilar, araq puli bersa, boshlab boramiz, deyishyapti, – deb ilova qildi aravakash, osetinni ko‘rsatib.

– Bilaman, uka, sensiz ham bilaman! – dedi harbiy kapitan, shu yo‘l boshlab boruvchilar ham yomon jonimga tegdi-da! Araq puli olish uchun topgan bahonalarini qarang-a!

– Har holda, iqror bo‘lishingiz kerakki, bular bo‘lmaganda ahvolimiz chatoq bo‘lardi, – dedim.

– Ha, to‘g‘ri, to‘g‘ri, – deb ming‘illadi harbiy kapitan. – Uf, bu yo‘lboshlovchilar rosa jonimga tegdi-da. Qayerdan foyda chiqsa, darrov isini bilishadi, go‘yo bularsiz pul topilmaydiganday.

Chapga burildik, ko‘p mashaqqatlardan keyin zo‘rg‘a bir manzilga yetib oldik, bu manzil xarsang toshlardan yasali tosh devorlar bilan o‘rab olingan ikki xonali bir kulba edi. Juldur-juldur kiyingan uy egalari bizni zo‘r xursandchilik bilan kutib olishdi. Keyin bilsam, hukumat bo‘ronda qolgan yo‘lovchilarga manzil berish sharti bilan ularga haq to‘lar va oziq-ovqat bilan ta‘minlab turarkan.

– Har holda, juda yaxshi bo‘ldi, – dedim men, gulxan yoniga o‘tirib, – endi Bela voqeasining oxirini aytib berasiz, imonim komilki, voqea o‘sha bilan tugamagandir.

– Nima uchun imoningiz komil? – dedi harbiy kapitan, mug‘ombirlik bilan ko‘z qisib.

– Shuning uchunki, odatda bunday bo'lmaydi: g'ayritabiiy boshlangan narsa g'ayritabiiy ravishda tugalishi kerak.

– Ha, topdingiz-a...

– G'oyat xursandman.

– Siz-ku xursand bo'lasiz-a, ammo mening esimga tushsa hozir ham yuragim achishib ketadi. Bela juda ajoyib qiz edi! Keyin-keyin uni xuddi o'z qizimday yaxshi ko'rib qoldim, u ham meni yaxshi ko'rardi. Shuni ham aytishim kerakki, mening bola-chaqam yo'q, so'qqa-bosh odamman; ota-onamdan xabar kelmaganiga ham 12 yilcha bo'ldi, vaqtida o'ylanib ham olmagan ekanman, endi menga uylanish yarashmasa kerak; shuning uchun ham, erkalatadigan ovunchoq topib olganimdan xursand edim... Ba'zan u bizga ashulalar aytib, lezginchaga o'ynab berar edi... Uning o'ynaganini ko'rsangiz! O'zimizning guberniya qizlarini ko'p ko'rganman, bir marta, bundan 20 yilcha muqaddam, Moskvada asilzodalar klubida ham bo'lganman, ammo buning oldida ularga yo'l bo'lsin. Ular ip esholmaydi!.. Grigoriy Aleksandrovich uni qo'g'irchoqday yasantirib qo'yar edi, juda yaxshi parvarish qildi, o'zi ham biznikida turib, shunaqangi ochilib ketdiki, asti qo'yavering; quyoshda qoraygan yuzi va qo'llari oqarib, yuzlari olmadek qip-qizil bo'lib ketdi... Juda sho'x bo'lib ketgandi qizi tushmagur. Nuqul menga tegishgani tegishgan edi... Xudo o'zi kechirsin!

– Otasining o'lganini aytganingizdan keyin nima bo'ldi?

– O‘z ahvoliga ko‘nikib ketguncha bu sirni undan yashirib yurdik; aytganimizdan keyin bir-ikki kun yig‘ladi-yu, keyin esidan chiqib ketdi. To‘rt oycha yaxshi turishdi. Grigoriy Aleksandrovich ovga juda ishqivoz edi deb aytuvdim, shekilli: ilgarilari to‘ng‘iz yo kiyik ovlab o‘rmondan chiqmas edi, endi bo‘lsa qal‘a devoridan nariga ham o‘tmaydigan bo‘lib qoldi. Ammo keyin qaragam: yana xayolga cho‘mib qo‘llarini orqasiga qilib, uy ichida aylanib yuradigan bir kun hech kimga aytmasdan ovga ketibdi, kun bo‘yi ovda yurdi; bir ketdi, ikki ketdi, keyin ovga bormaydigan kuni qolmadi... Yaxshi emas, oralariga sovuqchilik tushganga o‘xshaydi deb o‘yladim.

Bir kuni ertalab ularnikiga kirib qoldim, bu voqea hali ham ko‘z oldimdan ketmaydi. Qora shohi peshmat kiygan, yuzlari so‘lg‘in Bela karavotda o‘tiribdi: chehrasi g‘amg‘in; ko‘rib qo‘rqib ketdim.

– Pechorin qani? – deb so‘radim.

– Ovda.

– Bugun ketdimi?

Bela xuddi gapirishga qiynalganday indamay o‘tirardi.

– Yo‘q, kecha ketgan edi, – dedi u nihoyat, og‘ir xo‘rsinib.

– Biror falokatga uchragan bo‘lmasin tag‘in?

– Kecha kuni bilan xayol surib o‘tirdim, – dedi Bela, yig‘i aralash, – miyamga ming xil xayollar keldi: goh uni yovvoyi to‘ng‘iz yarador qildimi, yo chechen toqqa olib qochib ketdimi, deyman... Bugun esa meni sevmasa kerak, deb o‘ylab o‘tiribman.

– Bundan battarroq narsani o‘ylab topmadingmi, qizim?!

Bela yig‘lab yubordi, so‘ng boshini g‘urur bilan baland ko‘tardi-da, ko‘z yoshlarini artib davom etdi:

– Agarda meni sevmasa, uyimga qaytarib yuborishiga nima to‘sqinlik qiladi? Men uni zo‘rlamayman. Bundan buyon ham shunday bo‘lsa, o‘zim ketaman-qo‘yaman: men uning cho‘risi emasman, knyaz qiziman.

Men uni yupata boshladim:

– Menga qara Bela, axir u sening etagingga tikib qo‘yilgan emaski uzzukun uydan chiqmay o‘tirsan; axir u yosh yigit bo‘lsa, ovga ishqivoz bo‘lsa, yuradi-yuradi-da, yana qaytib keladi. Tashvish chekaversang, xafa bo‘laversang qaytanga uni tezroq zeriktirib qo‘yasan.

– Rost, rost! – deb javob berdi Bela, – endi xushchaqchaq bo‘lib o‘tiraman.

Keyin kuldi-da, childirmasini chalib, ashula aytishga va o‘yinga tushib, atrofimda chirillab aylanishga tushdi; ammo bu ham uzoqqa bormadi, yana karavotga o‘zini tashladi-da, qo‘llari bilan yuzini berkitib oldi.

Nima ham qila olardim? Mening xotin kishiga sira ishim tushmagan; uni qanday ovutay deb o‘ylab-o‘ylab, hech ilojini qila olmadim; bir-muncha vaqt ikkimiz jim qoldik... Juda og‘ir ahvol yuz berdi.

Axiri men unga: «Istasang yur, tuproqqo‘rg‘onni aylanib kelamiz. Havo juda yaxshi», – dedim. Sentabr oyi edi. Darhaqiqat, kun juda yaxshi edi; quyosh porlab tursa ham, uncha issiq emas edi,

hamma tog'lar xuddi kaftda turganday ravshan ko'rinardi. Biz indamasdan qal'a ko'tarmasini aylanib yurdik; nihoyat, Bela chimga o'tirdi, men ham uning yoniga o'tirdim. Esimga tushsa – kulgim qistaydi; men xuddi uning murabbiyasiday ketidan ergashib yurardim.

Qal'amiz balandlikda edi, valdan juda ajoyib manzara ochilardi: bir tomon – bir necha jarlik tilkalab tashlagan keng yalanglik bo'lib, oxiri tog' tizmasigacha cho'zilgan o'rmonga borib tutashardi; yalanglikning u yer, bu yerida tutunlar burqiyotgan ovullar ko'rinardi, yilqilar o'tlab yurardi; boshqa tomondan esa kichkina soy oqardi, soyni narigi tomonini Kavkazning katta tog'lariga qo'shilib ketgan qirra toshli butazorlar qoplab yotardi. Biz Bastion¹ burchagida o'tirardik, shuning uchun ikki tomon ham yaqqol ko'rinib turardi. Bir mahal qaragam, o'rmon ichidan ko'k ot mingan bir kishi chiqib biz tomonga otini yeldirib kelaverdi, nihoyat, soyni narigi betiga, bizdan yuz sarjinch nariga kelib to'xtadi-da, xuddi quturganday, otini o'ynoqlata boshladi. Bu nima qilgani, dedim ichimda... «Sen qara, Bela, yoshsan, ko'zing o'tkir, u suvori kim ekan, kimga tomosha ko'rsatgani kepti?..» – dedim.

Bela qaradi va birdan: «Kazbich-ku!..» – deb qichqirib yubordi.

«Obbo, qaroqchi-yey! Bizni mazax qilgani keldimi?» Sinchiklab qaragam, xuddi Kazbichning o'zginasi, afti-basharasi qora, ust-boshi juldur, avvalgiday iflos. «Tagidagi ot – otamning

---

¹ Bastion – besh burchak shaklida qurilgan istehkom.

oti», – dedi Bela, qo‘limdan mahkam ushlab, o‘zi xuddi terakning bargiday titrardi, ko‘zlari o‘tday chaq nab ketdi.

«Ha-ha, – dedim ichimda, – sening tomirlaringda ham qaroqchi qoni qaynarkan-ku!»

– Beri kel, – dedim men chasovoyga, – miltig‘ingni ol, hov anavi suvorini otdan yiqit-sang kumush so‘lkavoy olasan.

– Xo‘p bo‘ladi, janobi oliylari, ammo bir joyda tek turmayapti-da... – dedi u.

– Buyur, tursin! – dedim men kulib.

– Hoy og‘ayni? – deb baqirdi chasovoy, qo‘lini silkitib, birpas tek tur, namuncha gir-gir aylanmasang?

Kazbich chindan ham to‘xtab quloq sola boshladi; muzokara boshlaydi, deb o‘ylagan bo‘lsa kerak, ammo chuchvarani xom sanagan edi! Mening grenadyorim¹ miltiqni mo‘ljalga oldi-da, «paq» etib otdi... tegmadi; faqat poroxning chaq nab yongani ko‘rindi, xolos. Kazbich otini bir niqtagan edi, ot chetga sakradi. Kazbich oyog‘ini uzangiga tirab qaddini rosladi-da, o‘z tilida bir nimalar deb, qamchisini o‘qtalib, qochib ketdi.

– Uyat senga! – dedim chasovoyga qarab.

– Janobi oliylari, jon bergani ketdi, – deb javob qaytardi chasovoy, – bu la‘nati xalq o‘q yesa ham darrov o‘la qolmaydi.

Chorak soatdan keyin Pechorin ovdan qaytdi. Bela uning bo‘yniga o‘zini tashladi, uzoq yo‘qolib ketgani uchun undan o‘pkalamadi ham, gina ham qilmadi.

---

¹ Grenadyor – maxsus qo‘shin tarkibida xizmat qiluvchi askar.

Hatto mening ham Pechorindan achchig'im chiqib ketdi.

– Hoy, menga qarang, insof bormi o'zingizda, – dedim unga, – hozirning o'zida Kazbich soyning narigi tomonida edi, biz uni o'qqa tutdik; yo'lda duch kelib qolsa nima qilardingiz? Tog'liklar juda qasoskor xalq bo'ladi: otni Azamat bilan til biriktirib o'g'irlaganingizni payqamadi deb o'ylaysizmi? Boshimni garovga qo'yib aytamanki, endi Belani ham tanidi. Bundan bir yil burun Belani yaxshi ko'rib yurgani ni bilaman, menga o'zi aytib yurar edi...

Shundan keyin Pechorin o'ylanib qoldi.

– Rost, ehtiyot bo'lish kerak... Bela, bugundan e'tiboran qal'adan tashqariga chiqmasliging kerak, – dedi.

Kechqurun u bilan anchagacha bahslashib o'tirdik, bechora qizga bo'lgan munosabatining o'zgarganidan jahlim chiqqan edi; ertadan kechgacha ovda yurishidan tashqari, Beladan ham ko'ngli sovigan, uni kamdan-kam erkalaydigan bo'lib qolgan edi. Bela boyaqish so'liy boshlagan, yuzlarining qoni qochgan, shahlo ko'zlari ham so'na boshlagan edi.

– Nega xo'rsinding, Bela, xafamisan? – deb so'radim.

– Yo'q! – dedi.

– Ko'ngling biron narsa istaydimi?

– Yo'q!

– Qarindosh-urug'laringni sog'indingmi?

– Mening hech qanaqa qarindosh-urug'im yo'q.

Hatto shunday bo'lardiki, butun kun bo'yi yo «ha», yo «yo'q»dan bo'lak hech narsa demasdi.

Pechoringa men shularni gapirib berdim.

– Menga qarang, Maksim Maksimich, – deb javob berdi u, – mening mijozim juda yomon-da; tarbiya orqasida shunday boʻlganmanmi, yo Xudo shunday yaratganmi, bilmayman; faqat shuni bilamanki, agar boshqalarning baxtsizligiga sababchi boʻlsam, oʻzim ham ular kabi baxtsiz boʻlib ketaman. Shubhasiz, bu narsa u baxtsizlarga tasalli boʻlaolmaydi, albat-ta, ammo, nachora, hamma kulfat shunda. Ilk yoshligimda, ota-onamning qanoti ostidan chiqqan damdan boshlab, pulga sotib olish mumkin boʻlgan hamma aysh-ishratlarni totib koʻra boshladim, shubhasiz, bu aysh-ishratlar axir borib koʻnglimga urdi. Keyin jamiyatning yuqori tabaqasiga otildim, koʻp oʻtmay bu ham jonimga tegdi; asilzoda goʻzallarga muhabbat qoʻydim, ular ham meni yaxshi koʻrishardi, ammo ularning ishqi faqat mening fikri-xayolimni va izzat-nafsimni qoʻzgʻatardi, xolos; qalbim esa boʻshligicha qolaverardi... Kitobga berildim, oʻqidim – ilm-maʼrifat ham koʻnglimga urdi; shuhratning ham, baxtning ham ularga bogʻliq emasligini bildim, chunki hammadan baxtli nodonlar ekan, shuhrat degan narsa tolening oʻzi ekan, unga erishish uchun faqat abjir boʻlsang kifoya ekan. Shundan keyin, yuragim siqilib, diqqinapas boʻla boshladim... Koʻp oʻtmay meni Kavkazga koʻchirishdi; bu davr umrimning eng baxtli davri edi. Men chechenlar oʻqi ostida odam diqqinapas boʻlmasa kerak deb oʻyladim, afsus, yanglishibman; bir oy oʻtmasdan oʻqlarning vizillab uchishiga va

ajal bilan yonma-yon yurishga shu qadar o'rganib ketdimki, ulardan ko'ra chivinlar mening diqqatimii ko'proq jalb etadigan bo'lib qoldi – ilgarigidan ham battar zerika boshladim, chunki eng so'nggi umidimdan ham ajralgan edim. Belani birinchi marta o'z uyimda ko'rib, yonimga chorlaganimda, qop-qora sochlari-dan o'pganimda men tentak uni taqdir menga shafqat qilib yuborgan farishta deb o'ylabman. Tag'in yanglishibman, vahshiy qizning ishqiqi zodagon xonimning ishqidan sal afzal ekan; birinchisining noz-karashmasi ko'ngilga urgandek, ikkinchisining nodonligi va soddadil-ligi ham ko'ngilga urar ekan. Rostini aytsam, men uni hozir ham sevaman, bir necha laz-zatli damlar baxsh etgani uchun men undan juda minnatdorman, uning uchun jonimni fido qilishga ham tayyorman, ammo uning yonida bo'lsam – zerikaman... Tentakmanmi, yo yovuzmanmi, bilmayman ammo shunisini bilamanki, men ham uning singari achinishga zorman, balki undan ham ko'proq zordirman; mening ruhimni muhit buzgan, fikr-xayolim hamisha notinch, qalbim sira to'ymaydi; menga har narsa ham oz; lazzatga va mazaga qancha tez o'rgansam, g'am-hasratga ham shuncha tez ko'nikib ketaveraman, turmush kundand-kunga ko'zimga ma'nosiz bo'lib ko'rinadi; birgina ilojim qoldi: u ham bo'lsa sayohat. Iloji bo'lgan kuni jo'nayman, ammo Yevropaga emas, Yevropaga borishdan Xudo saqlasin! Amerikaga, Arabistonga, Hindiston tomonlariga ketaman, zora, yo'lda o'lib ketsam! Har holda, bo'ron-

larga uchrarman, yomon yoʻllardan yurishga toʻgʻri kelar, ishqilib, bu soʻnggi yupanchim tezda tugamasa kerak, deb umid qilaman.

Shu tahlitda u uzoq gapirib oʻtirdi, uning hamma gaplari miyamga qattiq oʻrnashib qoldi, chunki bunday soʻzlarni 25 yashar yigitdan birinchi marta eshitishim edi, Xudo xohlasa ortiq eshitmasman...

– Ajabo! Aying-chi, – deb murojaat qildi men-ga harbiy kapitan, – siz yaqindagina poytaxtda boʻlgansiz: u yerdagi hamma yoshlar ham shunaqami?

– Xuddi shunday deguvchi odamlar juda koʻp, ular orasida rostgoʻylari ham bordir; hamma odatlar singari, dunyodan bezish ham jamiyatning yuqori tabaqalaridan boshlanib, endi pastki tabaqalariga tushdi, hozir esa haqiqatan ham zerikuvchi va dunyodan bezuvchi odamlar bu baxtsizlikni xuddi bir nuqsonni yashirganday yashirib yuradilar, – dedim men.

Harbiy kapitan bu nozik nuqtalarga tushunmadi, boshini chayqadi-da, mugʻombirlik bilan kulimsirab:

– Zerikishni fransuzlar chiqargandir-da? – dedi.

– Yoʻq, inglizlar.

– Shunaqami!.. – dedi u, – iye, ular gʻirt piyonista xalq-ku, axir.

Shu onda birdan moskvalik xonimlardan biri esimga tushib ketdi, u xonim Bayron – piyonista edi, shundan ortiq hech nimasi yoʻq edi, derdi. Ammo harbiy kapitaining gapini kechirsa boʻladi: ichkilikdan oʻzini tiyib yurish uchun

dunyodagi hamma falokatlar ichkilik tufayli kelib chiqadi, deb o'zini o'zi ishontirardi.

Harbiy kapitan hikoyasini davom ettirdi:

– Kazbich qaytib kelmadi. Ammo, nima uchundir, uning o'sha safar kelib-ketgani bejiz emas, bir narsaga qasd qilib yuribdi, degan fikr miyamdan hech ketmas edi.

Kunlardan bir kun Pechorin meni kiyik ovi-ga sudrab qoldi; men oldiniga kiyikni ko'rma-ganmanmi, deb ko'nmadim. Shunday bo'lsa ham, borishga majbur qildi. Yonimizga beshta askarni olib sahar chog'ida yo'lga chiqdik. Soat o'ngacha to'qay va o'rmonlarda izg'ib yurdik, kiyik uchrayvermadi.

– Hoy, uyga qaytaylik, – dedim men, – mun-cha o'jarlik qilmasangiz? Bugun omadimiz yur-maydigan kun ekan!

Ammo jazirama issiqda charchaganimizga qaramay, Grigoriy Aleksandrovich o'ljasiz qay-tishni istamasdi... Shunaqangi o'jar odam edi-da: sira aytganini qilmasdan qo'ymasdi; yosh-ligida onasi erka-tantiq qilib o'stirgan bo'lsa kerak... Axiri, tush paytiga borib, bir kiyikni top-dik: paq-paq o'q uzib qoldik... tegmadi, to'qayga kirib ketdi... Omad kelmagan kun edi-da o'zil.. Biroz damimizni olib, uyga qaytib ketdik.

Otlarning jilovlarini qo'yib, indamasdan yon-ma-yon kelardik, qal'aga ham yaqin qolgan edi; uni bizdan faqat chakalakzor to'sib turardi. Birdan o'q uzildi... Ikkimizning ham ko'ngli-mizda bir shubha tug'ilib, bir-birimizga yalt etib qaradik... O'q chiqqan tomonga qarab ot qo'ydik, borib qarasak, tuproqqo'rg'on tepasida

bir talay askar to'planib turar va nuqul ochiq yalanglikni ko'rsatar edilar. Yalanglikda egarga oq bir narsani o'ngarib olgan bir otliq otini zo'r berib choptirib ketmoqda edi. Grigoriy Aleksandrovich xuddi chechenga o'xshab baqirdi-da, g'ilofdan miltig'ini chiqarib, otliqning ketidan quva ketdi; men ham uning ketidan ot qo'ydim.

Baxtimizga, ovimiz yurishmagani uchun otlarimiz ham uncha charchamagan edi: otlar yelday uchib borardi, otliqqa tobora yaqinlashar edik... Nihoyat, otliqni tanidim, Kazbich ekan, ammo otiga o'ngarib ketayotgan narsasining nimaligiga sira aqlim yetmasdi. Pechoringa yetib oldimda, «Kazbich ekan!» – deb qichqirdim. U menga qarab, boshini silkib, otiga qamchi berdi.

Axiyri oramizda bir o'q yetarli masofa qoldi: Kazbichning oti charchab qoldimi yo biznikidan yomon edimi, har holda qancha qistamasin, oti sira ilgari bosolmas edi. Shu tobda o'zining Qorako'zini ming marta eslagan bo'lsa kerak, deb o'ylayman...

Bir mahal qaragam, Pechorin mo'ljalga olayapti... «Otmang! – deb baqirdim, – o'qni ehtiyot qilish kerak; biz uni shunday ham quvib yetamiz». Yosh yigit-da, salga qoni qizishib ketadi... O'q uzildi, o'q otning keyingi oyog'iga tegdi; ot yana o'n qadamcha sakrab-sakrab bordi-da, qoqilib, tiz cho'kib qoldi. Kazbich otdan sakrab tushdi, shundagina uning qo'lidagi narsa chodraga o'ralgan xotin ekanini payqadim... U Bela edi... Bechora Bela! Kazbich o'z tilida bizga bir nimalar deb baqirdi-da, Belaga xan-

jar o'qtaldi... Vaqtni boy bermaslik kerak edi, men ham tavakkal deb o'q uzdim; o'qim Kazbichning yelkasiga borib tekkan bo'lsa kerak, negaki birdan qo'li pastga osilib tushdi. Tutun tarqalib bo'lgach, qarasak, yerda yarador ot, uning yonida Bela yotibdi; Kazbich bo'lsa miltig'ini tashlab, xuddi mushuk day qoyalarga tirmashib, toqqa chiqib ketmoqda edi; bir o'q bilan urib tushirmoqchi bo'ldim-u, biroq tayyor o'qim yo'q ekan! Otdan sakrab tushib Belaning yoniga yugurdik. Bechora qipir etmasdan yotardi, yarasidan sharillab qon oqardi... Voy zolim odam, xanjar ursang yuragiga urmay-sanmi, birato'la murodingga yetarding! Yo'g'-a, yelkasiga uripti... O'z oti bilan bosmachi-da!

Bela hushsiz yotardi. Chodrani yirtib, yarasini mumkin qadar qattiqroq qilib bog'ladik; Pechorin uning muzlab qolgan lablaridan shuncha o'psa hamki, qiz o'ziga kelmasdi.

Pechorin otga mindi; men Belani yerdan ko'tarib, bir amallab uning egariga mindirib qo'ydim; Pechorin uning belidan quchoqlab oldi, qal'aga qaytib ketdik. Bir necha daqiqalik jimlikdan so'ng Grigoriy Aleksandrovich menga:

– Menga qarang, Maksim Maksimich, bunday borishda tirik olib bora olmaymiz, – dedi.

Men:

– To'g'ri aytasiz, – dedim, otlarimizni yelday choptirib ketdik.

Qal'a darvozasi oldida bizni bir talay odam kutib turgan edi; yaradorni avaylab Pechorinning uyiga olib kirdik-da, shifokorga odam yubordik. Shifokor mast bo'lsa hamki, keldi;

yarani ko'rdi-da, bir kunlik umri qolganini aytdi, ammo u yanglishgan edi.

– Tuzalib ketdimi? – deb so'radim harbiy kapitandan, beixtiyor suyunib, uning qo'lidan ushlab.

– Yo'q, – dedi u, – shifokorning xatosi shu ediki, Bela yana ikki kun yashadi.

– Kazbich uni qanday qilib olib qochibdi?

– Voqea mana bunday bo'lgan: Pechorinning taqiqlashiga qaramay, Bela qal'adan chiqib, soy bo'yiga boribdi. Nega desangiz, kun juda issiq edi; xarsang tosh ustida oyoqlarini suvga solib o'tirgan ekan. Kazbich bildirmasdan sekin kelibdi. Xippa bo'g'ib, chakalakzorga sudrabdi-da, keyin otga o'ngarib, ura qochib qolibdi. Bela bir amallab baqiribdi, chasovoylar eshitib qolib, o'q uzishibdi-yu, ammo tegmabdi, xuddi shuning ustiga biz kelib qolgan edik.

– Kazbich uni olib qochib nima qilarkan?

– Ana, xolos! Axir, cherkaslarning o'g'ri xalqligi hammaga ma'lum-ku: ular nima to'g'ri kelsa – ilib ketaveradi, keraksiz narsa bo'lsa ham o'g'irlashaveradi... Busiz turolmaydi! Buning ustiga, Kazbich Belani anchadan beri yaxshi ko'rib yurardi.

– Shunday qilib, Bela o'ldimi?

– O'ldi, ammo juda azob chekib o'ldi, biz ham u bilan birga ko'p azob tortdik. Kechqurun soat o'nlarda o'ziga kelganday bo'ldi; biz uning boshida o'tirar edik; shunday ko'zini ochdi-yu, Pechorin, Pechorin, deb chaqiraverdi: «Men shu yerdaman, yoningda o'tiribman, jonim», – deb javob berdi Pechorin qizning qo'lidan ush-

lab. Bela: «Men o'laman!» – dedi. Biz uni yupata boshladik, shifokor, albatta, tuzataman deb aytdi, dedik; bechora boshini chayqab, yuzini devorga o'girdi, uning sira o'lgisi kelmasdil..

Kechasi alahlab chiqdi; boshi o'tday yonardi, butun badani xuddi bezgak tutgandek qaltirardi; otasini, ukasini eslab allanimalar derdi: tog'larni, o'z uyini sog'ingan bo'lsa kerakda... Keyin yana Pechorinni chaqira boshladi, uni erkalab har xil nozik ismlar bilan atar yo bo'lmasa o'z jonginangni ortiq sevmaysan, deb o'pkalanardi...

Pechorin quyi solingan boshini kaftlari orasiga olib bu gaplarni indamay eshitib o'tirardi; ammo uning ko'zlarida bir tomchi ham yosh ko'rmadim; chindan ham yig'lashni bilmasmidi yo o'zini yig'idan tiyib o'tirarmidi – bilmayman; menga kelganda, umrimda bundan ko'ra qayg'uliroq hodisani ko'rmaganman.

Ertalab alahlashi to'xtadi; bir soatcha qimir etmay yotdi, rangi siniqib shu qadar holdan toygan ediki, nafas olishi zo'rg'a sezilardi, keyin biroz tuzalganday bo'ldi, gapira boshladi ham, ammo nima to'g'risida gapiradi deng?.. Bunday gaplar faqat o'lim to'shagida yotganlarninggina esiga tushadi!.. O'zining nasroniy dinida bo'lmaganidan, u dunyoda ruhi Grigoriy Aleksandrovichning ruhi bilan qovusholmasligidan, jannatda Grigoriy Aleksandrovichning ruhiga boshqa biron xotinning ruhi yor bo'lishi haqida so'zlab qayg'urardi. Mening miyamga, uni o'lish oldidan cho'qintirib, nasroniy diniga o'tkazish fikri keldi, buni o'ziga aytdim; u bir nima deyol-

may, anchagacha menga qarab yotdi; keyin «Qaysi dinda tugʻilgan boʻlsam, shu dinda oʻlaman», – dedi. Shu zaylda bir kun oʻtdi. Shu bir kun ichida uning shu qadar oʻzgarib ketgani ni aytmay sizmi! Ranglari oppoq oqarib, yuzlari choʻkib ketdi, koʻzlari yiriklashib, lablari oʻtday yonardi. Qalbida xuddi qizitilgan temir parcha yotganday, oʻrtanardi.

Ikkinchi kecha kirdi; biz uning yonidan jilmay va mijja qoqmay oʻtirardik. Bechora judayam qiynaldi, nuqul ingrardi; ogʻrigʻi sal bosilishi bilan Grigoriy Aleksandrovichga ahvolim tuzuk, borib uxlang derdi, uning oʻz qoʻllarida mahkam ushlab yotgan qoʻlini hadeb oʻpar edi. Sahar paytiga borib talvasaga tushib, ha deganda toʻlgʻanaverdi, yaraning lattasi yechilib, yana qon oqa boshladi. Yarasini qaytadan bogʻlab qoʻyganimizdan keyin bir daqiqacha jim yotdi-da, Pechorindan: «Meni oʻp!» – deb iltimos qildi. Pechorin karavot oldida tez choʻkdi-da, uning boshini yostiqdan koʻtarib, sovib borayotgan lablariga labini bosdi; Bela xuddi shu boʻsa bilan oʻzining jonini unga bermoqchi boʻlganday, qaltiroq qoʻllari bilan uning boʻynidan qattiq quchoqladi... Yoʻq, uning oʻlib ketgani yaxshi boʻldi! Agar Grigoriy Aleksandrovich uni tashlab ketganda, bechora nima qilardi? Ammo ertami-kechmi, tashlab ketishi aniq edi.

Ertasi kuni choshgohgacha indamasdan yotdi, shifokor uni har xil dori-darmonlar berib qiynasa ham, gʻing demasdi. «Qoʻysangiz-chi! – dedim men shifokorga, – oʻladi deb oʻzingiz aytdingiz-ku, nega endi dori-darmon beraverib

qiynaysiz?» «Mayli, Maksim Maksimich, har holda vijdon tinch bo'ladi-ku», – deb javob berdi u. O'lsin vijdon shunaqa bo'lsa!

Tushdan keyin Belani tashnalik qiynay boshladi. Derazalarni ochib tashladik, ammo uydan ko'ra tashqari battar issiq edi; karavot yoniga muz keltirib qo'ydik, bu ham kor qilmasdi. Bu tashnalikning o'lim oldidan bo'ladigan tashnalik ekanligini bilardim. Pechoringa ham shunday deb aytdim. «Suv, suv», – derdi bechora, xirillagan tovush bilan, yostiqdan boshini ko'tarib.

Pechorinning yuzi bo'zday oqarib ketdi, stakanga suv quyib, Belaga tutdi. Men ikki qo'lim bilan ko'zimni berkitib, duo o'qiy boshladim. Qanaqa duo o'qiganim esimda yo'q... Eha-a, otaxonim, men umrimda kasalxonalarda ham, jang maydonlarida ham ko'p odamlarning o'lganini ko'rganman, ammo ular buning oldida hech gap emas edi!.. Mening yana bir xafa bo'lgan joyim shundaki, Bela o'lish oldidan meni bir marta ham tilga olmadi, holbuki, men uni o'z qizimday yaxshi ko'rardim. Xayr, mayli, Xudo o'zi kechirsin!.. Rost-da: men o'zim kim edimki, o'lish oldidan meni tilga olsa!..

Suvdan ho'pladi-yu, biroz jon kirganday bo'ldi, lekin uch daqiqalardan keyin jon berdi. Labiga oyna tutib ko'rdik – oyna tip-tiniq!.. Pechorinni uydan olib chiqib ketdim, tuproq-qo'rg'onga chiqdik; qo'llarimizni orqaga qilib anchagacha indamasdan yurdik; uning chehrasi hech nimani ifoda etmas edi, mening ko'nglim ranjidi: uning o'rnida men bo'lsam g'am-g'usadan o'lib ketgan bo'lardim. Oxiri Pechorin

soyaga o'tirib, cho'p bilan qumni chiza boshladi. Ko'ngil uchun unga tasalli bera boshlagan edim, u boshini ko'tardi-da, kulib yubordi... Shunday kuldiki, etlarim jimirlab ketdi... Men tobut buyuray, deb turib ketdim.

Rostini aytsam, bu ishni ko'nglim tasalli topsin, deb qildim. Menda bir parcha termalama¹ bor edi, tobutni shu termalama bilan qoplatirdim-da, bir vaqtlar Grigoriy Aleksandrovichning o'zi Belaga olib bergan chechencha zar uqalar bilan bezatdim.

Ertasi kuni ertalib Belani qal'aning tashqarisiga, eng so'nggi marta o'tirgan joyiga yaqin yerga, soy bo'yiga olib chiqib ko'mdik; hozir qabrining atrofida oq akatsiya va buzinalar o'sib yotipti. Go'riga xoch ham qo'ydirmoqchi bo'ldim, keyin yaxshi bo'lmas, har holda, nasroniy emas edi, deb qo'ydirmadim...

– Pechoringa nima bo'ldi? – deb so'radim.

– Pechorin anchagacha kasal yotdi, oriqlab ham ketdi bechora, ammo shu-shu Bela haqida bir og'iz ham gapirishmaydigan bo'lib ketdik; bu gapning unga yoqmasligini bilardim, shunday ekan, gapirib nima qilaman, dedim o'zimga o'zim... Uch oylardan keyin uni bir polkka tayinlashdi, Gruziyaga ketib qoldi. O'shandan beri ko'rishmaymiz... Ha, darvoqe, yakinda bir kishi menga uni Rossiyaga qaytdi deb aytdi, ammo vodiy bo'yicha berilgan buyruqlarda bu to'g'rida hech narsa uchratmadim. U yog'ini surishtirganda, xabarlar bizga juda kechikib ketadi.

---

¹ Termalama – ipakli qalin mato.

Shundan keyin Maksim Maksimich, qayg'uli xotiralarni unutmog uchun bo'lsa kerak, yangi xabarlarni bir yildan keyin bilishning qanchalik yomonligi to'g'risida gapira ketdi. Men uning gapini bo'lmas ham, eshitmas ham edim.

Bir soatdan keyin yo'lga tushish mumkin bo'lib qoldi; bo'ron bosilib, havo ochilib ketdi, yo'lga tushdik. Yo'lda ketaturib, men yana Bela bilan Pechorindan gap ochdim.

– Kazbichning nima bo'lganini eshitmadingizmi? – deb so'radim.

– Kazbichmi? Kim biladi deysiz... O'ng flangda shapsuglar¹ orasida Kazbich degan jasur odam bormish, deb eshituvdim, biznikilar o'q yog'dirganda qizil peshmat kiyib yurarmish, qulog'ining tagidan o'q vizillab uchib o'tib qolganda engashib ta'zim qilarmish, deyishadi; ammo u o'sha Kazbich bo'lmasa kerak!..

Kobida Maksim Maksimich bilan xayrlashdik; men bekat aravasiga tushib ketdim, u esa yuki og'ir bo'lgani sababli, men bilan birga ketolmadi. Biz yana ko'risharmiz, deb o'ylamagan edik, ammo ko'rishdik, istasangiz, aytib beray, bu ham bir katta voqea. Ammo Maksim Maksimichning hurmatga sazovor odam ekanligiga iqror bo'larsiz!.. Agar bunga iqror bo'lsangiz, mening g'oyat cho'zilib ketgan hikoyamni eshitganingiz uchun mukofotlangan bo'laman.

---

¹ Shapsuglar – tog'liklarning jahongashta qabilalaridan biri.

II

MAKSIM MAKSIMICH

Maksim Maksimichdan ayrilgach, ot chop-tirib Terak va Daryal daralaridan jadal o'tib ketdim, Kazbekda nonushta qildim. Larsda choy ichdim-da, kechki ovqatni Vladikavkaz-da qilishga shoshildim. Men sizlarga tog'lar tasviri, hech narsani ifodalamaydigan hayqiriq va xitoblar, o'z ko'zlari bilan ko'rmagan odamlar uchun ma'nosiz bo'lgan manzaralar, boshqalarni qiziqtirmaydigan statistik ma'lumotlar haqida so'zlab o'tirmayman.

Men hamma yo'lovchilar qo'nadigan mehmonxonaga tushdim, bu shunday bir mehmonxona ediki, qirg'ovul qovurib yoki tuzukroq sho'rva pishirib beruvchi birorta kishi yo'q, chunki mehmonxona topshirib qo'yilgan uchta nogiron kishi shu qadar befahm yoki hamisha mast odamlar ediki, ulardan sariq chaqalik foyda tegmas edi.

Menga, bu yerda yana uch kuncha turasiz, deb aytishdi, chunki Yekaterinograddan hali «okaziya» kelmagan ekan, shu sababdan uning qaytib ketishi ham mumkin emas ekan. Ana bu okaziyani qarang! Ammo bema'ni so'z o'yini rus kishiga tasalli bermaydi, shuning uchun, ermak deb Maksim Maksimichning Bela qissasini yozishga kirishdim, ammo bu voqeaning keyin keladigan qator qissalarning muqaddimasi bo'lajagini xayolimga ham keltirmagan edim; buni qarangki, arzimagan bir narsa ba'zan

qanday og'ir oqibatlar keltirarkan! Balki, «okaziya»ning nimaligini bilmassiz? «Okaziya» degani yarim rota piyoda askar hamda zambarakdan iborat bo'lgan himoyachi bir guruh bo'lib, Vladikavkazdan Kabarda orqali Yekaterinogradga qatnab turuvchi karvonlar shu guruh himoyasida yuradi.

Dastlabki kuni juda zerikib ketdim; ertasi kuni ertalab hovliga bir arava kirib keldi... E! Maksim Maksimich-ku!.. Biz eski qadrdonday ko'rishdik. Men uni o'zim turgan xonaga taklif etdim. U ham tortinib o'tirmadi, hatto yelkamga qoqib, og'zi burishib iljayganday ham bo'ldi. Shunaqa qiziq odam edi-da!..

Maksim Maksimich juda pazanda odam: qirg'ovulni juda boplab qovurdi, ustiga tuzlangan bodring suvidan sepd, rostini aytsam, agar u kelib qolmaganda, kunim quruq non-suvga qolardi. Bir shisha kaxetin vinosi ovqatimiz xilining kamligini bildirmadi: ovqatimiz bor-yo'g'i bir sidra edi, xolos; keyin ikkimiz tamakilimizni chekib, men deraza tagida, u qizib turgan pechka yoniga o'tirdik; havo nam va sovuqroq edi. Ikkimiz indamay o'tirardik. Nima to'g'risida ham gapirishardik?.. U o'zi haqidagi hamma maroqli gaplarni aytib berib bo'lgan, menda esa aytadigan biror narsa yo'q. Men derazadan qarab o'tirardim. Tobora kengayib boruvchi Terek bo'ylarida sochilib yotgan hisobsiz pastak uylar daraxtlar orasidan miltillab ko'rinar, ularning orqasidagi kungirali ko'm-ko'k tog'lar ortidan esa Kazbek tog'i xuddi oppoq salla o'rab turganday ko'zga tashlanar edi. Men fikran ular bilan vidolashdim, chunki ularga achinardim...

Anchagacha indamay o'tirdik. Quyosh muzdek tog'lar ortiga botib, vodiylarga oqish tuman yoyila boshlaganda, birdan ko'chadan qo'ng'iroqning jaranglagani va izvoshchilarning hay-huv deb baqirishi eshitildi. Mehmonxona hovlisiga usti-boshi kir-chir armanlar tushgan bir necha arava, ular ketidan bir bo'sh arava kirib keldi; aravaning yengil yurishi, o'ng'ay qurilishi va go'zalligi chet eldan keltirilganligidan darak berar edi. Aravaning ketidan mo'ylovi shopday, ustiga vengerka kiygan va ust-boshi binoyi bir kishi kelardi, uni xizmatkor desa xizmatkorga o'xshamasdi; ammo tamaki kuli-ni oliftalik bilan qoqishini, aravakashlarga o'shqirib berishiii ko'rgan odam uning xizmatkorligiga shubha qilmas edi. Uning beg'am boyvachchaning erka xizmatkori ekanligi ko'rinib turardi, uni rus figarosi¹ desa bo'lardi.

– Menga qara, baraka topkur, bu nima, «okaziya» keldimi? – deb so'radim.

U menga bir o'qrayib qaradi-da bo'yinbog'ini to'g'rilab, yuzini teskari o'girdi; uning yonida kelayotgan arman yigit kulib:

– Ha, okaziya keldi, ertaga ertalab qaytib ketadi, – deb javob berdi.

– Xudoga shukr-a! – dedi Maksim Maksimich, deraza oldiga kelib. – Juda ajoyib arava ekanmi! – deb ilova qildi u, – birorta amaldor tergov ishi bilan Tiflisga ketayotgan bo'lsa kerak.

---

¹ Figaro – fransuz yozuvchisi Bomarshe (1732–1790) ning «Sevilya sartaroshi» va «Figaroning uylanishi» nomli komediyalari qahramoni. Nihoyatda uddaburo, chaqqon va gapdon xizmatkor.

Aftidan, biz tomondagi tog'larni bilmasa kerak! Eh-he, og'ayni, bizning tog'lar bilan o'ynashib bo'lmaydi, bu tog'lar ingliz aravalarining ham shalog'ini chiqarib yuboradi!

– O'zi kim ekan, yuring, chiqib bilaylik...

Dahlizga chiqdik. Dahlizning oxiridagi uylardan birining eshigi ochiq edi. Izvoshchi bilan xizmatkor jomadonlarni o'sha uyga tashib kirmoqda edilar.

– Menga qara, inim, – deb so'radi xizmatkordan harbiy kapitan, – anavi ajoyib arava kimniki-a?.. Juda yaxshi arava ekan-da!..

Malay qayrilib ham qaramay, jomadonning qayishini yechar ekan, bir nima deb po'ng'illadi. Maksim Maksimichning jahli chiqib ketdi, beodob xizmatkorning yelkasiga turti-da:

– Men sendan so'rayapman, azizim, – dedi.

– Kimning aravasi deysizmi?.. Xo'jayinimniki...

– Xo'jayining kim?

– Pechorin...

– A? Nima deding? Pechorin?.. Yo Parvardigor!.. Kavkazda xizmat qilmaganmi?.. – deb xitob qildi Maksim Maksimich, mening yengimdan tortib.

Uning ko'zlarida shodlik uchqunlari chaq nab ketdi.

– Xizmat qilgan shekilli, men u kishiga yaqinda xizmatga kirganman, yaxshi bilmayman...

– Ha, ha!.. Shunaqa degin!.. Oti Grigoriy Aleksandrovichmi?.. Xo'jayining bilan oshna edik, – deb ilova qildi harbiy kapitan; xizmatkorning yelkasiga do'stona bir tushirgan edi, xizmatkor gindiraklab ketdi...

– Kechirasiz, taqsir; meni ishdan qo‘yyapsiz,
– dedi xizmatkor, qovog‘ini solib.

– Voy, seni qara-yul!.. Bilasanmi, og‘ayni, se-
ning xo‘jayining mening qadrdon oshnam bo‘la-
di, birga yashaganmiz... O‘zi qayerda qoldi?..

Xizmatkor:

– Pechorin N. degan polkovniknikida ovqat-
langani qoldi, o‘sha yerda tunaydi, – dedi.

– Kechqurun bu yerga kelib ketmaydimi?
– dedi Maksim Maksimich, – yo uning oldiga
biror ish bilan o‘zing borolmaysanmi, baraka
topkur?.. Borsang, Maksim Maksimich shu
yerda ekan deb ayt, xuddi shunday deb ayt, o‘zi
biladi... Senga to‘rt tanga araq puli beraman...

Bunday arzimagan in‘omni eshitib, xizmat-
korning afti burishdi, ammo topshiriqni ado
etaman, deb Maksim Maksimichni ishontirdi.

– Eshitsa, darrov yugurib keladi!.. – dedi
Maksim Maksimich, tantanali bir qiyofada. –
Deraza oldida kutib turaman... Eh, attang, at-
tang, polkovnik N. bilan tanish emasman-da...

Maksim Maksimich darvoza oldidagi o‘rin-
diqqa chiqib o‘tirdi, men o‘z xonamga kirib ket-
dim. Rostini aytsam, men ham Pechorinning
kelishini betoqatlik bilan kutardim; garchi har-
biy kapitanning gaplaridan keyin u haqda men-
da yaxshi fikr qolmagan bo‘lsa ham, uning mi-
jozidagi ba‘zi bir xislatlari, nazarimda, juda yax-
shi ko‘rinar edi. Bir soatlardan keyin nogiron
mezbon samovar bilan choynak ko‘tarib kirdi.

– Maksim Maksimich, choyga tobingiz qalay?
– deb qichqirdim derazadan.

– Qulluq; choy ichgim yo‘qroq.

– Keling, picha iching! Vaqt ham kechikdi, sovuq tushdi.

– Zarari yo‘q; rahmat...

– Ixtiyoringiz! – Men yolg‘iz o‘zim choy icha boshladim: o‘n daqiqalardan keyin cholim kirib keldi.

– Rost aytgan ekansiz, choy ichganimiz yaxshiroq, men uni kelarmikin, deb o‘tiruvdim... Odami ketganiga ancha bo‘ldi, biron ish chiqib qolgan bo‘lsa kerak.

Apil-tapil bir finjon choy ichdi, ikkinchisiga ko‘nmadi, allaqanday xavotirlik bilan yana darvoza oldiga chiqib ketdi, Pechorinning mensimaganligi uni ranjitgani ravshan ko‘rinib turar edi, yaqindagina chol menga u bilan do‘st bo‘lganligini aytgan va bir soatgina oldin otimni eshitsa darrov yugurib keladi, deb ishonib o‘tirgan edi-da.

Derazani yana ochib, Maksim Maksimichni chaqirib, endi yotaylik deganimda, vaqt alamahal bo‘lib qolgan, qorong‘i ham tushgan edi: Maksim Maksimich o‘zicha bir nimalar deb po‘ng‘illadi; yana chaqirgan edim, indamadi.

So‘ridagi shamni o‘chirmay, shinelga o‘ranib divanga cho‘zildim, xiyol o‘tmasdan mudroq bosdi, xiyla vaqtdan keyin Maksim Maksimich kirib uyg‘otmaganda, qotib uxlarman. Maksim Maksimich tamakisini stolga tashladi-da, uy ichida aylanib yurdi, pechkani kavlashtirdi, keyin yotdi, anchagacha yo‘taldi, tufladi, to‘lg‘andi...

– Qandala chaqyaptimi? – deb so‘radim.

– Ha qandala... – deb javob berdi u, og‘ir xo‘rsinib.

Ertasiga barvaqt uyg'ondim, ammo Maksim Maksimich mendan ham ilgari turgan ekan. Chiqib qarasam, darvoza oldidagi o'rindiqlarda o'tiribdi.

– Men nozirga borib uchrashishim kerak, – dedi u, – agar Pechorin kelib qolsa darrov men-ga odam yuboring, baraka topkur...

Men, xo'p, dedim. Maksim Maksimich yugur-ganicha ketdi... Xuddi uning badaniga yosh-likdagi bardamlik qaytib, yana chaqqon bo'lib ketganday edi.

Salqin va ajoyib bir tong payti edi. Baland tog'lar tepasida uyulib yotgan oltinday bulutlar xuddi yangi tog' silsilalari yanglig' tovlanardi; darvozaning oldi keng maydon edi, bugun yak-shanba kuni bo'lganidan, maydonning narigi boshidagi bozor liq to'la odam; yelkalariga bol solingan quti ko'tarib olgan yalangoyoq osetin bolalar atrofimni o'rab olishdi, men ularni qu-vib yubordim; hozir o'shalar ko'ngilga sig'ar-midi, mehribon harbiy kapitanning tashvishi menga ham yuqqan edi.

O'n daqiqacha ham o'tmagan ediki, maydon-ning narigi boshida biz kutgan odam ko'rindi. U polkovnik N... bilan birga kelar edi, polkovnik N. uni mehmonxonagacha kuzatib, u bilan xayr-lashdi-da, qal'aga qaytib ketdi. Men darhol nogi-ron mezbonni Maksim Maksimichga yubordim.

Xizmatkori Pechorinning qarshisiga chiq-di-da, unga hozir arava qo'shilajagini bildirdi; xo'jayinga bir quti tamaki keltirib berdi-da, bir-muncha buyruq olib shularni bajargani ketdi. Uning xo'jayini tamaki chekib, bir-ikki marta

hомуza tortdi-da, darvozaning narigi tomonidagi o'rindiqqa borib o'tirdi. Endi men sizlarga uning portretini chizib berishim kerak.

U o'rta bo'lyi edi; xipcha qaddi-qomati va keng yag'rini ko'chmanchi turmushda uchraydigan hamma qiyinchilik va mashaqqatlarga, iqlimning o'zgarib turishiga, poytaxt aysh-ishratlari va ruhiy kechinmalarga bardosh bera olishidan darak berar edi; faqat ikkita pastki tugmasigina qadalgan, chang bosgan duxoba kamzuli tagidan ko'rinib turgan oppoq paxta-dek ich ko'ylagi uning pokiza odamligini bildirar edi. Uning kir qo'lqoplari xuddi shu asilzoda odamning bejirim qo'lga bichib tikilganday ko'rinardi, bir qo'lidan qo'lqopini yechgan edi, rangsiz barmoqlarining ozg'inligini ko'rib juda ajablandim. Yurganda erinib va qadamlarini bemalol tashlab yurardi, ammo qo'llarini silkitmay yurishi nazarimdan qochmadi, – bu esa uning mijozining bir darajada yot ekanligining aniq shohidi edi. Ammo, bular – yolg'iz o'zimning ko'rib-bilganim asosida hosil etgan shaxsiy fikrim, bunga albatta ishonishingiz kerak, deb aytmayman. O'rindiqqa o'tirganda, xuddi gavdasida bitta ham suyak yo'qday ikki bukildi; butun gavdasi xuddi asabiy odamning gavdasiday zaif va ojiz ko'rinardi, uning o'tirishi xuddi Balzak tasvirlagan va balda raqsga tushaverib charchagan o'ttiz yashar satang xotinning¹ yumshoq par kresloda o'tirishiga

---

¹ Balzak satangi – mashhur fransuz yozuvchisi Onore de Balzak (1799 – 1850)ning «O'ttiz yoshli juvon» nomli romani chiqqandan keyin paydo bo'lgan ibora.

o'xshardi. Dastlab yuziga ko'zim tushganda, yoshi yigirma uchlarda ko'rindi, keyin yaxshilab qarab, yo'q, o'ttizlarda bo'lsa kerak, dedim ichimda. Jilmayganda xuddi bolalarday jilmayar edi. Badani xuddi ayol kishining badaniday nozik edi, tabiatan jingalak malla sochlari uning rangsiz va ochiq peshonasiga chiroyli bo'lib yoyilib tushardi, peshonasidagi bir-birini kesib o'tgan ikkiga ingichka ajinni sinchiklab qaragandagina ko'rish mumkin edi, bu ajinlar faqat g'azablangan va ruhan tashvishlangan paytlaridagina aniqroq ko'rinsa kerak. Sochlaring malla bo'lishiga qaramay, mo'ylovi bilan qoshlari qop-qora edi, oq otning zotini qora yoli bilan qora dumi nishonlab turganday, bu ham kishining zotini aniq ko'rsatib turardi. Burnining biroz tanqayganligi, tishlarining oppoq va qo'yko'zligini aytsam – portretini tamoman chizib bergan bo'laman, ammo uning ko'zlari haqida yana bir-ikki og'iz gapirib o'tishim kerak.

Avvalo, u kulganda, ko'zlari kulmasdi! Ba'zi odamlarda shunday g'alati xislatni ko'rganingiz bormi?.. Bu narsa yo yovuz tabiatlikning yoki hech tarqalmaydigan chuqur g'amginlikning alomatidir. Ko'zlari yarim yopiq kipriklar orasidan xuddi fosforday charaqlab yonib turadi. U charaqlashni ruhiy jo'shqinlik yoki xayolga berilish nishonasi deb bo'lmas edi: u charaqlash xuddi silliq po'latday ko'zni qamashtirardi-yu, ammo sovuq edi; birovga qaraganda qisqagina bir qarab qo'yardi, lekin xuddi badaniningni teshib o'tguday o'tkir hamda vazmin qarar edi – bu xuddi betamiz va dag'al bir savol berib

turganday, kishiga yoqmas edi, agar uning qarashi bu qadar beparvo va sokin bo'lmaganda edi, uni surbetlarcha qarash desa bo'lardi. Bu mulohazalarga balki uning hayotining ba'zi tafsilotlarini bilganim uchun qilgandirman, uning qiyofasi boshqa odamlarda butunlay boshqacha taassurot qoldirsa ehtimol; ammo uning ta'rifini mendan boshqa hech kimdan eshita olmaysiz, shuning uchun mening tasvirim bilan kifoyalanib qo'yaqolishga majbursiz. Oxirida shuni ham aytishim kerakki, u ancha kelishgan, xotin-qizlarga yoqadigan xushsurat kishi edi.

Arava qo'shilib bo'lgan edi; do'g'aga bog'langan qo'ng'iroq ahyon-ahyonda jaranglab qo'yardi, Pechorinning xizmatkori xo'jayinning oldiga ikki marta kelib, hamma narsa tayyorligini bildirdi, ammo Maksim Maksimichdan hamon darak yo'q edi. Yaxshiyamki, Pechorin Kavkaz tog'larining ko'm-ko'k cho'qqilariga xayolchanlik bilan qarab o'tirar va yo'lga o'tlanishga oshiqmayotganday ko'rinardi. Men uning yoiiga borib:

– Agar yana biroz kutsangiz, qadrdon do'stingizni bir ko'rib ketardingiz, – dedim.

– A-ha, darvoqe! – deb tez javob qaytardi u, – kecha menga aytishuvdi, qani o'zi?

Men maydon tomonga qayrilib qaragan edim, yugurib kelayotgan Maksim Maksimichni ko'rdim... U bir nafasda yonimga yetib keldi, u harsillab nafas olardi; yuzidan do'lday ter oqardi, ho'l bo'lib ketgan oq sochlari shapkasidan chiqib, peshonasiga yopishib qolgan edi; tizzalari dir-dir titrardi... Pechorinning bo'yniga o'zini tashlamoqchi bo'lgan edi, biroq

Pechorin, garchi suyunganday tabassum bilan bo'lsa ham, sovuqqina qo'l uzatdi. Harbiy kapitan bir lahza qotib qoldi, keyin uning qo'lini ikki qo'li bilan ushlab ko'rishdi; harsillagani-dan tili kalimaga kelmas edi.

– Juda xursandman, azizim Maksim Maksimich! Xo'sh, sog'-salomatmisiz? – dedi Pechorin.

– Sen-chi?.. Siz-chi?.. – dedi chol, ko'zlariga yosh olib. – Necha yillar... necha kunlar... ha, yo'l bo'lsin?

– Eronga – undan ham nariga...

– Hozirning o'zida-ya?.. Ha, biroz shoshmang, azizim!.. Nahotki, hozir ko'rishsag-u, ayrilish-sak?.. Ko'pdan beri diydor ko'rishmadik...

– Men ketay endi, Maksim Maksimich, – deb javob berdi Pechorin.

– Yo Parvardigor! Astag'furillo! Ha, namuncha shoshilmasangiz?.. Sizga aytadigan ko'p gaplarim bor... Ko'p narsalarni sizdan so'ramoqchi edim... Xo'sh, qalay?.. Iste'fodamisiz?.. Qalay?.. Nima ishlar qilib yuribsiz?..

– Zerikib yurdim! – deb javob berdi Pechorin, kulimsirab.

– Qal'ada kechirgan hayotimiz esingizdami?.. Juda ovbop joylar edi-a? Ovga judayam ishqiboz edingiz... Bela-chi?..

Pechorinning rangi jindek oqarib ketdi, yuzini o'girdi...

– Ha, esimda! – dedi u va shu ondayoq jo'rttaga homuza tortdi.

Maksim Maksimich yana bir-ikki soat birga bo'laylik deb yalina boshladi.

– Birga tushlik qilardik, ikkita qirg'ovulim bor, – derdi u, – bu yerning vinosi juda yaxshi

bo'ladi... albatta, Gruziya vinosiday emas-ku, ammo juda yaxshi navidan... Gurunglashib o'tirardik... Peterburgda kechirgan hayotingizni menga gapirib berardingiz... Xo'pmi?..

– Gapirib beradigan hech narsa yo'q, qimmatli Maksim Maksimich... Xo'p, xayr endi, men shoshib turibman... Rahmat, meni unutmabsiz... – deb ilova qildi Pechorin, cholning qo'lidan ushlab.

Cholning qovoqlari osildi... U xafa va ranjigan edi, garchi buni yashirishga tirishsa ham, yashira olmasdi.

– Unutmabsiz emish! – deb po'ng'illadi u, – men-ku hech narsani unutganim yo'g'-a... Ha, mayli, ixtiyoringiz... Siz bilan bunday ko'risharman, deb sira o'ylamagan edim...

– Keling, qo'ying, xafa bo'lmang! – dedi Pechorin, uni do'stona quchoqlab. – Nahotki, men o'sha siz bilgan Pechorin bo'lmasam?.. Nachora... har kimning taqdiri har xil bo'larkan... Yana ko'rishamizmi, ko'rishmaymizmi, Xudo biladi!.. – Bu gaplarni aytarkan, u aravaga o'tirib, izvoshchi ham tizginini qo'lga olaboshlagan edi.

– To'xta, to'xta! – deb qichqirdi birdan Maksim Maksimich, aravaning eshigini ushlab, – esimdan chiqayozibdi... Sizning qog'ozlaringiz menda qolgan edi, Grigoriy Aleksandrovich... O'zim bilan birga olib yuribman... sizni Gruziyada uchratarman deb yuruvdim, mana, Xudo bu yerda yo'liqtirdi... Nima qilay o'shalarni?..

– Bilganingizni qiling! – deb javob berdi Pechorin. – Xayr!..

– Eronga ketayapsizmi?.. Qachon qaytasiz?..
– deb baqirib qoldi Maksim Maksimich, uning ketidan...

Arava ancha yerga borib qolgan edi, Pechorin qoʻlini silkitdi, buni – qaytishim mahol, qaytib ham nima qilaman!.. – deb tushunish mumkin edi.

Qoʻngʻiroqning jarangi ham, arava gʻildiraklarining shagʻal yoʻldan taraqlab borishi ham ortiq eshitilmas edi, ammo bechora chol turgan joyida hamon qimir etmay, chuqur xayolga botib turardi.

Garchi alamdan koʻzlarida yoshlari yaltirab koʻrinsa ham, chol oʻzini beparvolikka solib:

– Ha, qadrdonlikka qadrdon edig-u, ammo hozirgi zamonda qadrdonlikning qadri qop-ti deysizmi, – derdi. – Uning uchun men kim edim? Badavlat boʻlmasam, amaldor boʻlmasam, uning ustiga yoshimiz ham teng emas... Peterburgga borib darrov olifta ham boʻlib olip-ti... Aravasini qarang!.. Yuki ham bir olamning yuki!.. Xizmatkori ham oʻziga bino qoʻygan!.. – Bu soʻzlarni Maksim Maksimich kinoyali kulgi bilan aytdi. – Ayting-chi, bu toʻgʻrida nima oʻylaysiz? – dedi, menga qarab. – Eronga borib nima qilarkin?.. Odamning kulgisi qistaydi, rost!.. Ishonib boʻlmaydigan yengiltak odam ekanligini ilgari ham bilardim... E attang, bir kun emas, bir kun oʻz boshini yeydi-da!.. Bundan boshqacha boʻlishi ham mumkin emas!.. Eski doʻstni unutgan odam, odam emas deb yurganim haqiqatan ham toʻgʻri ekan!.. – Shu gaplarni aytaturib, oʻz hayajonini yashirmoq uchun yuzini teskari burdi-da, hovlida tur-

gan aravasi atrofida aylanib yurdi, ko'zlariga dam-badam kelib turgan yoshni yashirmoq uchun o'zini arava g'ildiraklariga qarayotgandek tutardi.

– Maksim Maksimich, – dedim yoniga borib,
– Pechorin tashlab ketgan qog'ozlar qanaqa qog'oz edi?

– Kim biladi deysiz! Allaqanday yozuvlar shekilli...

– Uni nima qilasiz?

– Nima qilardim! Patron yasattiraman.

– Undan ko'ra, menga beraqoling.

U menga ajablanib qaradi-da, bir nimalar deb po'ng'illab, jomadonini titkilay boshladi; jomadondan bir daftarni olib zarda bilan yerga irg'itdi; ikkinchi daftarni ham, uchinchisini ham, o'ninchisini ham shunday qildi; uning bu qilig'ida allaqanday bolalarga xos injiqlik bor edi; ham kulgim qistar, ham rahmim kelardi...

– Bari shu, – dedi u, – shunday matoga ega bo'lishingiz bilan tabriklayman...

– Endi bularning ixtiyori mendami?

– Gazetada bostirasizmi, boshqa qilasizmi, bilganingizni qiling. Menga nima!.. Nima, men uning do'stimanmi yo qarindoshimanmi? Rost, bir boshpanada uzoq turganmiz... Nima, kimlar bilan turmabman?..

Qog'ozlarni yig'ishtirdim-da, harbiy kapitan yana aynib qolmasin deb qo'rqib, darrov olib chiqib ketdim. Ko'p o'tmay, «okaziya» bir soatdan keyin jo'naydi deb bildirishdi, men aravani qo'shishga buyurdim. Shapkamni kiyib turuvdim hamki, harbiy kapitan kirib keldi; u safar-

ga chiquvchi odamga o'xshamasdi, qiyofasidan qandaydir iztirob sezilar, qovog'i soliq edi.

– Siz-chi, Maksim Maksimich, ketmaysizmi?

– Yo'q.

– Nega endi?

– Hali nozirga uchraganim yo'q, poshsholikka qarashli omonatlarni topshirishim kerak...

– Boya borib keldingiz-ku?

– Boruvdim-u, – dedi u ikkilanib, – uyida yo'q ekan... kutishga vaqtim bo'lmadi...

Uning holiga tushundim: bechora chol umrida birinchi marta, rasmiy til bilan aytganda, shaxsiy zarurat yuzasidan xizmat ishini tashlagan bo'lsa kerak, buning evaziga qanday mukofot oldi!

– E, attang, – dedim men unga, – bevaqt ajralishar ekanmiz-da, Maksim Maksimich.

– Biz ilmsiz qariyalar sizlarga teng bo'la olarmidik!.. Sizlar mag'rur, dimog'dor yoshlarsiz, bu yerda, cherkaslarning o'qi yog'ilib turganda, bizni taniysizlar... Keyin ko'rishib qolsak, bizdaylarga qo'l berishga ham or qilasizlar.

– Men bunday ginaga loyiq ish qilmagan bo'lsam kerak, Maksim Maksimich.

– Gap kelganda aytdim, qo'ydim-da; to'g'risi sizga baxt va oq yo'l tilayman.

Biz xiyla sovuq xayrlashdik. Mehribon Maksim Maksimich birdan o'jar va qo'rs harbiy kapitanga aylanib qoldi! Nima sababdan deng? Pechorinning xayoli parishonlikdanmi yo bo'lmasa boshqa sababdanmi, harbiy kapitan uning bo'ynidan quchoqlab ko'rishaman deb turganida, faqat qo'lini berib ko'rishgani uchun!

Yosh yigitning eng yaxshi tilak-orzularidan judo bo'lganligini, kishilarning ishlari va tuyg'ularini unga go'zal qilib ko'rsatib turgan pardaning birdan ko'tarilib ketganini ko'rish odamning rahmini keltiradi, garchi o'zining eski xatolariga tezda o'tib ketuvchi, ammo eskisidan ham shirinroq xatolar kelishini bilsa ham, rahming keladi... Ammo, Maksim Maksimichday qariganingda bu xatolar o'rnini nima bosadi? Noilodan yuraging toshday qotadi, ruhing berkiladi...

Yolg'iz o'zim jo'nab ketdim.

PECHORINNING JURNALI

So'zboshi

Yaqinda, Pechorin Eron dan qaytayotib yo'lda o'libdi, deb eshitdim. Bu xabarni eshitib men juda suyundim, chunki uning o'limi menga bu xotiralarni bosib chiqarishga huquq berar edi, men ham bundan foydalanib, birovning asari tagiga o'z imzomni qo'yib oldim. Bunday arzimagan qalbakilik uchun kitobxonlar meni ayblamasa kerak, deb umid qilaman.

Endi men umrimda tanimagan bir kishining yurak sirlarini oshkor qilishim sabablarini ochib berishim kerak. Uning do'sti bo'lganimda ham mayli edi: chunki jonajon do'stning mak-korlaricha maqtanchoqligi hammaga ma'lum-dir, ammo men uni umrimda bir martagina katta yo'l ustida ko'rganman; binobarin, menda unga nisbatan do'stlik niqobi ostiga yashir-nib, sevgan odamning o'limini yoki baxtsizlikka uchrashini kutuvchi va o'lgandan keyin uning tepasida ta'na, gina, haqorat va afsuslar yog'di-ruvchi mavhum dushmanlik yo'q.

Bu xotiralarni qayta-qayta o'qir ekanman, o'zining ojiz va zaif tomonlarini va gunohlari-ni shafqatsiz suratda fosh qilgan bu kishining chindan ham samimiy ekanligiga ishondim. Kishi ruhining tarixi, hatto eng pastkash ki-

shu ruhining tarixi, agar bu tarix yetuk aqlning o'z-o'zini kuzatishi natijasida yozilgan bo'lsa va birovlarda rag'bat va hayrat uyg'otish uchun yozilmagan bo'lsa, bu tarix butun boshli bir xalqning tarixidan ham qiziqroq va foydaliroq bo'ladi. Russo Tavba-tazarrusining¹ eng birinchi kamchiligi shundaki, oldin uni o'z do'stlariga o'qib bergan.

Shunday qilib, qo'linga tasodifan tushib qolgan jurnalning parchalarini men faqat foyda keltirsin deb bostirdim. Garchi men jurnalda gi ismlarni o'zgartirgan bo'lsam-da, o'z akslarini ko'rgan kishilar o'zlarini tanib olarlar va, balki bu olamdan o'tgan kishining hozirgacha qoralab kelgan qilmishlarini endi oqlarlar; biz, o'zimiz tushungan narsalarni deyarli hamisha oqlab kelamiz.

Bu kitobga men Pechorinning faqat Kavkazda kechirgan hayotiga oid bo'lgan narsalarnigina kiritdim. Qo'limda uning yana bitta qalin daftari qoldi, unda Pechorin o'zining butun hayotini ta'riflaydi. Bu daftarni ham o'quvchilar muhokamasiga tashlash vaqti kelib qolar; ammo talaygina muhim sabablarga ko'ra hozircha bu mas'uliyatni o'z zimmamga ololmayman.

Balki, ba'zi kitobxonlar Pechorinning xarakteri haqida bilmoqchi bo'larlar? Ularga mening javobim – ushbu kitobning sarlavhasidir. «Ie, bu zaharli kinoya-ku!» – derlar. Bilmadim.

---

¹ Russo Tavba-tazarrusi – mashhur fransuz yozuvchisi va faylasufi Jan Jak Russoning (1712–1778) o'z tarjimai holi tarzida yozgan asari.

TAMAN

Rossiyaning dengiz bo'yidagi shaharlari ichida eng rasvosi – Tamandır. U yerda men ochimdan o'layozganman, buning ustiga, meni g'arq qilib yubormoqchi ham bo'lishgan. Bekat arasida yarim kechada shaharga kirib keldim. Aravakash, uch otli aravani shaharga kiraverishdagi yakka-yu yagona g'ishtin bino oldiga keltirib to'xtatdi – uchala otning ham darmoni qurigan edi.

Qoradengizlik chasovoy kazak qo'ng'iroqning jiringlashini eshitib, kalovlab vahima bilan: «Kim u», – deb baqirdi. Uryadnik bilan o'nboshi chiqdi. Men ularga, zobitman, hukumat ishlari bilan harakatdagi guruhda ketayotibman, deb tushuntirdim-da, poshsholik uy talab qildim.

– Yana bitta uy bor, – deb javob berdi o'nboshi bo'ynini qashlab, – ammo janoblari to'g'ri kelmasa kerak, toza joy emas!

Oxirgi so'zining ma'nosiga yaxshi tushunmay, boshla, deb buyurdim. Eski-tuski chordevorlar yonidan allaqanday iflos ko'chalardan uzoq yurib, kichkina bir kulba yoniga kelib to'xtadik.

To'lin oy yangi boshpanamning qamish tomlari va oppoq devorlarini yoritib turardi; atrofi tosh devor bilan o'rab olingan qo'rada yana bir uy qaqqayib turardi, bunisi oldingisidan ham battar eski va kichkina edi. Uyning devori tikka kesib tushgan dengiz qirg'og'iga borib taqalardi, pastda qop-qorayib ko'rinuvchi to'lqinlar tinmay shovillab turardi. Oy betinch, ammo

o'ziga itoat qiluvchi dengiz sathiga jimgina qarab turardi, uning yog'dusida ikki kemani ko'rib qoldim, ular qirg'oqdan ancha yiroqda turardi, kemalarning xuddi o'rgimchak to'riga o'xshagan arqonlari g'ira-shira ufq fonida qimir etmay qop-qorayib turardi. «Qirg'oqda kemalar bor ekan, demak, ertaga Gelenjikka jo'nayman», – deb o'ylab qo'ydim.

Yordamchim liniyada xizmat qiluvchi kazak edi. Unga jomadonimni olib, aravakashga javob berib yuborishini buyurdim-da, uy egasini chaqira boshladim – hech kim javob bermadi; yana taqillatsam – yana javob bo'lmadi... Bunisi qanday bo'ldi?

Nihoyat, dahlizdan o'n to'rt yoshlardagi bir bola chiqdi.

– Uyning egasi qani?!

– Yo'q.

– Nega yo'q? Butunlay yo'qmi?

– Butunlay yo'q.

– Xotini-chi?!

– Xotini uzoqqa ketgan.

– Eshikni kim ochib beradi? – dedim va eshikni bir tepgan edim, o'zi ochilib ketdi.

Uydan dimoqqa rutubat hidi urildi. Oltin-gugurt chaqib, bolaning burniga tutdim, qaragam: bolaning ikkala ko'zi oppoq. Bola ko'r, tug'ma ko'r ekan. Bola mening oldimda qimir etmay turardi, men uning yuziga sinchiklab qaray boshladim.

Rostini aytsam, hamma ko'rlar, qiyshiqlar, karlar, soqovlar, cho'loqlar, qo'lsizlar, oyoqsizlar, bukirlar va shularga o'xshashlarni yomon ko'raman. Kishining tashqi qiyofasi bilan ruhi o'rtasi-

da allaqanday g'alati bir munosabat borligini, biron a'zodan ajralgan kishining ruhi ham o'zining biron sezgisini yo'qotishini payqaganman.

Shunday qilib, ko'r bolaning yuziga tikilib qaray boshladim, ammo ko'zsiz yuzdan nimani o'qib bilish mumkin?.. Uning yuziga beixtiyor achinib qarab turgan edim, birdan yupqa lablarida bilinar-bilinmas tabassum ko'rinib ketdi, nima uchundir bu tabassum menda qandaydir yomon bir taassurot qoldirdi. Miyamda bu ko'r bola uncha ko'rga o'xshamaydi, degan shubha tug'ildi, ammo ko'zini sun'iy ravishda parda bostirib olmagan bo'lsa kerak, chunki nima uchun bunday qiladi, deb o'zimni o'zim qancha ishontirsam ham, hech ishongim kelmasdi. Ammo men ko'p narsaga shubha bilan qaraydigan odamman...

– Uy egasining o'g'limisan? – deb so'radim nihoyat.

– Yo'q.

– Bo'lmasa, kimsan?

– Yetimchaman.

– Bekaning bolalari bormi?

– Yo'q, bitta qizi bor edi, tatar bilan birga dengizning naryog'iga qochib ketgan.

– Qanaqa tatar bilan?

– Kim biladi?! Bir qrim tatari bilan, u kerchli qayiqchi edi.

Uyga kirdim; uyning butun anjomi ikki o'rindiq, stol va pech yonida turgan kattakon sandiqdan iborat edi. Devorda bitta ham obraz¹ ko'rinmas edi – bu yomon alomat! Oynasi siniq derazadan den-

---

¹ Obraz – nasroniy dinidagilar o'z uylarining burchagiga osib qo'yadigan sanam surati.

giz shamoli g'irillab urib turardi. Jomadonimdan sham olib yoqdim-da, buyumlarimni joylashtira boshladim, qilichim bilan miltig'imni burchakka tirab, to'pponchamni stol ustiga qo'ydim, kamzulimni o'rindiqqa yozdim, kazak esa kamzulini boshqa o'rindiqqa yozdi; o'n daqiqalardan keyin kazagim xurрак ota boshladi, ammo men sira uxlayolmadim; qop-qorong'i uyda yotarkanman, oq ko'zli bola sira ko'z o'ngimdan ketmas edi.

Shu zaylda bir soatcha o'tdi. Derazadan mo'ralab turgan oy shu'lası uyning sahnida jilva qilardi. Birdan, uy sahniga tasmaday tushib turgan oy shu'lasiga bir ko'lanka tushdi-yu, lip etib o'tib ketdi. Qaddimni ko'tarib, derazadan qaradim; kimdir yana deraza yonidan yugurib o'tdi-da, g'oyib bo'ldi. Bu kimsaning tik qirg'oqdan pastga tushib ketganiga ko'zim yetmas edi; unday desa, uning boradigan boshqa joyi ham yo'q edi. O'rnimdan turdim-da, peshmatimni kiydim, belimga xanjarimni taqib, sekin uydan chiqdim, birdan oldimdan ko'r bola chiqib qoldi. O'zimni darrov devor panasiga oldim, bola yo'ldan adashmasdan, ammo ehtiyotlik bilan qadam tashlab yonimdan o'tib ketdi. Qo'ltig'iga bir tuguncha qistirib olgan edi; bola qirg'oq tomonga burildi-da, tikka kesib tushgan so'qmoq yo'ldan pastga qarab ketdi. «Shu kuni soqovlar tilga kiradi, ko'rlar ko'radigan bo'ladi», – deb o'yladim-da, bolani ko'zdan yo'qotmaslik uchun qorama-qora boraverdim.

Shu orada oyni bulut qoplab, dengizdan tuman ko'tarila boshladi; yaqin joyda turgan kemandagi orqa tomonidagi fonus g'ira-shira

miltillab turardi; kemani g'arq ettiraman deguvchi to'liqlar qirg'oq bo'yida ko'pirib yaltirardi. Tepadan zo'rg'a pastga tushib borayotib qaragam, ko'r bola biroz to'xtab turdi-da, keyin o'ng tomonga burilib ketdi; bola suv labiga shunday yaqin yurib borardiki, nazarimda, hozir uni to'liqin tortib ketadiganday tuyilardi. Ammo uning toshdan-toshga bemalol sakrab, o'nqircho'nqir joylarni aylanib o'tishidan uning bu yerlardan ko'p yurgani ko'rinib turardi. Axiri bir yerga borib to'xtab, nimagadir quloq solganday bo'lib turdi, keyin yerga o'tirib, tugunini yoniga qo'ydi. Men qirg'oqning dengizga turtib chiqqan joyida turib, uning butun harakatlarini kuza-tib turardim. Bir necha daqiqadan keyin narigi tomondan oq kiygan bir kimsa ko'rindi-da, ko'r bolaning yoniga kelib o'tirdi. Ularning gapini ba'zan shamol men tomonga uchirib keltirardi.

– Nima deysan, ko'r, bo'ron turdi-yu, – dedi xotin kishining tovushi. – Yanko kelmaydi.

– Yanko bo'rondan qo'rqmaydi, – deb javob berdi bola.

– Tuman quyuqlashmoqda, – deb e'tiroz bildirdi xotin, g'amgin tovush bilan.

– Soqchi kemalar yonidan tumanda o'tish qay-tanga osonroq bo'ladi, – deb javob berdi ko'r bola.

– Cho'kib ketsa-chi?

– Cho'kib ketsa, yakshanba kuni cherkovga yangi tasma taqmay borasan-da.

Jim bo'lishdi, bir narsa meni hayratda qoldir-di: ko'r bola men bilan Malorossiya lahjasida¹

---

¹ Malorossiya lahjasi – Ukraina va Janubiy Rossiya bir vaqtlar Malorossiya deb atalardi.

gaplashgan edi, hozir bo'lsa sof rus tilida gapirar edi.

– Ana, ko'rdingmi, aytganim rost chiqdi, – dedi ko'r, chapak chalib. – Yanko dengizdan ham, shamoldan ham, tumandan ham, qirg'oq soqchilaridan ham qo'rqmaydi. Quloq sol, bu – suvning shovillashi emas, meni aldab bo'psan, bu – uning uzun eshkaklarining ovozi.

Xotin irg'ib o'rnidan turdi-da, notinchlik bilan yiroqlarga tikila boshladi.

– Dovdirayapsan, ko'r, – dedi u, – hech narsa ko'rinmaydi-ku.

Iqroman, qayiqqa o'xshagan biron narsa ko'rinarmikin deb olisga shuncha tikilib qaragam ham, hech narsa ko'rinmasdi. Shu zaylda yana o'n daqiqacha vaqt o'tdi, keyin birdan tog'day-tog'day baland to'lqinlar orasida bir qora nuqta ko'rindi, nuqta goh katta bo'lib ko'rinardi, goh yana kichrayib ketardi. Qayiq to'lqin ustiga sekin-asta ko'tarilardi-da, yana birdan pastga uchib tushib, qirg'oq tomon yaqinlashib kelardi. Bunday kechada yigirma chaqirimcha keladigan bo'g'ozdan o'tishga botingan qayiqchi juda dovyurak, uni bunday qilishga majbur etgan sabab ham juda muhim bo'lsa kerak! Shunday deb o'ylarkanman, yuragim gupillab urib, kichkina qayiqqa qarab turardim; ammo qayiq xuddi o'rdakday sho'ng'ib ketar, keyin xuddi qanot qoqqanday eshkaklarini ko'tarib yana ko'pirib turgan to'lqinlar orasidan chiqib qolardi; axir men, qayiq kelib o'zini qirg'oqqa uradi-yu, chil-chil bo'lib sinib ketadi deb o'yladim, biroq u epchillik bilan bir yonga burildi-da,

kichkinagina kulbachaga omon-eson kirib oldi. Qayiqdan o'rta bo'yli, qo'y terisidan tikilgan tatarcha qalpoq kiygan bir kishi chiqdi-da, qo'li bilan imlab bularni chaqirdi, uchovlashib qayiqdagi narsalarni tushira boshladilar, yuk shu qadar katta ediki, nega qayiq cho'kib ketmaganiga hali ham ajablanaman. Ular yelkalariga bittadan tugun ko'tarib, qirg'oq bo'ylab ketdilar-da, saldan keyin ko'zdan g'oyib bo'ldilar. Men uyga qaytdim; ammo iqror bo'lishim kerakki, bu ajoyib narsalar meni xavotirga solib qo'ygani edi, zo'rg'a tong ottirdim.

Kazagim uyg'ondi va mening kiyinganimni ko'rib hayron bo'ldi; biroq unga buning sababini aytmadim. Parcha-parcha bulutlar suzib yurgan ko'm-ko'k osmonni yiroqdan binafsharang hoshiyaday ko'rinib turgan Qrim sohilini, sohilning orqasidagi baland qoyani uning tepasidagi mayoq minorasini derazadan birpas tomosha qilib turdim-da, nozirdan Gelenjikka ketish vaqtimni bilib kelay, deb Fanagoriya qal'asiga jo'nadim.

Afsus! Nozir qat'iy bir narsa deyolmadi. Qirg'oqda turgan kemalarning barisi yo soqchi kemalar, yo hali yuklari ortilmagan savdo kemalari ekan.

– Balki, uch-to'rt kundan keyin pochta kemasi kelib qolar, o'shanda biror chora ko'rarmiz! – dedi nozir.

Uyga jig'i-biyronim chiqib qaytdim. Ostona-da kazagim kutib turar edi, yuzida qo'rqinch aks etardi.

– Ish chatoq, janobi oliylari! – dedi u.

– Shunday, og‘ayni, qachon ketishimizni Xudo biladi! – Buni eshitib, kazagimning xavotirligi battar oshib ketdi, menga engashib turib shivirlay boshladi.

– Bu yer rasvo joy ekan! Boya Qoradengizlik uryadnikni uchratdim; u mening tanishim, bultur guruhimizda xizmat qilgan edi; men unga tushgan joyimizni aytgan edim, u birdan menga: «U yomon joy, og‘ayni, odamlari yaxshi emas!..» deb qoldi. Rostdanam, u qanaqa ko‘r bola! Har yerda yolg‘iz yursa, bozorga ham yolg‘iz borsa, nonni ham, suvni ham o‘zi tashisa... Bu yerdagilar unga o‘rganib qolganga o‘xshaydi.

– Ha, nima bo‘pti, hech bo‘lmasa uy egasi ko‘rindimi?

– Boya siz yo‘g‘ingizda bir kampir qizi bilan birga keldi.

– Qanaqa qiz? Uning qizi yo‘q.

– Qizi bo‘lmasa, Xudo biladi, kimi ekan; ana, kampir shu tobda uyda o‘tiribdi.

Men kulbaga kirdim. Guldirab yonayotgan pechkada ovqat qaynamoqda, ammo nazarimda, bu ovqat kambag‘al oila uchun ancha qimmat ko‘rinadi. Kampirdan nima so‘ramay, nuqul, qulog‘im kar, eshitmaydi, deb javob beraverdi. Nima qilish mumkin? Undan gap chiqavermaganidan keyin, pechkaga shox tashlab o‘tirgan ko‘r bolaga murojaat qildim.

– Qani, ayt-chi, ko‘r shayton, – dedim qulog‘idan cho‘zib, – kechasi tugun ko‘tarib qayoqqa bording?

Bola yig‘lab yubordi, oh-voh qilib qichqira boshladi:

– Qayoqqa boribman?.. Hech qayoqqa boranim yo‘q, tugun bilan? Qanaqa tugun bilan?

Bu safar kampirning qulog‘i ochilib:

– Yetimcha bolaga tuhmat qilishning nima keragi bor! Nega unga azob berasiz? Nima yomonlik qildi sizga?! – deb po‘ng‘illadi.

Bu gaplar jonimga tegdi-da, bu sirlarning ka-litini albatta topishga ahd qilib, uydan chiqdim.

Kamzulimga o‘ranib, devor tagida yotgan xarsang toshda olislarni tomosha qilib o‘tirdim; oldimda tungi bo‘ron quturtirgan bepoyon dengiz yaslanib yotardi, uning uyquga ketuvchi shahar shivir-shiviriga o‘xshagan bir xil shovqini o‘tmish yillarimni eslatdi, xayolimni shimol tomonlarga, sovuq poytaxtimizga olib ketdi. Chuqur xayolga ketib, o‘zimni unutibman... Shu alpozda bir soatcha, balki undan ham ko‘proq vaqt o‘tgandir... Birdan qulog‘imga ashulaga o‘xshagan bir narsa chalindi. Rost, u haqiqatan ham ashula edi, xotin kishining qo‘ng‘iroqday ovozi eshitilardi, ammo qayerdan kelayapti... Quloq soldim, ashulaning ohangi juda g‘alati tuyildi: goh cho‘ziq va g‘amgin, goh tez va sho‘x edi. Atrofga qarasam – hech zog‘ ko‘rinmadi; yana quloq soldim, ashula xuddi osmondan eshitilayotganday tuyildi. Boshimni ko‘tarib qarasam: men turgan uyning tomida yo‘l-yo‘l ko‘ylakli, sochlari yonilgan bir qiz turibdi, xuddi suv parisi deysiz. Qiz kafti bilan ko‘zlarini oftobdan pana qilib, yiroqlarga tikilib qarardi, goh kular va o‘z-o‘zi bilan gaplashar, goh yana ashulasini aytardi. Uning butun ashulasi esimda:

Moviy dengiz ko'ksida
 Erkin-erkin osuda –
 Oq yelkanli kemalar
 Qatorlashib yelarlar.
 Shu kemalar ichida
 Bordir mening qayiqcham,
 Qo'sh eshkagi bor uning,
 Yelkani bo'lmasa ham.
 Qo'zg'alganda zo'r shamol –
 Eski kemalar darhol
 Yelkanlarin ochadi,
 Har tomonga qochadi.
 Dengizga yolvoraman
 Ohista tovush bilan:
 «Shafqatsiz dengiz, tegma,
 Sevikli qayiqchamga:
 Chunkn u olib kelar
 Qimmatbaho narsalar,
 Tunda uni dovyurak
 Bir bahodir boshqarar».

Birdan miyamga, bu ovoz kechasi eshitgan ovozga o'xshaydi-ku, degan fikr keldi, bir nafas o'ylanib qoldim, keyin yana boshimni ko'tarib qaragam, tomda qiz yo'q edi. Birdan u boshqa bir ashulani aytib, yonimdan yugurib o'tib qoldi va barmoqlarini qirsillatib, kampirning yoniga kirdi, ular o'rtasida bahs boshlanib ketdi. Kampirning jahli chiqar, qiz esa xaxolab kularidi. Bir mahaldan keyin mening undinam¹ yana

¹ Undina – (lot. to'liqin so'zidan olingan) o'rta asr rivoyatlarida – suv tangrisi; shu rivoyatlarga ko'ra, undina farzand ko'rmoq va shu orqali odam ruhiga ega bo'lmoq uchun yo'lovchilarni suv tagiga aldab olib kirib ketar ekan.

sakrab-sakrab chiqdi; oldimga kelib to'xta-di-da, mening shu yerdaligimga ajablanganday, ko'zlarimga tikilib qaradi; keyin beparvo qayrilib, sekin yurib qirg'oq tomonga ketdi. Ammo voqea bu bilan tugamadi; u kechgacha uyim atrofida sakrab, ashula aytib yurdi. Juda g'alati qiz! Basharasida jinnilik alomati ko'rinmas edi; aksincha, ko'zlari menga javdirab tikilib-tikilib boqardi, ular qandaydir jozibali kuchga to'lganday va har safar menga qaraganda: «Ha, nima demoqchisan?!» deb turganday tuyilardi. Biroq, endi gap boshlashim bilan qiz mug'ombirona jilmayib, qochib ketardi...

Umrimda bunaqangi xotinni sira ko'rgan emasman. Uni aytarli go'zal deb bo'lmasdi, ammo go'zallik haqida mening boshqacha fikrim bor. Unda nasldorlik alomatlari ko'p edi... otlardagi nasldorlik singari, xotinlarda ham nasldorlik muhim o'rin tutadi; buni yosh Fransiya kashf etgan; u, ya'ni yosh Fransiya emas, balki nasldorlik, ko'pincha qadam tashlashdan, qo'l va oyoqdan bilinib turadi; ayniqsa burunning ahamiyati katta. Rossiya-da kichkina oyoqdan ko'ra alifday burun kamroq uchraydi. Mening ashulachim ko'p bo'lsa o'n sakkizlarda edi. Qaddi-qomatining g'oyatda xipchaligi, faqat uning o'zigagina xos bo'lgan bosh egib turishlari, uzun sarg'ish sochlari, oltobda sal qoraygan bo'yni va yelkalarining oltinday tovlanib turishi va, ayniqsa, xushbichim burni – bularning hammasi meni nihoyatda maftun etdi. Garchi uning menga zimdan boqishlaridan vahshiylik va shubhali nar-

salar uqşam-da, garchi uning tabassumlarida notayinlik bo'lsa-da, baribir shaxsiy fikrga ega bo'lishning oqibati – shu qizning xushbichim burnini ko'rib, huzur-halovatimni yo'qotdim; men, Gyotening Minonasini¹, ya'ni nemislarga xos xayolot asosida yaratgan siymosini topdim, deb o'ylabman; darhaqiqat, ular bir-biriga juda o'xshab ketardi; g'oyat zo'r hayajonlanishdan birdan sokin bir holatga o'tib qolish, o'sha tagdor gaplar, o'sha sakrab yurishlar, o'sha g'alati qo'shiqlar...

Kechki payt qizni eshik oldida to'xtatib, gapga soldim:

– Ayt-chi, go'zalim, – deb so'radim, – bugun tomدا nima qilib yuruvding?

– Shamol qaysi tomondan kelyapti, deb qaradim.

– Buni nima qilasan?

– Shamol kelgan tomondan baxt ham keladi.

– Ajabo, baxtni ashula bilan chaqirmoqchimidim?

– Ashula bor joyda baxt ham bor.

– Ashula baxtsizlik keltirsa-chi?

– Keltirsa nima qipti? Yaxshilik bo'lmagan joyda yomonlik bo'ladi, ammo yomonlik yonida yaxshilik ham bo'ladi.

– Bu ashulani senga kim o'rgatdi?

– Hech kim; xohlasam aytaveraman; kerak odam eshitadi, kerakmas odam tushunmaydi.

– Oting nima, qo'shiqchim?

– Otimni ot qo'yg'an odam biladi.

---

¹ Gyotening Minonasi – Gyote (1749–1832)ning «Vilgelm Meyster» asari qahramoni.

– Otingni kim qo‘ygan?

– Men qaydan bilay?

– Juda ichimdan top ekansan-ku! Ammo sening to‘g‘ringda ba‘zi narsalarni bilib oldim.

Go‘yo gapimning unga sira aloqasi yo‘qday, uning yuzida hech narsa aks etmadi, labini ham qimirlatmadi.

– Kecha kechasi qirg‘oq bo‘yiga borganingni bilib oldim.

Shundan keyin men, hamma ko‘rgan narsalarimni unga birma-bir aytib berdim, buni eshitib xijolat bo‘larmikin desam, churq ham etmadi! Ovozining boricha xaxolab kulib yubordi. – Ko‘p ko‘rgan bo‘lsangiz ham, oz bilibsiz: bilganingizni ichingizda saqlang.

– Nozirga ma‘lum qilsam-chi! – buni juda jiddiy chehra bilan aytdim.

Qiz birdan ashula aytdi-da, xuddi chakalakzordan hurkib chiqqan qushday, sakrab-sakrab qochib ketdi. Keyingi gaplarim nojo‘ya bo‘ldi: aytilgan gapning qanday oqibatga olib kelishini bilmagan ekanman, keyin ancha pushaymon bo‘lishga to‘g‘ri keldi.

Kech kirib, qosh qoraydi, kazakka choy qo‘yishni buyurdim-da, sham yoqib, stol yonida safar tamakimni chekib o‘tirdim. Endi ikki stakan choy ichib bo‘luvdim hamki, birdan eshik g‘ijirladi-yu, orqasidan nafis ko‘ylakning shitirlashi va oyoq tovushi eshitildi; bir seskanib orqamga qarasam – mening o‘sha undinam! U sekin ro‘paramga kelib o‘tirdi-da, ko‘zlarini menga tikdi, nima uchunligini bilmadim-u, ammo bu qarashi, nazarimda nihoyatda latif

koʻrinib ketdi: bu boqish yoshlik chogʻlarimda meni nari oborib, beri olib kelgan boqishlardan birini eslatdi. Qiz xuddi mendan savol kutib turganday qarab oʻtirardi, ammo men oʻzim ham tushunolmagan holda xijolat tortib indamay oʻtirardim. Qizning sal oqarinqiragan yuzi uning ruhiy hayajonlanishini koʻrsatar edi; qoʻli stol ustini maqsadsiz timirskilardi: qoʻlining tit-rayotganini payqadim, koʻkragi goh koʻtarilar, goh nafas olmay turganday boʻlardi. Bu maynavozchilik jonimga tegaboshladi. Sukunatni men eng oddiy gap bilan, yaʼni unga bir stakan choy taklif etish bilan buzmoqchi boʻlib turuvdim, birdan qiz lip etib oʻrnidan turdi-da, boʻynimdan qattiq quchoqladi, nam, otashin bir oʻpich lablarimda choʻpilladi. Koʻzlarim tinib, boshim aylanib ketdi, yigitlik ehtirosining barcha shiddati bilan bagʻrimga bosib siqqan edim, qiz quchogʻimdan xuddi ilonday sugʻrilib chiqib, qulogʻimga: «Bugun kechasi, hamma uxlaganda, dengiz boʻyiga chiq», – deb shivirladi-da, uydan lip etib chiqib ketdi. U dahlizda choynakni va yerda turgan shamni agʻdarib ketdi. «Voy shayton qiz-ey», – deb baqirdi, qolgan choyga umid bogʻlab poxolda yetgan kazak. Shundan keyingina oʻzimga kelibman.

Ikki soatlardan keyin, butun qirgʻoqni jimlik bosgach, kazagimni uygʻotdim. «Toʻpponchadan uq uzganimni eshitsang dengiz boʻyiga yugur», – dedim unga. Kazak koʻzlarini baqraytirib, ixtiyorsiz: «Bosh ustiga, janobi oliylari!» – deb javob berdi. Belimga toʻpponcha qistirib chiqdim. Qiz meni pastga tushadigan joyda kutib turgan ekan; ustidagi kiyimi yengilgina, beliga kichkina roʻmolcha bogʻlab olgan edi.

– Ketimdan yuring! – dedi u, qo‘limdan ushlab, ikkimiz pastga tusha boshladik.

Bo‘ynim ostimda qolmaganiga hayronman; pastga tushib o‘ngga burildik-da, kecha kechasi men ko‘r bolaning ketidan borgan yo‘ldan ketdik. Hali oy chiqmagandi, faqat ikki dona yulduz xuddi najotkor ikki mayoqday, tim qorong‘i osmonda chaq nab turardi. Bir tekisda bir-birining ustiga bostirib keluvchi katta-katta to‘lqinlar qirg‘oq bo‘yida turgan yolg‘iz qayiqni ko‘tarib-ko‘tarib tashlardi.

– Qayiqqa tushamiz, – dedi hamrohim.

Men ikkilanib qoldim – dengizda hissiy sayohat qilishga havasim yo‘q edi, ammo qaytishning ham vaqti emasdi. Qiz qayiqqa sakrab tushdi, ketidan men ham tushdim, bir mahal o‘zimga kelib qarasam, birpasda suzib ham ketibmiz.

– Bu nima qilganing? – dedim, jahlim chiqib.

– Bu, men seni sevaman, deganim bo‘ladi, – dedi u, meni o‘rindiqqa o‘tqazib, belimdan quchoqlar ekan, yuzini yuzimga qo‘yib o‘tirdi, uning o‘tday nafasi yuzimga urib turardi.

Qayiqdan bir narsa shalop etib suvga tushib ketdi, belimni ushlab qarasam – to‘pponcham yo‘q. Birdan ko‘nglimda dahshatli shubha tug‘ildi. Qon boshimga urildi! Orqamga qarasam – qirg‘oqdan ellik sarjincha nariga borib qolibmiz, men esa suzishni bilmayman! Qizni itarib yuboray desam, kiyimlarimga xuddi mushukdan yopishib oldi, shu onda qayiqqa dahshatli bir zarba tegdi, dengizga ag‘darilib tushishimga sal qoldi. Qayiq chayqala boshladi, ammo men o‘zimni o‘nglab oldim, o‘rtamizda qattiq kurash

boshlandi; g'azabim kuchimga kuch qo'shdi, ammo dushmanimning mendan ancha epchil ekanini sezdim...

– Nima qilmoqchisan? – deb baqirdim kichkina qo'llarini qattiq qisib, uning barmoqlari qir-sillab ketdi, ammo shunday bo'lsa ham churq etmadi; uning ilon tabiati bu sinovga ham bardosh berdi.

– Sen ko'ribsan, endi borib aytasan! – deb javob berdi qiz va g'ayritabiiy kuch bilan meni qayiqning chetiga yiqitdi; ikkimiz ham belimizgacha suvga osilib turibmiz; uning sochlari suvga tegib turardi; juda qaltis bir payt edi. Tizzamni qayiqning ostiga tirab bir qo'lim bilan sochidan, bir qo'lim bilan halqumidan ushlab olgan edim, kiyimimni qo'yib yubordi, shu ondayoq men uni to'lqinlar ichiga uloqtirdim.

Tun ancha qorong'ilashib qolgandi; dengiz ko'piklari ichidan bir-ikki marta boshi ko'rindi-yu, keyin ko'zdan g'oyib bo'ldi...

Qayiq tagidan yarimta eski eshkak topdim, ko'p mashaqqatlardan so'ng bir amallab qirg'oqqa arang yetib oldim. Qirg'oq bo'ylab qaytib kelarkanman, kecha kechasi ko'r bola bilan qiz tungi qayiqchini poylab o'tirgan tomonga beixtiyor ko'z tashlab qo'yardim; osmonda oy suzib yurardi, nazarimda, qirg'oq bo'yida oq kiyingan bir odam o'tirganday tuyildi; uning kimligini bilishga qiziqib, asta-sekin bordim-da, baland qirg'oq tepasidagi maysa orasida pisib yotdim; boshimni ko'tarib qarasam, pastda bo'layotgan hamma narsa bemalol ko'rinardi, suv parimni ko'rib ajablanmadim, balki, deyar-

li xursand ham bo'ldim. Qiz uzun sochlaridan suvni siqar edi; ho'l ko'ylagi ingichka nozik qaddi-qomatiga va baland ko'kraklariga yopishib, ularni yaqqol ko'rsatib turardi. Birpasdan keyin yiroqdan qayiq ko'rindi, u tezda qirg'oqqa yetib keldi; kechagi safargidek, qayiqdan tatarcha qalpoq kiygan bir kishi tushdi, ammo sochlari kazakcha qilib qirqilgan, kamariga kattakon pichoq qistirilgan edi.

– Yanko, ishimiz chatoq! – dedi qiz.

So'ngra ular shu qadar sekin gaplasha boshladilarki, hech narsa eshita olmadim.

– Ko'r qani? – dedi oxiri Yanko, ovozini ko'tarib.

– Men uni yubordim, – degan javob eshitildi.

Bir necha daqiqadan keyin ko'r bola qop orqalab keldi, qopni qayiqqa joylashdi.

– Menga qara, ko'r! – dedi Yanko, – anavi joyga ko'z-quloq bo'lib tur... bilasan-ku? U yerda qimmatbaho mollar bor... aytib qo'y (kingaligini eshitolmay qoldim), sen bilan ortiq ishlamas emish, de; ishimizning mazasi qochdi, men endi qaytib kelmayman, endi ishlash xavfli bo'lib qoldi; boshqa joyga borib ish qidirmasam bo'lmaydi, ammo u menday jasur odamni topolmaydi. Yanko xizmatimga yarasha yaxshi haq to'laganda ketmasdim deb aytdi, degin; men har yerda yo'limni topib ketaman, shamol g'irillab, dengiz shovillaydigan joyda ishimni to'g'rilab ketaveraman!

Birpas jim turgach, Yanko yana davom etdi:

– Bu men bilan birga ketadi; bu yerda qololmaydi; kampirga borib, endi juda qarib qolding, endi o'lsang ham bo'ladi, insof ham bo'lishi kerak-da, deb ayt. Biz endi qaytib kelmaymiz.

- Men-chi? – dedi ko‘r hazin tovush bilan.
 – Seni boshimga uramanmi? – degan javob eshitildi.

Shu orada mening undinam qayiqqa sakrab tushdi-da, yo‘ldoshiga qo‘l silkitdi; yo‘ldoshi ko‘rning qo‘liga bir narsa berib, «Ma, shirin kulcha olib yeysan», – dedi.

– Atigi shumi? – dedi ko‘r.

– Ma, bo‘lmasa, buni ham ol, – toshga tushgan tanga jaranglab ketdi.

Ko‘r uni olmadi. Yanko qayiqqa tushdi; shamol qirg‘oq tomondan urardi, ular kichkina yelkanini ko‘tarishdi-da, yelday suzib ketishdi. Qop-qora to‘lqinlar orqasidan yelkan oy yorug‘ida anchagacha miltirab ko‘rinib turdi; ko‘r hamon dengiz labida o‘tirardi, qulog‘imga xuddi ho‘ngrashga o‘xshash tovush eshitilganday bo‘ldi; chindan ham, ko‘r bola ancha vaqtgacha ho‘ngrab yig‘lab o‘tirdi... Yuragim achishib ketdi. «Nima uchun taqdir meni halol kontrabandistlarning¹ tinchgina muhitiga irg‘itdi ekan?» deb o‘yladim. Xuddi tip-tinch buloqqa tashlangan toshday, ularning tinchligini buzdim, o‘zim ham toshday, cho‘kib ketayozdim!

Uyga qaytdim. Dahlizda yog‘och likopchaga qo‘ndirilgan sham yonib bo‘layozgan edi, kazagim, tayinlab ketishimga qaramasdan, miltig‘ini ikki qo‘llab ushlagan holda qotib ux-lardi. Unga tegmadim-da, shamni olib, ichkari-ga kirdim. Hayhot! Sandiqcham, kumush sopli qilichim, bir o‘rtog‘im sovg‘a qilgan dog‘iston

---

¹ Kontrabandist – chet eldan yashirincha mol keltirib yoki chet elga yashirincha mol olib chiqib sotuvchi kishi.

xanjarim, bari yo'qolgan edi. La'nati ko'ring qayiqqa nima orqalab borganini endi bildim. Kazakni qattiq turtib uyg'otdim, o'lgudek so'kdim, jahlim chiqdi, ammo bundan nima foyda! Boshliqlarga borib, ko'r bola narsalarimni o'g'irlab ketdi, o'zimni o'n sakkiz yashar bir qiz suvga g'arq qilib yubormoqchi bo'ldi, deb arz qilish uyat bo'lmasmidi? Xudoga shukrki, ertalab jo'nab ketish imkoni tug'ildi, Tamandan ketdim. Kampir bilan bechora ko'ring taqdiri nima bo'ldi, bilmayman. Odamlarning shodligi bilan, qayg'u-alamlari bilan mening, poshsholik ishlari bilan safarlarda yuruvchi bir zobitning qanchalik ishi bo'lsin!..

Birinchi bo'limning oxiri

IKKINCHI BO'LIM

(Pechorin jurnalining oxiri)

II

KNYAJNA MERI

Kecha Pyatigorskka keldim, shaharning chekkasidagi eng baland joydan, Ma'shuq tog'ining etagidan ijaraga uy oldim; momaqal-diroq bo'lganda, bulutlar uyimning tomigacha tushib turadi. Bugun ertalab soat beshda derazani ochib yuborgan edim, uy oldidagi kichkina bog'chada o'sib yotgan gullarning isi butun uyni to'ldirdi. Barq urib gullagan gilos shoxlari derazamdan mo'ralab turadi, ba'zan shamol yozuv stolimga gilos gullarini sochib ketadi. Uch tarafim g'oyat go'zal manzara. Kunbotar tomonda xuddi «Tingan bo'ronning so'nggi bulut parchasi»¹ day, besh cho'qqili Beshtov ko'm-ko'k bo'lib ko'rinib turadi; shimol tomonda xuddi eronlarning paxmoq qalpog'iday ko'tarilib turgan Ma'shuq tog'i osmonning o'sha qismini to'sib turadi; kunchiqar tomon undan ham go'zal; pastlikda, xuddi uyimning ro'parasida top-toza, yap-yangi shaharcha rang-barang tovlanib yotadi, shifobaxsh buloqlar shildiraydi, har xil tilda gapiruvchi odamlarning g'ovur-

---

¹ «Tingan bo'ronning so'nggi bulut parchasi...» – A.S. Pushkinning «Bulut» she'ridagi birinchi satr.

g'uvuri eshitilib turadi, undan narida moviy va tumanli tog'lar bir-biridan yuksalib boradi, ufq chetida esa Kazbekdan boshlanib, to qo'sh cho'qqili Elbrus tog'i bilan tugovchi kumushday qorli tog'lar tizmasi yastanib yotadi... Shunday joyda yashash naqadar rohat! Tomirlarimda qandaydir sevinchli tuyg'ular oqadi. Bu yerning havosi xuddi go'dak nafasiday pok va beg'ubor: o'tob porlaydi, osmon ko'm-ko'k nilday – bundan ortiq yana nima kerak? Ehtiros, istak va qayg'urishlarga o'rin bormi?.. Biroq, vaqt bo'ldi. Yelizaveta bulog'iga boray, chunki barcha suvga kelganlar har kuni ertalab o'sha yerga to'planar emish.

Shahar markazigacha tushib, bulvar bo'ylab ketdim, bu yerda sekin toqqa chiqib boruvchi bir necha g'amgin to'dalarni uchratdim: ularning aksari qismi zamindorlarning oilalari edi; buni erkaklarning suzilib ketgan, eski urfda tikilgan syurtuklaridan, xotin-qizlarning esa ziynatli kiyimlaridan darhol payqash mumkin edi; ular suv shifosiga kelgan yoshlarning hammasini yaxshi bilishsa kerak, chunki menga juda qiziqsinib qarar edilar: mening peterburgcha tiktirgan syurtugim ularni yanglishtirdi, biroq askariy epoetlarimni ko'rib, nafrat bilan yuzlarini o'girib olishdi.

Mahalliy ma'murlarning xotinlari, ya'ni shifobaxsh suvlarning egalari ulardan ko'ra iltifotliroq edilar, ularda lornetlar bor, ular mundirga kamroq ahamiyat berishdi, ular Kavkazda raqamli tugma ostida otashin qalb, oq furajka tagida aql borligiga o'rganib qolishgan. Bu ayol-

lar juda dilkash, uzoq vaqtgacha dilkash bo'ladilar. Ularning jazmanlari har yili yangilanib turadi, balki ularning so'nmas dilkashliklarining siri ham shundadir. Tor so'qmoq yo'ldan Yelizaveta bulog'iga chiqib borayotib, bir to'da oddiy va harbiycha kiyingan erkaklardan o'tib ketdim, keyin bilsam, ular suv davosiga havas qilib kelganlar orasida alohida bir toifa ekan. Ular ichisharkan, ammo suv emas; onda-sonda sayr qilisharkan, xotii-qizlarga ham to'g'ri kelib qolgandagina er-gashisharkan, nuqul qimor o'ynasharkan va zerikishdan nolisharkan. Ular o'taketgan olifta odamlar: to'r bilan qoplangan stakanlarini kislorod suvli quduqqa botirgan choqda kekkayib turishadi; fuqarolar och havorang bo'yinbog' taqishadi, harbiylar esa yoqalarini chiqarib yurishadi. Ularning hammasi oddiy hamda provin-sial uylarga nafrat bilan qaraydilar va poytaxt-ning asilzoda mehmonxonalari dog'ida yuradi-lar, ammo ularni u yerga kiritmaydilar.

Nihoyat, quduqqa ham yetdim... Quduq yonidagi maydonchaga kichkinagina uycha, qizil tomli vannaxona, undan sal nariga esa galeriya qurilgan, yog'ingarchiliklar vaqtlarida odamlar shu yerda sayr qiladilar. O'rindiqda bir necha yarador zobitlar qo'ltiqtayoqlarini yig'ishtirib o'tirardilar, ularning yuzlari so'lg'in va g'amgin. Bir necha xonimlar suvning ta'sirini kutib, maydonchada u yoqdan bu yoqqa tez-tez yurib turadi. Ular ichida bir-ikkita chi-roylilari ham bor edi. Ma'shuq yon bag'irlarini qoplagan ishkamlar ichida ba'zan jazmani bilan

tanho kezishni yaxshi ko'ruvchi xonimlarning rang-barang shlyapalari ko'rinib qolardi, chunki bunday shlyapa yonida albatta yo harbiycha furajka, yo bo'lmasa ko'rimsiz dumaloq shlyapa ko'rinib qolardi. Eola arfasi¹ deb atalmish pavilyon qurilgan tik qoya tepasida manzara ishqivozlari teleskop bilan Elbrusni tomosha qilib turishardi, ular orasida shirincha kasalidan shifolash uchun olib kelingan bolalarni yetaklagan ikki murabbiy ham bor edi.

O'pkam shishib, tog' etagida to'xtadim, bir uyning burchagiga suyanib, tevarak-atrofdagi go'zal manzarani tomosha qilib turgan edim, birdan orqamdan:

– Pechorin! Qachon kelding? – degan tanish ovozni eshitib qoldim.

Qayrilib qaradim: Grushnitskiy! Quchoqlashib ko'rishdik. U bilan harakatdagi guruhda tanishgan edim. U oyog'idan o'q yeb, suv shifosiga mendan bir haftacha ilgari kelgan edi.

Grushnitskiy – yunker. Harbiy xizmatga kirganiga atigi bir yil bo'lgan, o'ziga xos oliftagar-chilik bilan askarlar kiyadigan qalin shinel kiyib yuradi. Askarlarga beriladigan Georgiy xochi ham bor. Qaddi-qomati kelishgan, qorachadan kelgan, sochlari ham qora; yoshi 21 ga yetmagan bo'lsa-da, yuziga qarab 25 larda deb o'ylash mumkin. Gapirganda boshini orqaga tashlab gapiradi, o'ng qo'li bilan qo'ltiqtayoqqa suyanib turgani uchun, chap qo'li bilan daqiqa sayin mo'ylovlarini buraydi. Gapirgan-

---

¹ Eola arfasi – havo harakati natijasida ovoz chiqaradigan qilli musiqa asbobi. Shamollar tangrisi Eola nomiga qo'yilgan.

da tez va hashamdor qilib gapiradi; u, har bir hodisaga tantanali javoblar hozirlab qo'yuvchi, sodda, go'zal narsalar ham ta'sir etmaydigan, o'zlarini favqulodda tuyg'ular va yuksak hislarga to'lgan, mislsiz azoblar chekib yurgan odam qilib ko'rsatishni yaxshi ko'ruvchilar toifasidan. Birovni qoyil qoldirish ularga zavq beradi; ular provinsiyalik romantik xonimlarga o'larday yoqadilar. Ular qariganlarida yo mo'min-qobil zamindor bo'lishadi, yo bo'lmasa piyonista, ba'zan u ham, bu ham bo'lishadi. Ularning dilida yaxshi hislar ko'p bo'ladi, ammo poeziyadan tariqcha ham bo'lmaydi. Grushnitskiy hamma narsadan ko'ra gap sotishni yaxshi ko'radi: gap oddiy mavzular doirasidan tashqari chiqdimi, bo'ldi, gapiraverib miyangizni qoqib qo'lingizga beradi; men u bilan sira bahslasholmasdim. U sizning e'tirozlaringizga javob ham bermaydi, gapingizni ham eshitmaydi. Gapirib bo'lishingiz bilanoq, uzundan-uzoq gapirib ketadi, uning gapi hozir siz aytib turgan gaplarga aloqasi bor-day ko'rinsa-da, aslida o'zining boya boshlab qo'yg'an gapining davomi bo'lib chiqadi.

Tili ancha biyron: epigrammalari¹ ko'pincha qiziq bo'ladi-yu, ammo hech nishonga borib tegmaydi va uzib ololmaydi; u bir so'z bilan hech kimni o'ldirolmaydi; u odamlarni, ularning zaif joylarini bilmaydi, chunki butun umrini o'ziga bino qo'yishga sarflagan. Uning butun fikri-zikri – roman qahramoni bo'lish. O'zining bu dunyo uchun yaratilmagani, allaqanday sirli jafolarga duchor bo'lib yurgani to'g'risida boshqalarni ishontirishga urinaverib oxiri o'zi ham shun-

---

¹ Epigramma – mazax, o'tkir so'z.

ga ishonayozgan. Shuning uchun ham askarcha qalin shinelini kibr bilan kiyib yuradi. Men uning bunaqaligini payqab qoldim, shuning uchun ham, qalin do'stday bo'lib ko'rinishimizga qaramay, u meni yomon ko'radi. Grushnitskiy jasurlikda nom chiqargan, men buni amalda ko'rganman; qo'lida qilich o'ynatib, hayqirib, ko'zlarini chirt yumib oldinga otiladi. Ammo bu – ruslarga xos jasorat emas!..

Men ham uni yoqtirmayman: bir kunmas, bir kun tor bir yo'lda uchrashib qolishimizni va ikkimizdan birimizning boshimizni yeyishimizni sezib yuraman.

Kavkazga kelishining sababi ham uning romantik xayolparastligida; imonim komilki, otasining qishlog'idan jo'nab ketish oldida o'zini qayg'uli qilib ko'rsatib, birorta chiroylikkina qo'shni qizga «men armiyaga xizmat vajidan emas, balki o'lim axtarib ketayotirman...» degan va gapning shu yeriga kelganda ko'zlarini qo'li bilan berkitib: «yo'q, siz (yoki sen) buni bilmasligingiz kerak. Sizning pok dilingiz titrab ketadi! Bilib ham nima qilardingiz! Men sizga kim edimki... Dardimga tushunolarmidingiz?..» va hokazolar degani aniq.

U, K. polkiga kirishimizning sababini o'zim bilaman-u, Xudo biladi, der edi.

Ammo Grushnitskiy yuzidagi jafokashlik niqobini olib tashlagan paytlarda juda xushfe'l va muloyim yigit bo'ladi. Uni xotinlar yonida bo'lganini ko'rsam juda maroqlanaman: rosa o'lib-tirilsa kerak!

Biz eski qadrdonlardek ko'rishdik. Men undan suv shifosiga kelganlarning yurish-turish-

lari va diqqatga loyiq odamlar haqida soʻray boshladim.

– Soddagina hayot kechiramiz, – dedi u, xoʻrsinib, – ertalab suv ichuvchilar hamma kasallar singari xomush, kechqurun vino ichuvchilar esa hamma sogʻlom odamlar singari bemaza va betamiz boʻlib ketadilar. Xotinlar jamiyati bor, ammo ulardan foyda kam; ular nuqul qarta oʻynashgani oʻynashgan, xunuk kiyinishadi, fransuz tilini buzib gapirishadi. Bu yil Moskvadan faqat knyagiia Ligoovskaya bilan qizi kelgan; lekin men ular bilan tanish emasman, ustimdagi mana bu askarcha shinelim laʼnat tamgʻasiga oʻxshaydi. Shinelim dillarda qoʻzgʻatgan achinish hissi esa menga berilgan sadaqaga oʻxshaydi.

Shu paytda yonimizdan quduq tomonga ikki xotin oʻtdi: biri keksaroq, ikkinchisi – yoshgina, qaddi-qomati ancha kelishgangina. Yuzlarini shlyapa soyavonlari toʻsib turgani sababli yaxshi koʻrolmadim, ammo kiyimlari oliyjanob, did bilan tikilgan, ortiqcha hech nima yoʻq, bejirimgina edi. Ularning kichigi yeng va yoqalari berk koʻylak kiygan, nozik boʻynida shaffof shoyi roʻmol hilpillardi, botinkalari nozikkina oyoqlarining toʻpiqlarini shunday chiroyli siqib turardiki, hatto goʻzallikning nimaligini bilmagani odam ham koʻrganda hayratlanib «oh» deb qolardi. Uning yengilgina, ammo viqor bilan tashlagan qadamlarida iffatli qizlargagina xos bir narsa aks etardi, buni sira taʼriflab boʻlmaydi-yu, ammo koʻrgan odam darrov payqaydi. Yonimizdan oʻtib ketayotganida atrofga taʼriflab

bo'lmaydigan darajada yoqimli xushbo'y hid tarqaldiki, odatda jononlar yozgan maktublardan shunday hid kelib turadi.

– Knyaginya Ligovskaya deganim shu, – dedi Grushnitskiy, – yonidagisi qizi Meri. Onasi qiziga inglizlarga taqlid qilib shunday ism qo'ygan, ularning kelganiga atigi uch kun bo'ldi.

– Iye, darrov ismini ham bilib olibsana!

– Ha, tasodifan eshitib qoldim, – dedi Grushnitskiy, qizarib. – Ammo, rostini aytsam, ular bilan tanishmoqchi emasman. Bu mag'rur zotlar biz harbiylarga xuddi vahshiylarga qaraganday qarashadi. Raqamli furajka ostida aql, qalin shinel ostida qalb bor-yo'qligi bilan ularning nima ishlari bor?

– Bechora shinel! – dedim men kulib, – ularning yoniga kelib mulozimmat bilan stakan tutayotgan kishi kim?

– O! Rayevich degan moskvalik olifta! Qimorvoz: havorang jeletkasida osilib turgan kattakon tilla zanjiridan ma'lum. Qo'lidagi yo'g'on hassasini aytmaysanmi, xuddi Robinzon Kruzoning hassasiga o'xshaydi! Soqoli ham, tarinishi ham xizmatkorga o'xshaydi.

– Nima balo, butun odamzodga qarshi g'azablanganmisan, deyman?

– Sababi bor-da...

– Yo'g'e, hali shunday degin?

Shu orada xotinlar quduqdan qaytib, bizga yaqinlashdilar. Grushnitskiy qo'ltiq tayog'ini ushlab, dramatik holatda turib oldi-da, ovozini baland qilib, menga fransuzcha javob berdi:

– Mon cher, je hais les hommes pour ne pas les mepriser, car autrement la vie serait une farce trop degoutante¹.

Koʻhlikkina knyajna qayrilib qaradi-da, gapiruvchiga uzoq va maroqli nazar tashladi. Bu boqishning maʼnosini bilish juda qiyin edi, ammo uni istehzoli qarash deb boʻlmasdi, shuning uchun Grushnitskiyni ichimda tabriklab qoʻydim.

– Knyajna Meri deganing juda tannoz ekan, – dedim men unga. – Koʻzlari baxmalday ekan, xuddi baxmalning oʻzi deysan; uning koʻzlari haqida gapirganingda shu iborani ishlatgin demoqchiman: pastki va yuqorigi kipriklari shu qadar uzunki, quyosh nurlari koʻz qorachigʻida aks etmas ekan. Men shunaqa yaltiramaydigan koʻzlarni yaxshi koʻraman; ular shu qadar mayinki, xuddi seni silab-siypab turganday boʻladi. Ammo uning chehrasida chiroyli narsa shuginaga oʻxshaydi... Qalay, tishlari oppoqqinami? Bu juda muhim narsa. Attang, sening boyagi hashamatli soʻzingga bir jilmayib qoʻymadi-da.

– Chiroylikkina xotin toʻgʻrisida xuddi ingliz oti toʻgʻrisida gapirganday gapirasana, – dedi Grushnitskiy gʻazablanib.

– Mon cher, – deb javob berdim men, uning tovushiga hamohang boʻlishga tirishib, – je meprise les femmes pour ne pas les aimer, car

---

¹ «Azizim, men odamlarni koʻrolmayman, aks holda ulardan nafratlanishga majbur boʻlardim, bu holda esa, hayot jirkanch bir masxarabozlikka aylanur edi».

autrement la vie serait un melodrama trop ridicule¹.

Men o'girilib, uning yonidan ketdim. Ishkomlar, ohaktoshli qoyalar va ularda o'sib yotgan butalar orasida yarim soatcha sayr qilib yurdim. Kun qiziy boshlashi bilan uyga qaytib ketdim. Shifobaxsh buloq yonidan o'tayotib, usti yopiq galereyada nafasimni rostlamoqchi bo'lib to'xtagan edim, beixtiyor juda qiziq bir hodisaning guvohi bo'ldim. Bu manzaraning ishtirokchilari mana bunday vaziyatda edilar. Knyaginya bilan moskvalik olifta yopiq galereyada o'tirar edilar, aftidan, ikkovlari bir narsa to'g'risida jiddiy suhbatlashmoqda edilar. Knyajna so'nggi stakan suvni ichib bo'lgan bo'lsa kerak, xayolga cho'mib quduq atrofida aylanib yurardi, Grushnitskiy esa quduqning yongishasida turardi; maydonchada boshqa hech kim yo'q edi.

Men yaqinroq borib, sekin galereyaning burchagiga berkinib turdim. Shu zamon Grushnitskiy qo'lidagi stakanni qumga tushirib yubordi, engashib olmoqchi bo'ldi-yu, ammo oyog'i mayibliги sababli engasholmasdi. Sho'ring qurg'ur, qo'ltiqtayog'iga tayanib shuncha urinsa ham behuda edi. Uning ma'nodor yuzi haqiqatan ham azobni ifoda etardi.

Buning hammasini knyajna Meri mendan ko'ra yaxshiroq ko'rib turardi.

---

¹ «Azizim, men xotinlarni sevmaslik uchun ulardan nafatlanaman, aks holda hayot g'oyat kulgili bir melodramaga o'xshab qolgan bo'lardi».

U Grushnitskiyning yoniga xuddi qushday uchib keldi-da, engashib stakanni yerdan oldi-da, sira ta'riflab bo'lmaydigan go'zal tan harakati bilan uiga uzatdi; so'ngra qip-qizarib, galereya tomonga qaradi, onasining hech narsa ko'rmaganini payqab, darrov o'zini o'nglab oldi. Grushnitskiy tashakkur bildirish uchun og'zini ochganda, u ancha nariga ketib qolgandi. Birpasdan so'ng onasi va olifta kishi bilan birga galereyadan chiqdi, biroq Grushnitskiyning yonidan shu qadar kibr-havo bilan o'tdiki, hatto unga qayrilib ham qaramadi, uning ehtirosli boqishlariga nazar ham solmadi, holbuki Grushnitskiy, u tepalikdan tushib, bulvardagi arg'uvon daraxtlari orasida ko'zdan yo'qolguncha ketidan qarab turar edi... Biroq, birpasdan keyin knyajnaning shlyapasi ko'chaning narigi betida yana bir bor yalt etib ko'rindi-yu, so'ng Pyatigorsk dagi eng dang'illama imoratlardan birining darvozasiga kirib ketdi. Uning ketidan knyaginya ham kiraturib, Rayevich bilan xayrlashdi.

Shundan keyingina ehtirosli yunker bechora meni ko'rib qoldi.

– Ko'rdingmi? – dedi u qo'limni qattiq siqib. – Malak deysan, malak.

– Nimasi malak? – deb so'radim men, o'zimni soddalikka solib.

– Ko'rmadingmi?

– Yo'q, ko'rdim, stakaningni yerdan olib berdi. O'sha vaqtda qorovul turganda, u ham olib bergan bo'lardi, araq puli chiqarmikan deb, qaytaga tezroq olib bergan bo'lardi. Ha, nima-

sini aytasan, uning senga achinishi ravshan: o'q yegan oyog'ingni bosganingda basharangni shu qadar burishtirdingki...

– O'sha onda yuzida qalbining jilvalanganini ko'rib hech ta'sirlanmadingmi?

– Yo'q.

Men yolg'on gapirdim: uning jig'iga tegmoqchi edim. Mening qaysarligim o'zim bilan bir kunda tug'ilgan bo'lsa kerak; butun umrim qalbinga yoki aqlimga qarshi qayg'uli va muvaffaqiyatsiz qaysarlik qilish bilan o'tdi. Yonimda biron serg'ayrat va jo'shqin odamni ko'rsam xuddi ustimdan bir chelak suv quyilganday bo'laman, aksincha, biron lanj odam bilan tez-tez uchrashib tursam, balki, ehtirosli xayolparast bo'lib ketarmidim. Yana shuni ham e'tirof etamanki, shu on ko'nglimni o'zimga tanish, ammo qandaydir xunuk bir his chertib o'tdi, bu his hasad edi: men «hasad» so'zini dadil aytayotibman, chunki har narsani e'tirof qilishga o'zimni o'rgatib olganman; biron go'zalga ko'ngil qo'yan yigit o'sha xotinning boshqa bir tanish bo'lmagan kishiga mayl ko'rsatganini ko'rib qolsa (albatta, yigit oliy jamiyatda yashab, o'z izzati-nafsini erkalab o'stirgan bo'lsa), bunga chidab turolmaydi va chidaydigan odam bo'lmasa ham kerak.

Grushnitskiy ikkimiz indamasdan pastlikka tushdik-da, bulvardan yurib, go'zalimiz kirib ketgan uy derazalari yonidan o'tdik. U deraza oldida o'tirgan ekan. Grushnitskiy yengimdan ushlab tortdi-da, xotinlarga kamdan-kam ta'sir qiladigan xumor nazarlardan birini tash-

ladi. Men knyajnaga lornet bilan qaragan edim, uning Grushnitskiyning boqishiga jilmayib qarab turganini, mening lornet bilan qarashimdan juda jahli chiqib ketganini ko'rdim. Darhaqiqat, Kavkaz armiyasida xizmat qiluvchi oddiy bir kishining moskvalik knyajnaga oyna orqali qarashga qanlay haddi sig'adi?..

13-may

Bugun ertalab uyimga shifokor keldi; uning familiyasi Verner bo'lsa ham, o'zi rus. Buning qanday ajablanadigan joyi bor? Men Ivanov familiyali bir nemisni bilardim.

Verner ko'p jihatday ajoyib odam. U hamma tibbiyotchilar singari kamgap va qat'iy, shu bilan birga shoir ham, shoir bo'lganda ham jiddiy shoir, garchi umrida bir misra she'r yozmagan bo'lsa-da, o'z ishida har vaqt, so'zda esa ko'p vaqt shoir. Murda tomirlarini qancha o'rgan-salar, inson qalbining hamma torlarini ham u shunchalik o'rganib olgan, ammo u, o'zining bu bilganlaridan sira foydalanolmas edi; axir, ba'zan juda usta anatomiya olimi ham oddiy bezgakni tuzataolmaydi-ku! Odatda, Verner o'zi davolaydigan kasallar ustidan miyig'ida kulib yurardi; ammo bir marta jon berayotgan askar tepasida yig'lab o'tirganini o'z ko'zim bilan ko'rganman... O'zi kambag'al edi, million-mil-lion boyliklarni xayol qilib yurardi-yu, ammo pul topish yo'lida qo'lni qo'lga urmas edi; bir kuni menga, do'stdan ko'ra dushmanga yaxshilik qilganim yaxshi, chunki do'stga yaxshilik qilish xayr-sadaqa qilish bilan baravar, ammo

dushman qanchalik oliyjanob bo'lsa, nafrating ham shuncha oshadi, dedi. Uning tili juda zaharli edi: u ko'pgina tuppa-tuzuk odamlar haqida epigrammalar to'qib, ularni rasvo qilardi. Uning raqiblari, ya'ni suvlarda davolovchi hasadchi tibbiyotchilar, u o'z kasallarini karikatura qilarmish degan gap tarqatishgan ekan, kasallar xafa bo'lib, deyarli hammasi undan voz kechibdi. Uning do'stlari, ya'ni Kavkazda xizmat qiluvchi deyarli barcha vijdonli kishilar uning obro'sini ko'tarishga shuncha urinishsa ham iloji bo'lmadi.

Uning tashqi qiyofasi birinchi ko'rishda odamga yoqmas edi, ammo keyinchalik, uning xunuk yuzida ko'p sinalgan va oliyjanob ruhiy kuch ifodasi aks etganini ko'rgach, odamga juda yoqib qolar edi. Xotinlarning bunday kishilarning es-hushdan ajralguday yaxshi ko'rishlari va ularning xunukligini eng go'zal, eng nozik kishilarning chiroyiga ham alishmaslik kabi hollar ko'p bo'lgan; xotinlarga ham tan berish kerak: ularda ruhiy go'zallikni sevuvchi tuyg'u bor; shuning uchun Verneriga o'xshagan odamlar xotinlarni shu qadar zo'r ehtiros bilan sevsa kerak.

Verner pakana va xuddi yosh boladay ozg'in va nimjon edi; Bayronning oyog'iga o'xshab bir oyog'i sal kaltaroq edi; kallasi bo'yiga nisbatan juda katta ko'rinardi; sochini kalta qirqtirardi, shuning uchun bosh suyagining ochilib qolgan o'nqir-cho'nqirlarini frenolog¹ ko'rsa hayratda qolardi. Uning hamisha javdirab turgan

---

¹ Frenologiya – kalla suyagiga qarab, odamning psixologiyasini bilish mumkin, degan soxta ilm.

qop-qora va kichkina ko'zlari dilingizdagi hamma narsani bilishga oshiqqanday ko'rinardi. Kiyim tanlashda didi borligi ko'zga tashlanardi; oriq paylari ko'rinib turgan kichkina qo'llaridan och-sariq qo'lqop sira tushmasdi. Hamisha qora syurtuk, qora galstuk va qora jeletka kiyib yurardi. Yosh-yalanglar uni Mefistofel¹ deb atardi, Verner bundan jahli chiqqanday bo'lar-di-yu, ammo aslida bu gap uning izzat-nafsini qondirardi. Biz birpasda bir-birimiz bilan topishib, oshna bo'lib oldik, chunki menda do'stlikka moyillik yo'q: garchi ikki do'st bir-biriga iqror bo'lmasa-da, biri ikkinchisining quli bo'lib qoladi; men qul bo'lolmayman, ammo birovga amr berish ham nihoyatda malolli ish, chunki amr berish bilan birga aldash ham kerak bo'ladi, undan tashqari, o'zimning xizmatkorlarim ham bor, pulim ham bor! Bizning oshna bo'lishimizning tarixi bunday bo'ldi: men Vernerni S. da, bir talay xushchaqchaq yoshlar orasida uchratdim; o'tirishning oxirida gap metafizik falsafa² ustida ketdi; e'tiqod haqida so'z bordi; har kimning e'tiqodi har turli edi.

– Men esa faqat bir narsagagina e'tiqod qilaman... – dedi shifokor.

– Nimaga? – dedim men, shu mahalgacha indamay o'tirgan bu kishining fikrini bilish maqsadida.

– Bir kunmas bir kun albatta o'lib ketishimga.

– Men sizdan boyroq ekanman, – dedim men,

– siz aytgan e'tiqoddan boshqa menda yana bir

¹ Mefistofel – Gyotening «Faust» asaridagi yovuz ruh.

² Metafizika – bu joyda – mavhum, qorong'i, ravshan bo'lmagan degan ma'nalarda.

e'tiqod bor, u ham bo'lsa – kunlardan bir kun bu dunyoga kelish kabi baxtsizlikka uchraganman.

O'tirganlarning hammasi bizni safsata so-tayotibsizlar, dedi-yu, ammo hech biri bizni-kidan ma'noliroq gap aytolmadi. Shu-shu, bir-birimizni ko'pchilik ichidan ajrata boshla-dik. Biz tez-tez uchrashib turardik, mavhum masalalar haqida jiddiy suratda gap talashar va axiri bir-birimizning miyamizni qotirayot-ganimizni sezib, to'xtardik. Shunda, Sitseron¹ ta'rif qilgan «Rim avgurlari»² singari, bir-biri-mizga ko'z qisishib, xaxolab kulib yuborardik, to'ygunimizcha kulib, kechadan mamnun hol-da tarqalishardik.

Verner kirib kelganda men divanda qo'lla-rimni boshim ostiga qo'yib, shiftga tikilib yotgan edim. U kresloga o'tirdi, hassasini burchakka tirab qo'yib, homuza tortdi-da, kun isib ket-ganini bildirdi. Men pashshadan bezor bo'ldim, dedim, shundan keyin ikkimiz ham jim qoldik.

– Hurmatli shifokor, shuni bilib qo'ying-ki, ahmoqlar bo'lmaganda, bu dunyoning sira qizig'i qolmas edi... – dedim. – Mana, o'zingiz bir qarang: biz ikki aqlli odam o'tiribmiz; har xil masalalar to'g'risida tinmay bahslashish mum-kinligiii oldindan bilamiz, shuning uchun ham bahslashmay o'tiribmiz; bir-birimizning eng pinhoniylarimizni ham bilamiz; yolg'iz gap-

¹ Sitseron – qadimgi Rimda mashhur notiq va davlat ar-bobi (eramizdan avvalgi 106 – 43-yillar).

² Rim avgurlari – qadimgi Rimda qushlarning uchishi-ga qarab karomat qiluvchi kohinlar. Sitseronning aytishi-cha, ular uchrashib qolganda, odamlarning soddadilligidan kulib, bir-birlariga qarab qo'yar ekanlar.

ning o'zi biz uchun katta bir tarix; har bir hissimizning mag'zini uch qavat po'st tagidan ham ko'rib turamiz. Qayg'uli narsalar bizga kulgili bo'lib ko'rinadi, kulgili narsalar esa qayg'uli bo'lib ko'rinadi, ammo tagini surishtirib qarasangiz, o'zimizdan bo'lak hech bir narsa bilan ishimiz yo'q, beparvomiz. Xullas, fikr va tuyg'ularimizni bir-birimizga aytib o'tirishimizning hojati yo'q: bir-birimizning ipimizdan ignamizgacha bilamiz, bundan ortig'ini bilishni istamaymiz; shunday ekan, yaigi xabarlardan gapirib o'tirishdan boshqa ilojimiz yo'q. Qani, menga qanday yangiliklardan aytib berasiz?

Uzoq gapirib yuborganimdan charchabman, shekilli, ko'zlarimni yumib, esnadim.

Verner biroz o'ylab o'tirib:

– Sizning bu safsatangizda g'oya borgan o'xshaydi, – dedi.

– Ikkita! – deb javob berdim.

– Birinchisini aytib, ikkinchisini men aytib beraman.

– Xo'p, boshlang! – dedim, shiftni tomosha qilishda davom etarkanman ichimda kulib.

– Suvga kelganlardan biri haqida ba'zi tafsilotlarshi bilmoqchisiz, kim to'g'risida o'ylaganingizni ham bilib turibman, chunki u yerda sizni so'rashdi.

– Oramizda sira gap qolmapti: bir-birimizning dilimizdagi hamma narsalarni bilarkanmiz.

– Endi ikkinchisi...

– Ikkinchi g'oyam bunday edi: men sizga biron narsa aytirmoqchi edim; nega desangiz, birinchidan, eshitayotgan odam uncha

charchamaydi; ikkinchidan, ogʻzidan birorta nojoʻya gap chiqib ketmaydi; uchinchidan, birovning sirini bilib olish mumkin; toʻrtinchisi shuki, siz kabi dono kishilar hikoyachilardan koʻra tinglovchilarni koʻproq yaxshi koʻrishadi. Endi maqsadga oʻtaylik: knyagina Ligovskaya mening toʻgʻrimda nimalar dedi?

– Knyajna emas-u, knyagina gapirganiga... aminmisiz?

– Shak-shubhasiz.

– Sabab?

– Sababi shuki, knyajna Grushnitskiy haqida soʻragan.

– Oʻzingiz ham juda topogʻon odam ekan-siz-da. Knyajna, askar shineli kiygan yosh yigitning duel tufayli askarlikka tushirilganiga ishonadi...

– Uni bu lazzatli yolgʻondan mahrum etmangandirsiz...

– Shubhasiz...

– Voqeaning boshlanishi joyida! – deb qichqirib yubordim men suyunib, – bu komediyaning oxirini endi oʻzimiz yechamiz. Toledan oʻrgilay, meni zeriktirib qoʻymaydiganga oʻxshaydi.

– Shoʻrlik Grushnitskiyning qoʻlingizda qurbon boʻlishini sezib turibman... – dedi shifokor.

– U yogʻini gapiring...

– Knyagina, sizni tanigandayman, dedi. Men unga, balki Peterburgda, oliy jamiyatda uchratgandirsiz, dedim. Ismingizni aytdim. Nomingizni bilar ekan. Sarguzashtingizning u yerda dovrugʻi ketganga oʻxshaydi. Kiyagina sizning sarguzashtingizni gapirib berdi, aftidan,

oliy jamiyatlarda bo'lgan g'iybatlarga o'zidan ham qo'shdi, shekilli... Qizi zo'r ishtiyoq bilan tinglab o'tirdi. Uning xayolida siz yangi shaklda yozilgan roman qahramoni bo'lib ko'rindigiz. Knyaginya ko'p bema'ni narsalar gapirdi, ammo men indamay o'tiraverdim.

– Asil do'stim ekansiz! – dedim men, unga qo'limni uzatib.

Shifokor qo'limni samimiy siqdi-da, so'zida davom etdi:

– Istasangiz tanishtirib qo'yaman...

– Aslo! – dedim men, ajablanib, – qahramonlarni ham tanishtirib bo'ladimi, axir? Qahramonlar tanishsa faqat o'z jononalarini o'limdan qutqarish yo'li bilan tanishadi...

– Chindan ham knyajnaning ketidan sudralmoqchimisiz?..

– Aksincha, tamoman aksincha!.. Shifokor, axiri men sizni yengdim-a: mening maqsadimni topolmadingiz!.. Ammo, rostini aytsam, bunga xafaman, – deb so'zimdada davom etdim, biroz jim yotganimdan keyin, – men o'z sirimni hech qachon o'zim ochib bermayman, aksincha, sirimni boshqalar payqab olishsin deyman, nega desangiz, shunday qilsam, mavridi kelganda topishim mumkin. Ammo, siz menga onasi bilan qizini ta'riflab berishingiz kerak. Ular kim, qanday odamlar?

– Avvalo, knyaginya 45 larga borib qolgan xotin, – deb javob berdi Verner, – me'dasi juda joyida ekan-u, ammo qoni buzilgan; yuzida qizil dog'lari bor. Umrining yarmini Moskvada o'tkazibdi, huzur-halovatda yashab semirib

ketibdi. Latifalarni yaxshi ko'rarkan, ba'zan, yonida qizi bo'lmasa, o'zi ham behayo narsalarni gapirib beradi. Menga, qizim farishtaday pok, deydi. Buni menga nima daxli bor... Men unga, bir ko'nglim, xotiringiz jam bo'lsin, bu gapni hech kimga aytmayman demoqchi ham bo'ldim. Knyagina bod kasalidan shifolangan kelibdi, qizining qanday kasali borligini Xudo biladi; men ularga kunda ikki stakandan shifobaxsh suv ichish va haftada ikki marta oddiy sulfid aralashirilgan suvda cho'milishni buyurdim. Knyagina, nazarimda, amr qilishga o'rganmagan xotin ko'rinadi; qizining aqli va bilimni hurmat qiladi, negaki, qizi Bayronni ingliz tilida o'qirkan, algebrani ham bilar; Moskva qizlari olimlikka berilib yomon qilishmabdi, nazarimda! Bizning erkaklarimiz shu qadar beandisha, betamiz bo'ladiki, aqlli xotin uchun ularga noz-karashma qilish nihoyatda og'ir bo'lsa kerak, deyman. Knyagina yoshlarni juda yaxshi ko'rarkan; knyajna esa ularni nazar-pisand qilmas ekan; moskvaliklarning odati shunaqa-da! Ularga qirq yoshga kirgan biyronlar bo'lsa bas.

– Moskvada bo'lganmisiz?

– Ha, u yerda biroz ishlaganman.

– Davom eting.

– Hamma gapimni gapirib bo'ldim, shekilli...

Ha, yana bir gapim qolibdi: knyajna, nazarimda, hissiyotlar, ehtiroslar va shunga o'xshashlar to'g'risida muhokama yuritishni yaxshi ko'rsa kerak... Bir qish Peterburgda turgan ekan, yoqmabdi, ayniqsa, Peterburg odamlari

yoqmabdi; tuzukroq kutib olishmagan bo'lsalar kerak-da.

– Ularnikiga bugun borganingizda hech kim yo'qmidi?

– Aksincha: bir adyutant, kekkaygan bir siyosatchi va yaqinda kelgan bir juvon bor edi, juvon knyaginyaning erining qarindoshi bo'lsa kerak, o'zi juda chiroyli ekan-u, ammo qattiq betob ko'rinadi... Quduq boshida uchratmadingizmi? O'rta bo'yli, sochlari sariq, chehrasi go'zal, sil bashara, o'ng yuzida bitta xoli bor; chehrasi shu qadar ifodaliki, ko'rib hayron qoldim.

– Xoli bor? – dedim men, tishim orasidan, – nahotki...

Shifokor yuzimga qaradi-da, qo'lini ko'kragimga qo'yib, tantanali sur'atda:

– Siz uni tanirkansiz!.. – dedi.

Darhaqiqat yuragim haddan ortiq gupillab urardi.

– Endi siz yutdingiz! – dedim. – Ammo, men sizga qattiq ishonganman: menga xiyonat qilmaysiz. Men uni hali ko'rganim yo'q, ammo sizning ta'rifingizdan, bir vaqtlar yaxshi ko'rib yurganim bir juvonne taniganday bo'lib turibman... Mening to'g'rimda unga hech nima demang; basharti, o'zi so'rab qolsa, meni yomonlayvering.

– Maylingiz! – dedi Verner, kift qoqib.

U chiqib ketgandan keyin yuragimni qayg'u bosdi. Ikkimizni taqdir yana Kavkazda uchrashtirdimikin yo bo'lmasa mening shu yerdaligimni bilib, atayin keldimikin? Ko'rish-

sak ham qanday ko'rishamiz? O'zi o'shamikin?.. Lekin mening oldindan biluvchi hissimini hech aldamaydi. Menchalik o'tmishning quli bo'lib qolgan kishi dunyoda topilmasa kerak. O'tmishning qayg'uli yoki shirin damlari esimga tushsa, ko'nglim ozor topadi va yana o'sha faryodlarni qo'zg'atadi... Men ahmoqona yaratilgan bo'lsam kerak; hech narsani unutmayman, hech narsani!

Tushlikdan so'ng soat oltalarda bulvarga chiqdim: bulvar to'la odam; o'rindiqlarda o'tirgan knyagina bilan knyajna atrofida to'plangan bir talay yoshlar bir-birlariga gal bermay, ularga xushomad qilib turishar edi. Men ulardan sal naridagi o'rindiqlarga borib o'tirdim-da, D. zobitlaridan ikki tanishimni to'xtatib, allanimalarni hikoya qila boshladim; hikoyam juda qiziq bo'lsa kerak, ular qotib-qotib kulishdi. Knyajnani o'rab turganlardan ba'zilari qiziqib mening yonimga kelishdi; qolganlari ham birin-ketin uni tashlab, mening davramga qo'shilishdi. Men gapiraverdim: aytib berayotgan latifalarim g'oyatda ajoyib edi, o'tgan-ketganlar ustidan qilgan mazaxlarim juda achchiq edi... Kun botguncha atrofimdagilarni kuldirib o'tirdim. Knyajna onasi bilan qo'ltiqlashib, bir necha marta yonimizdan o'tdi, yonlarida bir cho'loq kishi ham bor edi; knyajna bir necha marta menga qarab-qarab qo'ydi, o'zini qancha beparvo tutishga tirishsa ham, alam qilganligi sezilib turardi...

Odob yuzasidan yoniga qaytib borgan yoshlarning biridan:

– Nimalarni aytib berdi? – deb so‘radi knyajna. – Ajoyib-g‘aroyib narsalarni, o‘zining janglarda ko‘rsatgan qahramonliklarini aytib bergandir-da?..

Bu gapni jo‘rttaga menga eshittirib aytdi, u meni sanchib olmoqchi bo‘lsa kerak. «E-ha, chinakam jahlingiz chiqipti-ku, jonon knyajna, shoshmang, hali bunisi holva!» – dedim ichimda.

Grushnitskiy xuddi yirtqich hayvonday undan ko‘zini uzmaydi; garov o‘ynaymanki, ertaga albatta biror kimsaga knyaginya bilan tanishtirib qo‘ying deb yalinadi. Knyaginya jon deydi, chunki o‘zi zerikib yuribdi.

16-may

Ikki kun mobaynida ishlarim juda yurishib ketdi. Knyajnaning meni ko‘rarga ko‘zi yo‘q; mening to‘g‘rimda to‘qigan bir-ikki zaharli, ammo izzat-nafsimni qondiruvchi epigrammalarini menga yetkazishdi. Yaxshi ulfatlar bilan yurishga o‘rgangan va uning Peterburgdagi xola va xolavachchalari bilan yaqindan tanish bo‘laturib, u bilan tanishishni istamaganim uni g‘oyat darajada ajablantirardi. Biz kunda quduq yonida yoki bulvarda ko‘rishib turamiz; men uning yonidagi xushtorlarini, yasangan-tusangan adyutantlarni, rangpar moskvaliklar va boshqalarni undan aynitib, o‘z tomonimga tortish uchun butun kuchimni sarflamoqdaman va bunga deyarli hamma vaqt erishmoqdaman. Men mehmon kutishni juda yomon ko‘rardim; hozir bo‘lsa Xudoning bergan kuni uyim to‘la mehmon, tushlikka kelishadi, kechki ovqatga

kelishadi, qarta o'ynashadi – qarangki, uning ohanraboday jozibali ko'zlaridan men tortiq qilayotgan shampan vinosi ustun kelmoqda!

Kecha uni Chelaxov do'konida ko'rib qoldim; juda quling o'rgilsin eron gilamiga xaridor bo'lib turgan ekan. Knyajna onasiga, pulni ayamang, xonamizning husnini ochadigan gilam ekan, deb yalinib turgan ekan... 40 so'm ortiq to'lab gilamni olib ketdim; buning evaziga knyajna menga g'azab-la yongan ko'zlari bilan bir qarab qo'ydi. Tushlikdan sal oldinroq boyagi gilamni chorkas otimning ustiga yoptirdim-da, jo'rt-taga uning derazasi yonidan yetaklab o'tishni buyurdim. Shu mahal Verner ularnikida ekan, keyin menga, bu manzaraning knyajnaga nihoyatda qattiq ta'sir etganini aytib berdi. Knyajna menga qarshi urush e'lon qilmoqchi emish; hatto yonidagi adyutantlardan ikkitasining, garchi kunda menikida tushlik qilsalar ham, men bilan muomalalari soviy boshlaganini sezdim.

Grushnitskiyning qiyofasi sirli bo'lib qoldi: qo'llarini orqasiga qilib yuradi, hech kimni tanimaydi, birdan oyog'i ham tuzalib ketdi, oqsoqlanishi ham bilinmay qoldi. Paytini topib turib knyaginya bilan tanishib olibdi, knyajnaga bir-ikki og'iz xushomad ham qilganga o'xshaydi; knyajna yaxshi-yomonni uncha ajrata bilmasa kerak: u bilan tanishganidan beri, uning ta'zimiga latif tabassum bilan javob qaytaradi.

– Ligovskayalar bilan aslo tanishmoqchi emasmisan? – dedi kecha Grushnitskiy menga.

– Aslo.

– Qo'ysang-chi, e! Bu yerdagi eng dilkash uy – shularniki-ku! Bu yerning eng mo'tabar kishilari...

– Do‘stim, bu yerdagilargina emas, hatto boshqa yerdagilar ham jonimga tekkan. O‘zing borib turasanmi?

– Yo‘q hali: knyajna bilan atigi bir-ikki marta gapirishdim, xolos. Men senga aytsam, garchi bu yerda uyat hisoblanmasa ham, birovning uyiga yalinib borish noqulayroq... Epolet taqsim – boshqa gap edi...

– Qiziq ekansan! Shu turishing ming marta ko‘rkamroq-ku! O‘zingning qulay vaziyatingdan foydalanishni bilmas ekansan... Ustingdagi askar shineli yuragi sal narsaga erib ketadigan har qanday qizning nazarida seni jafokash qahramon qilib ko‘rsatadi.

Grushnitskiy o‘zidan mamnun bo‘lib iljaydi-da:

– Bo‘lmagan gap! – dedi.

– Knyajna allaqachon senga oshiq-u beqaror bo‘lib qolganiga aminman, – deb so‘zimda davom etdim men.

Grushnitskiy quloqlarigacha qip-qizarib ketdi-da, qovog‘ini soldi.

– Ey, xudbinlik! Arximed¹ yer sharini ko‘tarmoqchi bo‘lgan pishang sening o‘zingsan!..

– Hech hazilingni qo‘ymas ekansan-da! – dedi u, o‘zini ranjiganga solib. – Birinchidan, knyajna meni yaxshi tanimaydi...

– Xotinlar faqat tanimagan kishilarinigina yaxshi ko‘rishadi.

---

¹ Arximed – qadim zamonda o‘tgan fizik va matematik olim (eramizdan oldingi 287–212-yillar). Arximed, «Menga tayanch nuqtasini topib beringlar, yer sharini ag‘darib yuboraman», – degan ekan.

– Ha, men unga yoqmoqchi emasman: men faqat yaxshi bir oila bilan tanishay deyman, boshqa biror muddaoyim bo'lsa kulgi bo'lar edi... Mana, sizlarning yo'riqlaring boshqa! – senga o'xshagan peterburglik oliftalar bir qarashda har qanday xotinni qo'lga olasizlar... Pechorin, knyajnaning sening to'g'ringda nima deganini bilasanmi?

– Nima? Senga mening to'g'rimda gapirdimi?

– Lekin quvonmay turatur. Bir kuni quduq yonida u bilan tasodifan ko'rishib, gaplashib qoldim; og'zidan chiqqan uchinchi gapi shu bo'ldi: «Anavi janob kim, odamga biram ho'mrayib qaraydiki... siz bilan birga edi-ku, o'sha kuni...» Knyajna qip-qizarib ketdi, o'zining jonona harakatini esladi-yu, ammo kuni- ni aytmadi. «Kunini aytmasangiz ham bo'ladi, – dedim unga, – u kun o'lguncha esimdan chiqmaydi...» Do'stim Pechorin! Holing xarob, sening to'g'ringda u yomon fikrda... Juda achi- naman senga! Chunki, Meri juda latofatli qiz!..

Shuni ham aytib qo'yayki, Grushnitskiy sal-pal tanish va o'ziga yoqib qolgan xotinlar to'g'risida gapirganda mening Merim, mening Sorxiem deydidanlar toifasidan.

Men jiddiy turib:

– To'g'ri, u chakki qiz emas... – deb javob berdim. – Ammo ehtiyot bo'l, Grushnitskiy! Rus qizlari ko'pincha Aflotun muhabbati bilan yashaydilar. Ularda erga tegish niyati ham bo'lmaydi: u juda sertashvish muhabbat bo'ladi. Knyajna ko'ngil ochishni yaxshi ko'radigan noz-karashmali ayollardan ko'rinadi; agar yo-

ningda bir-ikki marta zerikib qolsa bormi, ish tamom, halok bo'ldim deyaver; sukuting unda qiziqish uyg'otmog'i kerak, gaplaring esa aslo qiziqishini qondirmasligi lozim; sen uni dam o'tmay qiziqtirib turishing kerak, seni deb u o'n marta bo'lsa ham odamlarning gap-so'zini mensimay qo'yadi, buni o'zi tomonidan qilingan fidokorlik deb ataydi, ammo buning evaziga o'zini mukofotlash uchun, seni qiynaydi, azoblaydi, keyin boradi-da, seni ko'rgani toqati yo'qligini shartta betingga aytadi-qo'yadi. Basharti, sen undan ustun kelolmasang, bo'ldi, seni bir marta o'pgani senga ikkinchi marta o'pish uchun huquq bermaydi; ko'ngli to'yguncha noz-karashma qilib yuradi-yu, ikki yildan keyin oyisining gapiga kirib, biron ro'dapoga tegadi-ketadi, so'ngra baxti qora ekanman, umrimda faqat bir kishini, ya'ni seni sevardim, ammo taqdir menga o'gay ekan, boshimizni qovushtirib qo'ymadi, chunki ustingda askarcha shinelning bor edi, garchi qalin va kulrang shinel ostida otashin va oliyjanob qalb urib turgan bo'lsa-da, taqdir bizni qo'shib qo'ymadi deb, o'zini o'zi ishontirib yuradigan bo'ladi...

Grushnitskiy stolni bir urdi-da, uy ichida u yoqdan bu yoqqa yura boshladi.

Men ichimda kulardim, hatto bir-ikki marta jilmayib ham yubordim, ammo baxtinga, u buni sezmedi.

Uning oshiqi shaydoliqi ravshan edi, chunki ilgarigiga qaraganda dili ancha ochilib ketgan edi, hatto barmog'ida shu yerda yasalgan qora ko'zli kumush uzuk ham paydo bo'lib qolgan

edi; shu uzuk meni shubhaga solib qo'ydi... Uzukka diqqat bilan tikilib qaradim, qarab nimani ko'rdim deng?.. Uzukning ichki tomoniga mayda harflar bilan Meri degan so'z, uning yoniga Merining mashhur stakanni yerdan olib bergan kunning sanasi o'yib yozilgan edi. Bu kashfiyotimni o'ziga bildirmadim, men o'zi iqrор bo'lishini istamayman; men shuni istaymanki, o'z sirlarini menga o'zi ochib bersin, ana shunda lazzatlanaman...

Bugun kech turdim; quduq boshiga borsam – hamma tarqalib ketibdi. Kun isiy boshlagandi; qorli tog'lar tepasidan yelib-yugurib keluvchi oppoq paxmoq bulutlar momaqaldiroq bo'lishidan darak berardi. Ma'shuqning cho'q-qisi xuddi o'chgan mash'alday tutab yotardi; parcha-parcha kulrang bulutlar uning tevarak-atrofida ilonday jilpanglab suzib yurar va tog' tepasidagi butalarga ilinib, sekinlashganday tuyilar edi. Havо elektr bilan to'lgan. G'or tomonga cho'zilib ketgan ishqomga kirib ketdim; yuragimni qandaydir bir g'am bosganday edi. Men, shifokor aytgan, yuzida xoli bor juvon haqida o'ylardim... Nega keldiykin bu yerga? O'shamikin? Mega endi buni xuddi o'sha juvon deb o'ylayman? Nega men xuddi o'shaning o'zi ekanligiga buncha qattiq ishonaman? Dunyoda yuzida xoli bor xotin ozmi? – Shunday xayollar bilan g'orga yaqinlashdim. Qarasam: salqin g'orning ichidagi tosh o'rindiqda boshiga poxol shlyapa kiyib, ustidan qora shol ro'mol o'ragan bir xotin boshini quyi solib o'tiribdi; shlyapasi yuzini to'sib turardi. Uning xayolini qochirmay

deb, endi qaytib ketmoqchi bo'lib turuvdim, birdan boshini ko'tarib, menga qarab qoldi.

– Vera! – deb qichqirib yubordim bexosdan.

U bir seskanib tushdi-da, rangi oppoq oqarib ketdi.

– Sizning shu yerdaligingizni bilardim, – dedi.

Yoniga borib o'tirdim, qo'lini ushladim. Bu yoqimli tovushni eshitishim bilan butun borlig'imni ko'pdan unutilgan bir titroq bosdi. U o'zining tiniq va sokin ko'zlari bilan ko'zimga tikildi; u ko'zlarda ham shubha, ham o'pkalanish sezilardi.

– Ko'pdan beri ko'rishmadik, – dedim men.

– Ko'p bo'ldi, ikkalamiz ham ancha o'zgarib ketdik!

– Bundan chiqdi, meni ortiq sevmas ekan-san-da?

– Erga chiqdim, – dedi u.

– Tag'in-a? Ammo bundan bir necha yil ilgari ham shu vaj bor edi, ammo shunga qaramay...

U qo'lini tortib oldi, yuzlari qip-qizarib ketdi.

– Balki, ikkinchi eringni sevarsan?..

U indamadi-da, teskari qarab o'tirdi.

– Yo juda rashkchimi?

Yana indamadi.

– Nega indamaysan? Ering yoshdir, chiroylidir, juda davlatmanddir, balki qo'rqarsan.

Uning yuziga qarab, qo'rqib ketdim: yuzlarida chuqur umidsizlik aks etar, ko'zlari jiqqa yoshga to'lgan edi.

– Menga ayt-chi, – dedi u nihoyat shivirlab, – meni qiynashdan lazzatlanasanmi?.. Aslida, men sendan nafratlanishim kerak edi.

Bir-birimizni tanigan kunimizdan beri menga azobdan bo'lak hech narsa berganing yo'q... – Uning tovushi titrab ketdi, bo'ynini egdi-da, ko'ksimga bosh qo'ydi.

«Balki meni shuning uchun sevgandirsan, chunki shodlik unutilsa unutiladiki, qayg'u sira unutilmaydi...» – deb o'yladim ichimda.

Men uni bag'rimga qattiq bosdim, uzoq vaqt shunday o'tirdik. Nihoyat, lablarimiz bir-birini topdi va issiq shirin o'pich-la birlashdi; qo'llari muzdek sovuq, boshi lovillab yonar edi. Ikki o'rtamizda shunday suhbat boshlanib ketdiki, bu suhbatni sira qog'ozda tushirib bo'lmaydi, takrorlab ham bo'lmaydi, esda ham saqlab bo'lmaydi: italyan operalaridagi kabi bunday suhbatda so'z o'rnini tovushlar bosadi va so'z ma'nolarini to'ldiradi.

Vera eri bilan tanishishimni sira istamadi; bir kuni bulvarda ko'zim tushgan Cho'loq chol uning eri ekan, farzand ko'rish uchun tegibdi. Eri juda badavlat bo'lib, bod kasaliga muhtalo ekan. Uni masxaralaydigan biror gap aytmadim: Vera uni o'z otasiday hurmat qilarkan-u, ammo eriday aldarkan... Inson qalbi, ayniqsa xotin kishining qalbi juda g'alati narsa!

Veraning eri Semyon Vasilyevich G...v knyaginya Ligovskayaning uzoq qarindoshi bo'lib, uylari yonma-yon, Vera knyaginyaning uyiga tez-tez chiqib turarkan; Veraga Ligovskayalar bilan albatta tanishaman va kishilar diqqatini sendan chalg'itish uchun, jo'rttaga knyajna ketidan sudralaman, deb va'da berdim. Shun-

day qilib, mening o'ylab qo'ygan rejalarim ham buzilmaydi, xushchaqchaq bo'lib yashayman!..

Xushchaqchaqlik!.. To'g'ri, qalbim faqat baxt axtarib, biror kishini zo'r ehtiros bilan sevishga oshiqqan davrlar o'tdi; endi men boshqalar tomonidan sevilishni istayman, shunda ham ozgina kishilar tomonidan sevilishni istayman! Hatto ba'zan meni faqat birgina kishi sevsa-yu, sira bevafoqlik qilmasa, deb orzu qilaman, sho'ring qurg'ur yurakning odati shu-da!..

Ammo men hamisha bir narsaga hayron bo'lib yurardim: men hech qachon ma'shuqamga qul bo'lgan emasman; aksincha, men har doim ularning irodasi va qalbiga hokim bo'lardim. Nima uchun shunday ekan? Men umrimda biron narsaning quli bo'lishni istamaganligim va meni qo'ldan chiqarib yuborishdan qo'rqqanlari uchunmi yo bo'lmasa, kuchli irodaning o'ziga tortuvchi ta'sirli kuchimikin? Yo shu mahalgaicha birorta mustahkam irodali o'jar xotinni uchratmaganim uchunmi?

E'tirof etishim kerakki, haqiqatan ham men irodali xotinlarni yoqtirmayman; irodali bo'lish ularning ishi emas!..

Ha, endi esimga tushdi: umrimda bir marta, faqat bir martagina mustahkam irodali xotinni yaxshi ko'rganman va uni sira yengolmaganman... Biz bir-birimizga dushman bo'lib ajralishganmiz, agar men uni besh yilcha keyinroq uchratganimda, balki boshqacha ajralisharmidik...

Vera kasal, qattiq kasal, ammo bunga o'zi iqror bo'lmaydi: silmi deb qo'rqaman yoki fievre

lente¹ kasaliga yo'liqqan bo'lmasin, aslida bu rus kasali emas, bizning tilimizda uning hatto nomi ham yo'q. Momaqaldiroq bizni g'orda yarim soatcha tutib qoldi. Vera mendan vafodorlik haqida ont ham talab qilmadi, o'tgan safar ajralishib ketganimizdan keyin boshqa xotinini yaxshi ko'rganmisan, deb ham so'ramadi. Ilgarilar o'zini menga qanday ishonib topshirib qo'ygan bo'lsa, hozir ham shunday ishondi – men ham uni aldamayman: dunyoda men faqat birgina xotinini aldayolmayman, u ham bo'lsa – Vera. Men bilaman, yaqinda biz yana ajralishib ketamiz, balki abadiy ajralishib ketarmiz, ikkimiz ham o'lim to'shagiga har xil yo'ldan boramiz! Ammo uning xotirasi qalbimda abadiy saqlanadi; men buni o'ziga ko'p marta aytganman, garchi ishonmayman desa ham, ishonadi.

Axiri xayrlashdik: shlyapasi buta va qoyalar orqasida ko'zdan g'oyib bo'lguncha ketidan qarab turdim. Yuragim ezildi, birinchi marta ajralishganimizda ham xuddi ana shunday bo'lgan edim. O, bu tuyg'u meni shu qadar quvontirdiki! Ajabo, bu – hayotbaxsh, jo'shqin yoshligimning tanimga qaytib kelishimi, yo o'sha yoshligimning so'nggi boqishi, menga sovg'a qilib ketmoqchi bo'lgan hadyasimi?.. Ammo, aftindan hali juda yosh ko'rinaman; yuzlarim garchand rangpar bo'lsa ham, yoshlarning yuziday beg'ubor; a'zolarim epchil va kelishgan, qalin sochlarim jingalak, ko'zlarim charaqlab yonadi, qonim qaynoq...

---

¹ Fievre lente – odamni holsizlantiruvchi va uzoq davom etadigan bezgak kasali (frans.).

Uyga qaytgach ot minib dashtga chiqib ketdim; men baland-baland maysa o'lar orasidan ot choptirib yurishni yaxshi ko'raman, qarshimdan dasht shamoli g'ir-g'ir urib turadi; xushbo'y musaffo havo tanamga singib ketdi, ko'zimni mo'viy o'lislarga tikib, daqiqa sayin yaqinlashib keluvchi narsalarni ko'rishga tirishaman. Yuragimda qanday dard-alamlar bo'lmasin, nimalarni o'ylab diqqat bo'lmay, bari birpasda tarqab ketadi; jonim orom oladi, tanam charchab, miyamdagi tashvishni yengadi. Janub quyoshi yoritib turgan kungirador tog'larni, ko'm-ko'k osmonni ko'rsam yo toshdan-toshga hayqirib oqib tushuvchi daryo shovqinini eshitsam – bas, har qanday xotin siymosini ham darrov unutaman.

Menimcha, o'z minoralarida zerikib o'tirgan kazaklar¹ mening maqsadsiz, bekordan-bekorga ot choptirib yurishimni ko'rib, tozayam ajablanishsa kerak, chunki mening ust-boshimdan ular meni cherkas deb o'ylaydilar. Darhaqiqat, ko'p odamlar menga, cherkascha kiyim kiy-sangiz kabardinga shu qadar o'xshab ketasizki, hatto haqiqiy kabardinlardan ajratib ham bo'lmaydi, deyishadi. Rost, bu oliyjanob jangovar kiyimni kiysam juda olifta bo'lib ketaman: bu kiyimning bitta ham ortiqcha zarrin jiya-gi yo'q, jo'n ko'rinsa ham, qimmatbaho yarog' taqaman, qalpog'imning qunduzi uzun ham emas, kalta ham emas, o'rtacha, boldirga kiyadigan kiyimim bilan poyabzalim oyog'imga

---

¹ Minoralarda zerikib o'tirgan kazaklar – Kavkaz zabt etilmasdan oldin va zabt etilishi davrida kazaklar chegarasidagi qal'a atrofida qurilgan minoralarda qo'riqchilikka turar edilar.

quyib qo'yganday, peshmatim oq, cherkaskam esa qora. Tog'liklarning ot minishini o'rganish uchun ancha vaqtim ketdi; menga hech narsa yoqmasa ham, faqat odamlarning kavkazcha ot minishimga qoyil qolib maqtashlari yoqadi. Mening to'rtga otim bor: bittasi o'zim uchun, uchtasini dalama-dala yolg'iz o'zim kezib zerkimay deb, o'rtoqlarimga atab olganman; o'rtoqlarim otlarimni jon deb minishadi-yu, ammo hech vaqt men bilan birga yurishmaydi. Tushlik qilish kerakligi esimga tushganda, soat olti bo'lgan edi; otim o'lgudek charchagan edi; Pyatigorskdan nemislar koloniyasiga qarab ketadigan yo'lga chiqdim, suv davosiga kelganlar u yerdan en puquenique¹ga tez-tez borib turishar edi. Yo'l chakalakzor oralab, baland-baland maysa o'tlar orasidan shildirab soy oquvchi kichik-kichik jarlar orqali ilon iziday bo'lib boradi: tevarak-atrofnı Beshtov, Zmennaya, Jeleznaya va Lisaya degan baland-baland ko'm-ko'k tog'lar o'rab olgan. Mahalliy shevada balka² deyiladigan shunday jarlardan biriga tushdim-da, otimni sug'orib olay deb to'xtadim; shu paytda yo'ldan shovqin-suron bilan kelayotgan bir talay yasangan-tusangan otliqlar ko'rindi. Xonimlar egnida qora va ko'k amazonka³, kavalerlar esa yarim cherkascha va yarim nijogorodcha kiyingan edilar, eng oldinda Grushnitskiy bilan knyajna Meri kelar edi.

¹ En puquenique – shahardan tashqariga, ko'kalamzor joylarga chiqib o'tkaziladigan sayr, ziyofat (frans.).

² Balka – chuqur, o'r, jar.

³ Amazonka – bu joyda suvori xotinlar kiyimi.

Shifoli suvga keluvchi xonimlar cherkaslarining kuppа-kunduzi bosqinchilik qilishlariga hali ham ishonadilar; shuning uchun bo'lsa kerak, Grushnitskiy askarcha shinelining ustidan qilich va ikkita to'pponcha taqib olgan edi; uning bunchalik jangovar kiyinganini ko'rgan kishi o'zini kulgidan tiyolmas edi. Men baland buta orqasida turardim, ammo uning barglari orqasidan hamma narsa bemalol ko'rinib turardi, ularning yuzlaridan gaplarining hissiy bir mazmunda ekanini payqadim. Nihoyat, ular pastga tushadigan joyga yetib kelishdi; Grushnitskiy knyajna otining jilovidan ushladi, ana shunda men suhbatlarining oxirini eshitib qoldim.

– Kavkazda butunlay qolib ketmoqchimisiz? – derdi knyajna.

– Rossiya menga nima? – deb javob berardi kavaleri, – Rossiya shunday bir mamlakatki, u yerning minglab odamlari mendan badavlatroq bo'lganlari uchun meni mensimaydilar, holbuki, bu yerda ustimdagi mana bu qalin shinelim ham siz bilan tanishishimga to'sqinlik qilmadi...

– Aksincha... – dedi knyajna va qizarib ketdi.

Grushnitskiyning yuzida mamnuniyat aks etdi. U davom etardi:

– Bu yerda umrim jo'shqin o'tadi, yovvoyilar o'qi ostida umrimning tez o'tganini ham sezmay qolaman va agar Tangrim har yili faqat bir martagina xotin tabassumini mendan darig' tutmasa va bu tabassum...

Shu zamon ular menga yaqin kelib qolishdi; men otimga qamchi berib, chakalakzordan chiqdim...

– Mon dieu, un curcassien¹, – deb qichqirib yubordi kyyajya, qo‘rqib.

Uning yanglishganini bildirmoq uchun biroz engashib, men ham fransuzchalab javob berdim:

– Ne craignez, rien, madame, je ne suis pas plus dangereux que votre cavalier?²

Knyajna izza bo‘ldi – ammo nimadan? O‘zi-ning xato qilib qo‘yganidanmi yoki mening javobimni odobsiz deb topgani uchunmi? Menga qolsa, keyingisining to‘g‘ri chiqishini istardim. Grushnitskiy menga ranjiganday qaradi.

Kechasi, ya‘ni soat o‘n birlarda bulvarning arg‘uvon daraxtlari bilan o‘ralgan xiyoboniga sayr qilgani chiqdim. Shahar uyquda, faqat onda-sonda derazalardan miltillagan chiroqlar ko‘rinib qolardi. Uch tarafdin qoyalarning kungiralari, Ma‘shuq tog‘ining tarmoqlari qorayib ko‘rinardi; tog‘ tepasida bir parcha mash‘um va qora bulut osilib turardi; sharq tomondan oy ko‘tarilib kelmoqda; yiroqdagi qorli tog‘lar xuddi kumush jiyakka o‘xshab ko‘rinardi. Kechasi ochib yuborilgan issiq buloqlarning sharillashi orasidan chasovoylarning hayqirig‘i eshitilib qolardi. Ahyon-ahyonda ko‘chadan ot tuyoqlarining gursillashi, no‘g‘ay aravaning g‘ijirlashi, tatarcha cho‘ziq ashula eshitilib qolardi. Men o‘rindiqqa o‘tirib, xayolga botdim... Biror kishi bilan dilkashlik qilib, dilimdagi hamma dardlarimni o‘rtoqlashgim, yuragimni bo‘shatgim

---

¹ Mon dieu, un curcassien (frans) – Voy Xudo, cherkas!

² Ne craignez, rien, madame, je ne suis pas plus dangereux que votre cavalier (frans) – qo‘rqmang, xonim, men kavaleringizdan xavfliroq emasman.

keldi... ammo kim bilan dilkashlik qilay? «Shu tobda Vera nima qilayotganikin?» deb o'yladim... Qani endi, shu onda uning qo'lini bir mar-ta siqish uchun yarim davlatimni berardim.

To'satdan bironing tez gandarab kelayot-gani eshitildi. Grushnitskiyga o'xshatdim... O'sha ekan!

– Qayerdan kelayapsan?

– Knyaginya Ligovskayanikidan, – dedi Grushnitskiy, g'urur bilan. – Meri rosa ashula aytarkan-da!

– Bilasanmi? – dedim men unga. – Garov o'ynaymanki, yunkerligingdan uning xabari yo'q: u seni askarlikka tushirilgan zobit deb o'ylaydi...

– Bo'lsa bordir! Mening nima ishim bor!.. – dedi Grushnitskiy, parishonxotirlik bilan.

– Shunchaki aytdim-qo'ydim-da...

– Bilasanmi, bugun uning jahlini chiqarding. Qilig'ingni misli ko'rilmagan beodoblik deb top-di; men yo'q, u juda yaxshi tarbiya ko'rgan, odobli yigit, sizni xafa qilish ko'ngliga ham kel-magan bo'lsa kerak, deb zo'rg'a ishontirdim; u odamga surbetlarcha qararkan, juda o'ziga bino qo'yg'an bo'lsa kerak, deydi.

– To'g'ri aytibdi... Sen uni o'z himoyangga olmoqchimisan deyman?

– Ming afsuski, hozircha bunday huquqqa ega emasman...

«E-ha! Bu hali umidvor ham bo'lib yurganga o'xshaydi...» deb o'yladim.

– Qaytangga o'zingga yomon-da – deb davom etdi Grushnitskiy, – endi ular bilan tanishi-

shing qiyin bo'ladi, attang! Men bilgan hamma uylar ichida eng yaxshisi shu...

Men ichimda kulib qo'ydim.

– Endilikda mening uchun eng yaxshi uy – o'zinning uyim, – deb, esnadim-da, ketmoqchi bo'lib o'rnimdan turdim.

– Bo'yningga ol, pushaymon bo'layotgandir-san-a.

– Bo'lmagan gap! Agar istasam, ertaga kechqurun knyaginyanikida bo'laman...

– Ko'ramiz...

– Hatto, seni xursand qilish uchun, knyajnaning orqasidan ham yuraman...

– Mayli, agar sen bilan gaplashishni istasa...

– Men faqat sening suhbatingdan bezor bo'lishini kutaman... Xayr!..

– Men yana sayr qilib yuraman, endi sirayam uyqum kelmaydi... Menga qara, yaxshisi – yur, restoranga boramiz, qimorning ayni qizigan payti... bugun qonim qaynab toshmasa bo'lmaydiganga o'xshaydi...

– Yutqizishingni tilayman...

Uyga ketdim.

21-may

Qariyb bir hafta o'tdi, lekin hanuzgacha Ligovskayalar bilan tanishganim yo'q. Qulay payt poylab yuribman. Grushnitskiy knyajnaning orqasidan har yerda xuddi soyasiday ergashib yuribdi; ular hech gaplashib to'yishmaydi; u qachon knyajnaning joniga tegarkin?.. Onasi ularning gapiga e'tibor ham bermaydi, chunki Grushnitskiy qizining qaylig'i emas-da. Ana

onalarning mantig'i! Knyajnaning Grushnitskiyga bir-ikki marta ko'z suzib qaraganini ko'rib qoldim, bunga xotima berish kerak.

Quduq boshiga Vera kecha birinchi marta keldi... G'orda ko'rishganimizdan beri uydan chiqishi ham shu ekan. Ikkimiz ham stakanimizni quduqqa baravar botirdik. Vera engashib, sekin qulog'imga shivirladi:

– Ligoyskayalar bilan tanishmayotibsan!.. Biz faqat o'shalarnikidagina uchrashishimiz mumkin...

Yana o'pka!.. Zerikish! Amma, men bu o'pkalanishga loyiqman...

Darvoqe, ertaga restoratsiya¹ zalida solma bal bo'ladi, ana o'shanda knyajna bilan mazurkaga tushaman.

22-may

Restoratsiya asilzodalar jamiyati zaliga aylanib ketibdi. Soat 9 da hamma to'planib bo'ldi. Knyaginya qizi bilan hammadan keyin keldi; ko'p xonimlar unga hasad va ichi qoralik bilan qarab qolishdi, chunki knyajna Meri juda chiroyli va did bilan kiyinadi. O'zlarini shu yerning asilzodasi deb yuruvchi xonimlar o'z hasadlarini yashirib, knyajnaga qo'shilishdi. Nailoj? Xotinlar jamiyati bor joyda darhol yuqori va quyi doiralar paydo bo'ladi. Grushnitskiy deraza yonida to'planib turgan odamlar orasida yuzini oynaga tirab, o'z malagidan ko'zini uzmay, tikilib turardi. Knyajna esa uning yonidan o'tib ketaturib bilinar-bilinmas bosh silkitibgi-

¹ Restoratsiya – restoran.

na qo'ya qoldi. Grushnitskiyning yuzi quyoshday porlab ketdi... Raqs bilan boshlandi; keyin vals chalindi. Shporlar jaranglab, syurtuklarning etaklari pirpiray ketdi.

Men boshiga pushti rang patlar taqib kelgan semiz bir xotinning orqasida turardim; kiyimlarining zebi-ziynati fijmalar¹ rasm bo'lgan davrmi, g'adir-budur terisining olachiporligi esa mashhur qora xollar davrini eslatardi. U bo'yindagi eng katta so'galini marjon bilan berkitib olgan edi. Xonim o'z kavaleri bo'lmish dragun kapitaniga:

– Shu knyajna Ligovskaya juda odobsiz qiz ekan! Qarangki, meni turtib yuborib, afv ham so'ramadi, yana o'girilib lornet bilan yuzimga qaraydi deng... Cest impayable²... Nimasiga buncha bino qo'yadi? Uning bir adabini berib qo'yish kerak... – dedi.

– Bu bizga cho't emas! – deb javob berdi xizmatga tayyor turgan kapitan va narigi xonaga chiqib ketdi.

Shu zahoti men knyajnaning yoniga borib, uni valsga taklif qildim; bu yerning odati shunaqa: tanish bo'lmagan odamlar bilan ham raqsga tushish mumkin.

U o'zini jilmayishdan zo'rg'a tiydi, mening ustimdan qilgan tantanasini ham zo'rg'a yashirdi; ammo darhol meni mensimaganday bir qiyofa oldi. Qo'lini istar-istamas yelkamga tashladi-da, boshini yonga sal egdi, ikkimiz raqsga

---

¹ Fijma – XVIII asr va XIX asrning boshlarida xotinlar yubkasi; qomatni to'la qilib ko'rsatish uchun tagiga keng gardish qo'yib tikilgan.

² Cest impayable (frans) – qiziq ekan.

tushib ketdik. Bunaqangi nozik badanni umrimda koʻrgan emasman! Uning yengil nafasi yuzimni yelpib turardi; chirpirak boʻlib aylanganda sheriklaridan ajralib chiqqan bir tutam jingalak zulfi oʻtday yonib turgan yuzimni qitqlab ketardi... Zalni uch marta aylanib chiqdik. (U valsga juda yaxshi tusharkan). Knyajna juda halloslab qoldi, koʻzlari tinib ketdi, salgina ochilib turgan lablari odatda aytilishi kerak boʻlgan: «mersi, monsieur»¹ni ham zoʻrgʻa shivirlab aytdi.

Bir necha daqiqa jim turganimizdan keyin men, nihoyatda yuvosh odamday soʻradim:

– Knyajna, siz bilan tanish boʻlmay turib, gʻazabingizga duchor boʻlishday katta baxtsizlikka uchraganimni eshitib qoldim... Meni odobsiz deb topgan emishsiz... Nahotki, shu gap rost boʻlsa!

– Hali ham meni shu fikrda qoldirmoqchimisiz? – deb javob berdi knyajna, istehzo bilan lablarini burib; uning bu qiligiʻi shoʻx yuziga juda yarashardi.

– Agar men odobsizlik qilib, biron narsa bilan sizni haqorat qilgan boʻlsam, ruxsat eting, undan ham kattaroq beodoblik qilib, sizdan afv soʻray... Rost, men toʻgʻrimda xato oʻylaganingizni isbot etishni istar edim...

– Siz uchun bu juda qiyin boʻlsa kerak...

– Nima uchun?

– Shuning uchunki, biznikiga kelmangiz, bunaqangi ballar esa tez-tez boʻlib turmaydi.

Bundan chiqdi, ularning eshigi men uchun abadiy berk ekan-da, deb oʻyladim.

---

¹ «Mersi, monsieur» (frans) – rahmat, afandim.

– Bilasizmi, knyajna, – dedim, biroz afsuslanganday bo‘lib, – jinoyatchi tavba qilsa, tavbasini aslo qaytarib bo‘lmaydi; u jonidan to‘yib, beshbattar jinoyatchi bo‘lib ketishi mumkin... ana shunda...

Atrofimizda turgan odamlarning birdan xaxolashi va shivir-shiviri so‘zimni bo‘lib, qayrilib qarashga majbur etdi: mendan bir necha qadam narida bir to‘da erkaklar turardi, ular orasida boya mening knyajnamga qarshi urush boshlamoqchi bo‘lib turgan dragun kapitani ham bor edi; aftidan, u bir narsadan juda xursand ko‘rinardi, qo‘llarini bir-biriga ishqalar, nuqul xaxolab kular va o‘rtoqlari bilan ko‘z qisishar edi. Birdan ular orasidan frak kiygan, mo‘ylovi shopday, yuzlari qip-qizil bir kishi chiqdi-da, gandraklaganicha knyajnaga qarab kelaverdi; u mast edi. Sarosimada qolgan knyajnaning oldiga kelgach, qo‘llarini orqasiga qilib turdi-da, mast ko‘zlarini unga tikib, xirilgan ingichka tovush bilan dedi:

– Permete¹... ha, xullasi kalom!.. gapning po‘skallasi: men sizni mazurkaga taklif etaman...

– Nima istaysiz? – dedi knyajna, tovushi titrab ketib, najot izlab atrofga termildi.

E-voh! Onasi yiroqda turar, yonida esa birorta tanish kavaleri yo‘q edi: bir adyutant buni ko‘rib turgan ekan shekilli, biroq mojaroga aralashmaslik uchun odamlar orqasiga berkinib oldi.

– Xo‘sh, nima deysiz? – dedi mast, turli imo-ishoralar bilan dalda berib turgan dra-

---

¹ Permete (frans) – ruxsat eting.

gun kapitaniga ko'zini qisib, – yo xohlamaysizmi?.. Men sizni yana pour mesure¹ga taklif etish sharafiga egaman... Balki, meni mast deb o'ylarsiz? Mayli, buning ahamiyati yo'q... Qaytanga bemalolroq bo'ladi...

Men knyajnaning qo'rquv va g'azabdan behush bo'lib yiqilishiga sal qolganini ko'rdim.

Mast kishining oldiga bordim, qo'lini qattiq qisib, ko'ziga tikildim-da, jo'nang hozir, yo'qoling bu yerdan, chunki knyajna mazurkani men bilan tushishga va'da qilgan, dedim.

– Mayli, choramiz yo'q!.. Boshqa safar! – dedi mast kulib va xijolatda qolgan o'rtoqlarining yoniga qaytdi, o'rtoqlari uni darrov boshqa uyga olib chiqib ketishdi.

Knyajna menga minnatdorlik bilan uzoq tikilib, tashakkur bildirdi.

Knyajna onasining oldiga borib, hamma voqeani unga gapirib berdi; onasi meni axtarib topib, minnatdorchilik bildirdi. Keyin onamni taniganini va olti-yettita xolam bilan yaqin ekanligini aytdi.

– Hayronman, nima uchun shu mahalgacha tanishmadik, – deb ilova qildi knyaginya, – roostingizni ayting, bunga faqat siz aybdorsiz, hammadan yotsiraysiz, bunday qilish yaramaydi! Mehmonxonamning havosi kayfingizni ochib yuborar degan umiddaman... Shunday emasmi?

Men shunday paytlarda aytish kerak bo'lgan gaplardan birini aytdim.

---

¹ Pour mesure (frans) – mast kishi «mazurka» so'zini buzib «mazure» deydi.

Kadril¹ juda uzoq cho'zilib ketdi.

Nihoyat, tepadan mazurka yangradi; knyajna ikkimiz o'tirdik.

Men boyagi mast kishi haqida ham, ilgarigi qiliqlarim to'g'risida ham, Grushnitskiy haqida ham hech narsa demadim. Boyagi ko'ngilsiz voqeaning ta'siri bora-bora tarqalib, knyajnaning chehrasi ochilib ketdi; chiroyli-chiroyli hazillar qilib o'tirdi; gaplari erkin, o'tkir va biyron edi; ba'zi mulohazalari chuqur ma'noli bo'lardi... Gapni chalkashtirib turib, uni ko'pdan beri yoqtirib yurganimni bildirdim. Knyajna boshini egdi, sal qizardi.

– Juda g'alati odam ekansiz! – dedi baxmalday ko'zlarini menga tikkan holda zo'raki kulib.

– Siz bilan tanishish ko'nglimda yo'q edi, – deb davom etdim men, – chunki, yoningizda bir talay muxlislaringiz borki, ular orasida ko'rinmay ketamanmi, deb qo'rqdim.

– Bekor qo'rqibsiz! Hammasi diqqinapas qiladigan odamlar...

– Hammasi? Nahotki, hammasi shunaqa diqqinapas qiladigan bo'lsa?

Knyajna xuddi bir narsani eslamochi bo'lganday, menga tikilib qaradi, keyin yana qizarib ketdi-da, nihoyat qat'iy ravishda: «Hammasi!» – dedi.

– Hatto mening do'stim Grushnitskiy hammi?

– Grushnitskiy sizning do'stingizmi? – dedi knyajna ishonqiramay.

– Ha.

– U diqqinapas qiladigan odamlar sirasiga kirmaydi, albatta.

---

¹ Kadril – qadimgi raqslardan birining nomi.

– Ammo baxtsizlar sirasiga kiradi! – dedim kulib. – Albatta. Nega kulasiz? Uning o‘rnida siz bo‘lishingizni istardim...

– Nima bo‘libdi? Men ham bir vaqtlar yunker edim, rostini aytsam, umrimning eng yaxshi davri – o‘sha yunkerlik davrim edi!

– U yunkermi?! – shoshib so‘radi knyajna va ilova qildi. – Men o‘ylovdimki...

– Nima deb o‘ylovdingiz?

– Hech nima!.. Anavi xonim kim?

Shundan keyin gap boshqa tomonga burilib, ortiq bu mavzuga qaytmadi.

Mazurka ham tugadi, biz xayrlashdik. Xonimlar tarqalishib bo‘ldi... Men kechki ovqat tanovuliga borib, Vernerni uchratdim.

– E, barakalla! – dedi u, – hali shunaqa ekan-siz-da! Knyajna bilan tanishsam – o‘limdan qutqarib tanishaman, deb kim aytgan edi?

– Undan ham yaxshirog‘ini qildim, – deb javob berdim men, – balda uni hushdan ketishdan saqlab qoldim!..

– Rostmi? Qani, eshitaylik!..

– Yo‘q, o‘zingiz toping, dunyoda siz topmaydigan hech narsa yo‘q-ku?

23-may

Kechqurun soat yettilarda bulvarda sayr qilib yurdim. Grushnitskiy meni uzoqdan ko‘rib, yonimga keldi: uning ko‘zlarida allaqanday kulgili sevinch porlardi. Qo‘limni qattiq siqib ko‘rishdi-da fojiali tovush bilan:

– Tashakkur senga, Pechorin... Gapimga tushungandirsan?.. – dedi.

– Yo‘q; ammo tushunsam ham, tushunmasam ham, tashakkurga arzimaydi, – deb javob berdim men, o‘zinning nima yaxshilik qilganimni bilmay.

– Yo‘g‘ey? Kechagi-chi? Unutdingmi?.. Meri menga hamma gapni aytib berdi...

– Shunaqami? Halitdan hamma narsa o‘rtada bo‘lib ketdi degin? Hatto tashakkuringiz ham-a?..

– Menga qara, – dedi Grushnitskiy, g‘oyatda mag‘rurlanib, – iltimos qilaman sendan, agar mening do‘stim bo‘lib qolishni istasang, mening sevgimni masxaralab kulma... O‘zing ko‘rib turibsan: men uni joni-dilimdan sevaman... O‘ylayman, umid qilamanki, u ham meni sevadi... Sendan bitta iltimosim bor: bugun kechqurun ularnikiga borasan; hamma narsani ko‘z ostiga olib o‘tirsang; men bilaman, bu ishlar-da sening tajribang katta, xotinlarni mendan yaxshiroq bilasan... Xotinlar! Xotinlar! Ularni kim tushuna oladi? Xotinlarning tabassumlari bir narsa deb tursa, ko‘zlari uning aksini aytib turadi, gaplari va‘da bersa, o‘ziga tortsa, tovushlari ko‘kragingdan itarib turadi... Ba‘zan eng sir saqlagan fikrlarimizni birpasda bilib oladilar, gohida esa ravshan ishoralarimizga tushunishmaydi... Mana, masalan, knyajnani olsak; kechagina ko‘zlari ehtiros o‘ti bilan yonar edi, bugun bo‘lsa ko‘zlari so‘ngan, sovuq qaraydi...

– Balki suvning ta‘siri urgandir, – deb javob berdim.

– Sen har bir narsaning yomon tomonini ko‘rasan... materiyalistsan! – deb ilova qildi

Grushnitskiy, achchig'i kelib. – Kel, materi-yani o'zgartiraylik, – dedi va o'zining bu siyqa-si chiqib ketgan o'xshatishidan xursand bo'lib, kayfi ochilib ketdi.

Soat sakkizdan oshgach, ikkimiz knyagin-yanikiga ketdik.

Veraning uyi yonidan o'tib ketaturib, deraza oldida uni ko'rib qoldim. Bir-birimiz bilan ko'z urishtirib oldik. Saldan keyin u ham Ligovska-yalarning mehmonxonasiga kirib keldi. Knya-ginya uni qarindoshim deb menga tanishtir-di. Choy ichdik; talaygina mehmonlar bor edi; suhbat umumiy tarzda edi. Men knyaginya-ga yoqishga tirishdim, qiziq-qiziq gaplar bilan uni bir-ikki marta rosa kuldirdim ham; knyaj-naning ham bir necha marta kulgusi qista-di-yu, biroq o'z roldan chiqmaslik uchun o'zi-ni tiyib o'tirdi; uning fikricha, unga vazminlik yarasharmish, ehtimol to'g'ridir. Mening qiziq gaplarim unga ta'sir etmaganidan Grushnits-kiy o'zida yo'q xursand.

Choydan keyin hammamiz zalga chiqdik.

– Itoatkorligimdan xursandmisan, Vera? – dedim men, uning yonidan o'tib ketaturib.

U menga sevgi va minnatdorlik bilan to'liq nigoh tashladi. Bunday nigohlarga o'rganib qol-ganman; bir vaqtlar shunday nigohlar jonim-ning oromi edi. Knyaginya qizini fortepyano yoniga o'tqazdi; hamma undan birorta ashula aytib berishni iltimos qila boshladi, men inda-madim, g'ala-g'ovurdan foydalanib, Vera ik-kimiz deraza yoniga borib turdik, Vera har ik-kalamiz uchun ham muhim bir gap aytmoqchi edi. Bilsam, behuda gap ekan...

O'zimni beparvo tutishim knyajnani ranjitibdi, buni uning bir martagina menga xo'mrayib qarashidan payqadam: uning ko'zlari charaqlab ketdi... O, men bunaqangi so'zsiz, ammo ma'nodor, qisqa, ammo kuchli suhbatlarni juda yaxshi tushunaman!..

Knyajna ashula ayta boshladi... ovozi yomon emas ekan-u, biroq ashulani yaxshi ayta olmas ekan... rostini aytsam, ashulasiga quloq solmadim ham. Ammo Grushnitskiy uning ro'parasiga kelib, royalga suyangan holda uni ko'zi bilan yeb qo'yguday tikilar va har lahzada: «Charmantt delicieux!»¹ – deb pichirlardi.

– Menga qara, – dedi Vera, – erim bilan tanishishingni istamayman, ammo knyaginyaga albatta yoqishing kerak; bu senga oson, sen aytganingni qila oladigan odamsan. Biz faqat shu yerdagina ko'rishib turamiz, xolos...

– Faqat?..

Vera qip-qizarib ketdi-da, so'zida davom etdi:

– Bilasan-ku, men sening qulingman; senga qarshilik ko'rsata olmayman... buning jazosini ham tortarman: bir kun emas, bir kun mendan sovib ham ketarsan! Hech bo'lmaganda, o'z obro'yimni saqlab qolay deyman-da... shunda ham o'zim uchun emas: kim uchunligini o'zing yaxshi bilasan!.. O, o'tinaman sendan: avvalgiday bekorchi shubhalar, sun'iy sovuqqonliklar bilan meni qiynama, ehtimol, tez orada o'lib ketarman, kundan-kunga puturdan ketayotganimni o'zim sezib yuribman... shunday bo'lsa hamki, kelajak hayotimni emas, balki seni

---

¹ «Charmantt delicieux!» (frans) – Hayratbaxsh! Qoyil!

o'layman... Siz erkaklar bir boqishning qanday rohatbaxsh, qo'l siqishning qanchalik lazzatli ekanini anglamaysizlar... Men-chi? Ont ichib aytamanki, sening ovozingni eshitsam, qalbim shunday chuqur orom oladiki, buning o'rnini mingta otashin bo'salar ham bosolmaydi.

Shu orada knyajna ashulasini tugatdi. Atrofdan maqtov yog'ilib ketdi; uning yoniga hammadan keyin bordim-da, ovozi haqida qo'polgina bir gap aytdim.

Knyajna pastki labini burishtirib, masxara bilan ta'zim qilib, o'rniga o'tirdi.

– Ashulamni eshitmagan bo'lsangiz ham, maqtovingizdan minnatdorman, – dedi u, – balki umuman musiqani yoqtirmassiz?

– Aksincha... musiqani, ayniqsa, tushlikdan keyin yaxshi ko'raman.

– Grushnitskiy sizni juda dag'al dadil odam deb to'g'ri aytgan ekan... musiqani gastronomik nuqtayi nazardan yaxshi ko'rar ekansiz...

– Yana xato qildingiz: men gastronom emasman, me'dam juda rasvo. Ammo tushlikdan keyin musiqa uyqu keltiradi, tushlikdan keyingi uyqu esa tani sog'lik uchun yaxshi, bino-barin, musiqani tibbiyot nuqtayi nazaridan yaxshi ko'raman. Kechqurun esa, aksincha, musiqa juda asablarimni qitiqlaydi; haddan ortiq qayg'u bosadi, yo sho'xligim tutib ketadi. Agar qayg'urishning yo sho'xlikning ijobiy sababi bo'lmasa, unisi ham, bunisi ham odamni charchatadi, shunisi ham borki, jamiyatda qayg'urib o'tirsang – kulgi bo'lasan, haddan ortiq sho'xlik qilsang odobsizlik bo'ladi...

Knyajna gapimni oxirigacha eshitmay, Grushnitskiyning yoniga borib o'tirdi, ikkovlari o'rtasida sentimental suhbat boshlandi: knyajna, Grushnitskiyning gapini diqqat bilan tinglayotganini ko'rsatishga tirishsa ham, uning dono gaplarini parishonlik bilan tinglar va poyma-poy javob berardi, Grushnitskiy esa knyajnaning besaranjom boqishlarida aks etuvchi hayajon sababini bilmoq uchun unga taajjub bilan qarab-qarab qo'yardi...

Ammo men hamma siringizni bilib oldim, knyajna, endi ehtiyot bo'ling! Menga ham o'shanday muomala qilib, izzat-nafsimni yerga urmoqchi bo'lasiz, ammo bunga erisholmaysiz! Agar menga urush e'lon qilsangiz, men ham juda shafqatsiz bo'laman.

Kecha davomida jo'rttaga ularning suhbatiga bir necha marta aralashdim, ammo knyajna mening gapimga quruqqina javob qaytarib qo'ya qolardi, oxiri men alam qilganday bo'lib, ulardan uzoqlashdim. Knyajna tantana qilar edi. Grushnitskiy ham. Suyuninglar, do'stlarim, oshiqingiz... sevinchingiz uzoqqa cho'zilmas!.. Nima qilay? Men har doim har narsani oldindan sezib yuraman... Biron xotin bilan tanishsam, uning meni yaxshi yoki yomon ko'rishini oldindan payqab kelganman...

Kechaning qolgan qismini Veraning yonida o'tkazdim, to'ygunimizcha o'tmishni eslashib o'tirdik... U mening nimamni yaxshi ko'rarkin, o'zim ham bilmayman! Mening butun sirimni, hamma zaif tomonlarimni va yomon ehtiros-larimni bilib olgan birdan-bir xotin yolg'iz shu

Vera... Nahotki, yomonlik shu qadar jozibali bo'lsa?..

Ko'chaga Grushnitskiy bilan birga chiqdik; ko'chada u meni qo'ltiqлади-da, uzoq jimlikdan keyin:

– Xo'sh, qalay? – dedi.

Ahmoq ekansan, demoqchi bo'ldim-u, biroq tilimni tiydim, kift qoqib qo'ya qoldim.

29-may

Shu kunlar davomida tutgan yo'limdan sira og'ishmadim. Endi mening gaplarim knyajnaga yoqa boshladi; boshimdan o'tgan bir necha g'alati voqealarni aytib berdim, shundan keyin u meni g'ayritabiiy, g'alati odam deb o'ylay boshladi. Olamdagi hamma narsani, ayniqsa hislarni masxara qilib kulaman, bundan u cho'chiydi. Mening oldimda u endi Grushnitskiy bilan sentimental suhbat qilishga jur'at etolmaydi, uning qiliqlariga bir necha marta istehzo bilan kulib javob qildi, ammo men har safar Grushnitskiy uning oldiga kelganda yuvosh bo'laman-da, ikkovini yolg'iz qoldirib ketaman; oldingi safar knyajna bundan mamnun bo'ldi, har holda, mamnun bo'lganini ko'rsatishga tirishdi; ikkinchi safar mendan xafa bo'ldi; uchinchi safar esa Grushnitskiydan xafa bo'ldi.

– Sizda izzat-nafs degan narsa yo'q ekan! – dedi knyajna menga kecha. – Nega Grushnitskiyni menga yoqadi, deb o'ylaysiz?

Men, o'z baxtimni do'stim uchun qurbon qilishga tayyor ekanimni bildirdim...

– Mening baxtimni ham, – deb qo'shib qo'ydi u.

Men unga tikildim-da, sipo bo'lib o'tirdim. Keyin kechgacha u bilan gaplashmadim... Kechqurun u o'ychan edi, bugun ertalab quduq yonida yanada xayolchanroq ko'rindi. Yoniga borganimda, u Grushnitskiyning gapini e'tiborsizlik bilan tinglar, Grushnitskiy esa, aftidan, tabiat manzaralarini zavq bilan maqtab turardi. Knyajna meni ko'rishi bilan o'zini ko'rmaganga solib, xaxolab kula boshladi (bu mutlaqo o'rin-siz edi). Men sal nariga bordim-da, sezdirmasdan qarab turdim: u o'z hamsuhbatidan yuz o'girdi-da, ikki marta esnab qo'ydi. Grushnitskiydan bezor bo'lgani aniq edi. Knyajna bilan yana ikki kun gaplashmay yuraman.

3-iyun

Men ko'pincha, nega endi yoshgina bir qizning muhabbatiga sazovor bo'lish uchun o'lib-tirilaman, axir, men uni aldab ketmoqchi ham, unga uylanmoqchi ham emasman-ku? – deb so'rayman o'zimdan. Ayollarga xos noz-karashmani menga kim qo'yibdi? Basharti knyajna meni sevgan taqdirda ham, baribir, Verani seva olmaydi; agar knyajna sira ham taslim bo'lmaydigan nozanin bo'lib ko'ringanda edi, balki unga erishishning qiyinligi meni qiziqtirarmidi...

Ammo, unday deb ham bo'lmaydi! Binobarin, bu narsani bizni ilk yoshlik davrlarda qiynab, azoblab yuruvchi, to biz bironga o'jar xotinni topmagunimizcha bir ayoldan ikkinchi ayolga yugurtiruvchi sevgi deb bo'lmaydi; shunday o'jar va qaysar ayolni topdikmi, bas, bizning vafodorligimiz, haqiqiy va tuganmas ehtirosli

muhabbatimiz boshlanadi, uni matematika tili bilan aytganda, bir nuqtadan bo'shliqqa tushib qolgan chiziq deyish mumkin; bu tuganmas ehtirosning siri maqsadga, ya'ni oxirigacha yetishning iloji yo'qligida.

Shunday ekan, nega jon kuydiraman? Grushnitskiyga hasad qilganim uchunmi? Bechora Grushnitskiy! U bunday tuyg'uga sazovor emas. Yo bo'lmasa bu, yaqin kishimiz hamma umididan mahrum bo'lib, endi nima qilagini, qaysi bir narsaga ishonarini bilmay qayg'urayotgan bir paytda unga:

– Do'stim, bu narsa mening ham boshimga tushgan! Mana, ko'rib turibsanki, shunga qaramay, tushlikimni ham, kechki ovqatimni ham kanda qilmayman, tinch o'yoqumdan ham qolmayman, o'ylaymanki, o'lganimda ham ko'z yoshi to'kmasdan, dod-voysiz o'lib ketarman! – degan gap bilan uning totli xatolarini puchga chiqarishga majbur etadigan rasvo, ammo sira yengib bo'lmas his oqibatimikin?

Ammo, bamisoli endi ochila boshlagan gul g'unchasiday yoshgina qizga ega bo'lishning bitmas-tuganmas nash'asi bor! U bir gulki, o'zining eng yaxshi, eng nozik hidlarini endi chiqib kelayotgan quyoshning ilk nurlariga sochadi; uni xuddi shu damda uzib olish kerag-u, to'yguncha hidlab-hidlab, yerga tashlab ketaverish kerak, balki biron o'tkinchi uni yerdan olar! Men ham o'zimda shunday zo'r, hech qonib to'ymaydigan, o'z yo'lida nima uchrasa barini hazm qilib keta oladigan tashnalik sezaman; o'zgalarning baxtsizligi yosh sevinchiga, mening ruhiy kuchimga

oziq bo'larmikin degan nuqtayi nazardan qarayman. O'zim esa ortiq ehtiros ta'siri ostida jinnilik qilishga qodir emasman; izzati-nafsimni muhit poymol etib yuborgan, ammo u boshqa bir shaklda namoyon bo'ldi, chunki izzati-nafsning o'zi nima? Har kimdan ustun turishga intilish degan bir gap, mening eng katta, zavq manbayim atrofda qilarni o'z irodamga bo'ysundirishdir; o'zimga nisbatan boshqalarda sevgi, sadoqat va qo'rquv hissi tug'dirish, shu ustunlikning belgisi va eng katta tantanasi emasmi? Hech qanday huquqqa ega bo'lmasdan turib, birovlarining azob yoki shodligiga sababchi bo'lish – g'ururimizning eng shirin ozug'i emasmi? Baxt nima? To'ygan g'urur. Agar men o'zimni olamdagi hamma odamlardan yaxshiroqman, qudratli man deya olsam – baxtli bo'lardim; agar meni hamma sevganda edi, o'zimda ham bitmas-tuganmas sevgi manbalarini topgan bo'lardim. Yomonlikdan yomonlik kelib chiqadi; birinchi marta kechirgan azobing boshqalarni azoblash zavqini tug'diradi; yovuzlik g'oyasi, uni amalda ishlatib ko'rilmasa aqlga kelmaydi... kimdir g'oyalar organik bir narsa degan ekan; ularning dunyoga kelishi ularga shakl beradi, shakl esa amalning o'zginasidir; kimning miyasida ko'proq g'oya tug'ilgan bo'lsa, o'sha odam boshqalardan ko'proq harakat qiladi; shuning uchun ham biron amal stoliga bog'lanib qolgan geniy xuddi butun umrini o'tirib o'tkazib, falajlik kasalidan o'lib ketgan zabardast odamday, yo o'lib ketishi, yo aqldan ozishi kerak.

Ehtiros – xuddi endi taraqqiy topib kelayotgan g'oyalarning o'zginasidir; u – yosh qalbg

xos narsa; umr bo'yi ehtiros bilan yashamoqchi bo'lgan odam – ahmoq; ko'p sokin daryolar zo'r shalolalardan boshlansalar-da, ammo birortasi dengizgacha shunday quturib, ko'pirib bormaydi. Ammo bunday sokinlik ko'pincha, garchi yashirin bo'lsa ham, aslida ulug' kuchning aloomatidir; fikr va tuyg'ular chuqur va to'lib toshib tursa odamni quturtirmaydi: azoblanuvchi va rohatlanuvchi qalb hamisha o'zini tiyib turadi va xuddi shunday bo'lishi kerakligiga ishonadi; u agar momaqaldiroq bo'lib turmasa, quyoshning muttasil jazirasida qurib ketishini biladi: o'zi bilan ovora bo'ladi, o'z g'amini yeydi; xuddi yosh bolani erkalatganday o'zini-o'zi erkalaydi, o'zini-o'zi jazolaydi. Inson o'zini ana shunday yuksak darajada tushunganidagina Tangri adolatining qadriga yeta oladi.

Shu betni o'qib ko'rsam, mavzudan chetga chiqib ketibman... Ammo, buning nima zarari bor?.. Axir, bu jurnalni men faqat o'zim uchun yozaman, binobarin, bu jurnalimga kiritilgan har bir narsa kelajakda men uchun qimmatli bir xotira bo'lib qoladi.

Grushnitskiy kelib bo'ynimga osilib oldi, u zobitlik martabasiga ko'tarilibdi. Ikkimiz shampan vinosi ichdik. Uning ketidan shifokor Verner kirib keldi.

– Men sizni qutlamayman, – dedi u Grushnitskiyga.

– Nima uchun?

– Shuning uchunki, askar shineli sizga juda yarashadi, bu yerda tikilgan piyoda askariy mundirning sizga yarashmasligiga o'zingiz ham iqror bo'lishingiz kerak... Gap shundaki, ho-

zirgacha siz boshqalardan ajralib turardingiz, endi bo'lsa ko'pchilikning biri bo'lib qolasiz.

– Gapiring, gapiring, shifokor! Ming gapir-sangiz ham shodligimga to'sqin bo'lolmaysiz. Yolg'iz epoetlarning o'zi menga qancha umidlar bag'ishlaganini bu kishi bilmaydi, – deb ilova qildi Grushnitskiy, qulog'imga shivirlab. – Eh, epoetlar, epoetlar! Yulduzlaringiz, yo'l ko'rsatuvchi yulduzlaringiz... Yo'g'-e, mening baxtim endi ochilib ketadi.

– Biz bilan birga dovonga sayrga borasanmi? – deb so'radim men.

– Menmi? Mundirim tayyor bo'lmaguncha, o'lsam ham knyajnaning ko'ziga ko'rinmayman.

– Sevinchingni unga aytsam bo'ladimi?

– Yo'q, zinhor aytma, og'ayni... Men uni hayratda qoldirmoqchiman...

– Ayt-chi, u bilan hozir munosabatlaring qalay?

Grushnitskiy xijolat bo'lib, o'ylanib qoldi; yolg'on-yashiq bilan maqtangisi keldi-yu, ammo uyaldi, shuningdek, rostini aytishdan ham uyalardi.

– O'zingcha, qanday: u seni yaxshi ko'radi-yu?

– Qo'ysang-chi, Pechorin, juda qiziq gaplarni gapirasanda-a!.. Birdaniga yaxshi ko'rish mumkinmi?.. Basharti yaxshi ko'rganda ham, u kabi andishali ayol hech vaqt aytmaydi...

– Xo'p. Bundan chiqdi, seningcha, andishali xotin o'z hislarini ham yashirib yurishi kerakmi?..

– Eh, og'ayni, og'ayni! Har narsaning o'z me'yori bo'ladi; ko'p narsalar gapirilmaydi, ko'ngil bilan his qilinadi.

– Bu gaping to‘g‘ri... Ammo, ko‘zdan payqalgan muhabbat xotin kishiga hech qanday majburiyat yuklamaydi, holbuki so‘z bilan izhor etilgan muhabbat esa... Ehtiyot bo‘l, Grushnitskiy, knyajna seni aldab ketadi.

– Knyajna-ya?.. – dedi u, ko‘zlarini ko‘kka tikib va o‘zidan mamnun holda kulib. – Senga rahmim keladi, Pechorin!..

U chiqib ketdi.

Kechqurun bir talay odam dovonga piyoda jo‘nadi.

Mahalliy olimlarning fikricha, Ma’shuq tog‘ining yon bag‘rida, shahardan bir chaqirimcha narida joylashgan dovon – so‘nib qolgan yonar tog‘ning og‘zidan boshqa narsa emas. Unga butalar va qoyalar orasida qolib ketgan torgina so‘qmoq yo‘ldan boriladi; toqqa chiqayotganimizda knyajnaga qo‘limni uzatdim, u sayr oxirigacha qo‘limni qo‘yib yubormadi.

Suhbat g‘iybatdan boshlandi: men yonimizdagi va biz bilan birga bo‘lmaganlarni yomonlayverdim, oldiniga ularning kulgili tomonlarini aytib berdim, keyin esa buzuq tomonlari ham qolmadi. G‘azabim qaynadi, oldiniga hazil-mutoyiba bilan boshlagan gapim keyin haqiqiy g‘azabga aylanib ketdi. Knyajna oldiniga kuldi, ammo keyin qo‘rqib ketdi.

– Siz xavfli odam ekansiz! – dedi menga. – Sizning tilingizga ro‘para bo‘lishdan ko‘ra o‘rmonda qaroqchining pichog‘iga ro‘para bo‘lishni afzal ko‘rardim... Sizdan jiddiy iltimos qilaman: meni yomonlab gapirmoqchi bo‘lsangiz, yaxshisi pichoqni oling-u, so‘yib qo‘ya qoling, siz uchun bu uncha qiyin bo‘lmas.

– Nahotki men qotilga o‘xshasam?..

– Undan ham battarsiz...

Bir daqiqacha o‘ylanib turdim-da, g‘oyatda ta’sirlalgan qiyofada dedim:

– To‘g‘ri, bolaligimdan beri taqdirim shunaqa! Hamma odam yuzimdan yomon alomatlar topardi, aslida esa yuzimda unday alomatlar yo‘q edi, ammo odamlar bor deyavergandan keyin, paydo bo‘ldi. Men juda kamtar edim, meni mug‘ombirlikda aybladilar, shundan keyin pismiqlik bo‘lib qoldim. Yaxshilik bilan yomonlikni juda yaxshi ajrata bilardim; meni hech kim erkalamasdi, silab-siypamasdi, aksincha hamma meni xo‘rlardi; men kekchi bo‘lib qoldim; boshqa bolalar hamisha xushvaqt va sergap bo‘lsa, men kamgap, qovog‘im soliq yurardim; men o‘zimni ulardan afzalman deb his qilardim, ammo meni ulardan past qo‘yishardi, natijada baxil bo‘lib qoldim. Men butun olamni sevishga tayyor edim, ammo meni hech kim anglamadi, shundan keyin hamma narsani yomon ko‘rishga o‘rgandim. Mening shum yoshligim o‘zim va butun muhitga qarshi kurash bilan o‘tdi, masxara bo‘lishdan qo‘rqib, o‘zimning eng asl tuyg‘u va hislarimni qalbimning eng chuqur joylariga yashirdim, ular o‘sha yerda halok bo‘lib ketdi. Men to‘g‘ri gapirsam meniga ishonishmasdi: shundan keyin aldamchi bo‘ldim; dunyoning bordi-keldisini va jamiyatning sirlarini bilib olib, turmush degan ilmning tagiga yetdim, ammo bu ilmdan sira xabarlari bo‘lmagan odamlarning men o‘lib-tirilib erishmoqchi bo‘lgan manfaatlardan bekoraga foyda-

lanib, baxtli bo'lib yurishlarini ko'rdim. Shundan keyin qalbimda umidsizlik tug'ildi, ammo bu to'pponcha o'qi bilan bartaraf qilinadigan umidsizlik emas, balki andisha va muloyim tabassum niqobi ostida odamni ezib yuboradigan bir umidsizlik edi. Men ruhan nogiron bo'lib qoldim: ko'nglimning yarmi qurib xazon bo'lgan edi, uni kesib tashladim, ana shundan keyin ikkinchi yarmi tebrandi, har kimsaning xizmati uchun jonlandi, biroq buni hech kim sezmedi, chunki uning yarmining xalok bo'lib ketganidan hech kimning xabari yo'q edi; mana siz hozir uni esimga tushirdingiz, men sizga uning epitafiyasini¹ o'qib berdim. Epitafiya degan narsa ko'p odamlarga kulgili ko'rinadi, menga esa, ayniqsa, epitafiya ostida dafn etilganlar esimga tushsa, sira kulgili ko'rinmaydi. Men sizga, mening fikrimga sherik bo'ling demayman: mening qilg'im sizga kulgili ko'rinrsa – marhamat, kuling, ammo ogohlantirib qo'yayki, bu narsa meni zarracha ham xafa qilmaydi.

Shu onda uning ko'zlariga ko'zim tushib qoldi: ko'zlari jiqqa yoshga to'lgan edi; qo'limni ushlab turgan qo'li titrardi; yuzlari lovillab yonardi: menga rahmi kelgan edi! Barcha xotirlarga tezda ta'sir etuvchi shafqat hissi uning tajribasiz qalbiga ham o'z changalini solgan edi. Sayr davomida xayoli parishon bo'lib yurdi, hech kim bilan o'ynashmadi, bu esa buyuk alomat!

Dovonga yetib keldik; xonimlar kavalierlarini qoldirdilar, ammo knyajna hamon qo'limni

---

¹ Epitafiyasini – qabr toshi ustiga yozilgan lavha.

qo'ymasdi. Shu yerlik oliftalarning so'zamolligi ham uni kuldirolmasdi; choh yoqasida turgan oyimqizlar chohning tikligini ko'rib, qo'rqanlaridan faryod chekib ko'zlarini yumib olsalar ham, u qo'rqmasdan turaverdi.

Qaytishda g'amg'in suhbatni ortiq davom etdirmadim; ammo knyajna mening bekorchi savol va hazillaringa parishonxotirlik bilan qisqa-qisqa javob berardi, qo'yardi.

– Hech kimni sevganmisiz, – deb so'radim, nihoyat.

Knyajna menga tikilib qaradi-da, boshini chayqab, yana xayolga botdi; uning bir gap aytmoqchi bo'lgani, ammo nimadan boshlashini bilmay turgani aniq edi; ko'kragi hayajondan ko'tarilib tushardi... Nachora! Nafis ko'ylakning yengi to'sqinlik qilolmas ekan: qo'limning elektr uchquni uning qo'liga ham o'tdi; deyarli hamma ehtiroslar shu bilan boshlanadi; ko'pincha biz, xotinlar jismoniy yoki ruhiy xislatlarimiz uchun bizni yaxshi ko'radi, deb o'zimizni o'zimiz aldab yuramiz, albatta, bu xislatlar xotin qalbini muqaddas o'tni qabul qilishga hozirlaydi, ammo hamma narsani badanning birinchi marta tegishi hal qiladi.

Sayrdan qaytib kelganimizdan keyin, knyajna zo'raki bir tabassum bilan:

– Men bugun o'zimni rosa muloyim tutdimmi? – dedi.

Biz ajralishdik.

U o'zidan norozi; u o'zini sovuqlikda ayblaydi... O, birinchi va eng katta g'alaba shu-da! Ertaga, albatta, meni mukofotlash orzusiga

tushadi. Buni men oldindan bilaman – mana shunisi odamni zeriktiradi!

4-iyun

Bugun Verani koʻrdim. U rashk qilaverib meni rosa qiynadi. Knyajna unga oʻz qalb sir-larini aytganga oʻxshaydi, agar shunday boʻlsa, toza odamini topib aytibdi.

– Buning oqibati nima boʻlishini bilib yurib-man, – dedi Vera, – yaxshisi, uni sevaman deb qoʻyaqol.

– Sevmasam-chi?

– Sevmasang, nega uni taʼqib etasan, ketidan yurasan, xayolini qochirib, hayajonga solasan?.. O, men seni yaxshi bilaman! Menga qara, agar menga ishonsin desang, bir haftadan keyin Kislovodskka borasan; indinga Kislovodskka koʻchib ketamiz. Knyagina bu yerda yana birmuncha vaqt turadi. Bizning yonimizdan ijaraga uy ol; biz, buloq yonidagi katta uyning boloxonasida yashaymiz; pastiga knyagina Ligovskaya koʻchib boradi, oʻsha binoning yonida bitta boʻsh uy bor, u ham bizning uy egasiga qaraydi... Borasanmi?..

Men, boraman, deb vaʼda qildim-da, oʻsha kuniyoq uyni ijaraga olish uchun odam yubordim.

Kechqurun soat oltida Grushnitskiy keldi va mundirining ertaga, naq bal kuniga tayyor boʻlishini bildirdi.

– Nihoyat, knyajna bilan tuni boʻyi raqsga tushaman... Toʻygunimcha gaplashaman, – deb ilova qildi.

– Bal qachon?

– Ertaga, ertaga! Hali xabaring yo‘qmi? Juda katta bazm bo‘ladi, mahalliy ma‘murlar o‘tkazmoqchi...

– Yur, bulvarga...

– Sira-sira chiqmasman! Shu rasvo shinelda...

– Iye, shinelni yomon ko‘rib qolibsani?..

Bulvarga yolg‘iz o‘zim chiqdim, knyajnani uchratib, mazurkaga taklif qildim. Knyajna sevinganday va ajablanganday bo‘ldi.

– O‘tgan safargiday, siz faqat zaruratdan raqsga tusharsiz, deb o‘ylovdim, – dedi knyajna, latif tabassum bilan; u Grushnitskiyning yo‘qligini butunlay sezmadi, nazarimda.

– Ertaga bir narsani ko‘rib, juda ajablanasiz, – dedim men.

– Nimani?..

– Bu sir... balda o‘zingiz ko‘rasiz.

Kunni knyaginyanikida kech qildim; Veradan va bir g‘alati choldan boshqa mehmon yo‘q edi. Kayfim joyida edi, har xil oldi-qochdi voqealarni gapirib berib o‘tirdim; knyajna ro‘paramda o‘tirardi, mening safsatalarimni shu qadar diqqat va hayajon bilan tinglardiki, hatto o‘zim ham uyalib ketdim. Uning sho‘xliklari, noz-karashmalari, qiziq-qiziq injiqliklari, kekkayishlari, istehzoli kulishlari, parishonliklari qayga ketdi?

Vera bularning hammasini payqadi: uning kasalmand chehrasida chuqur qayg‘u aks etdi; u deraza tagidagi chuqur kresloda o‘tirardi... Unga rahmim kelib ketdi...

Shundan keyin men, bizning tanishganimiz, ikki o‘rtadagi muhabbatimiz tarixini aytib berdim, buni shubhasiz, boshqa odamlarning nomlari bilan niqoblab, so‘zlab berdim.

Men o'zimning unga bo'lgan muhabbatim, tashvish va sevinchlarimni jonli bir sur'atda hikoya qilib berdim; uning qiliqlarini, xarakterini shunday maqtab ta'rifladimki, Vera noiloj mening knyajna bilan yurganimni kechirishga majbur bo'ldi.

O'rnidan turib, yonimizga kelib o'tirdi, jonlanib ketdi... shifokorlarning soat o'n birda yotib uxlash kerak, degan nasihati soat ikkida esimizga kelibdi.

5-iyun

Balga yarim soat qolganda, Grushnitskiy piyoda armiya mundirini kiyib keldi. Uchinchi tugmasiga bronza zanjir, zanjirga ikki qavat lornet taqib olibdi; haddan ortiq katta epoetlari xuddi amur qanotiday¹ tepaga qayirib qo'yilgan; etiklarining g'archi olamni buzadi, chap qo'lida jigarrang charm qo'lqop bilan furajkasi, o'ng qo'li esa jingalak qilib taralgan sochlarini dam o'tmay silash bilan band. Aftidan, o'zidan mamnun va shu bilan bir qatorda, qandaydir beqaror bo'lib turganligi ko'rinib turardi; uning yasan-tusani, kekkayib yurishlarini ko'rib, kulib yuborishimga sal qoldi, ammo kulsam bo'lmasdi, chunki rejam buzilardi.

Furajkasi bilan qo'lqoplarini stolga tashladi-da, oyna oldiga borib, etiklarining qo'njini tortib, o'ziga oro bera boshladi. Engagini tirab turgan bahaybat yoqasi ichidan taqilgan katta-kon qora ro'molchanning yarmi yoqasi ustidan

---

¹ Amur qanotlari – ishq-muhabbat tangrisining siymosi, qanotli yosh go'daklar shaklida tasvir etilgan edi.

yarim vershokcha chiqib turardi, nazarida bu ham oz ko'rindi shekilli, ro'molchani qulog'igacha tortib qo'ydi; bu sermashaqqat ishdan yuzlari qip-qizarib ketdi, chunki mundirining yoqasi juda tor edi.

– Keyingi kunlarda mening knyajnamga juda osilib yurganmishsan? – dedi u menga qaramasdan beparvo bir ohangda.

Uning bu gapiga men, bir zamonlar o'tgan va Pushkin tomonidan tasvirlangan eng o'tkir bir xotinbozning yaxshi ko'rgan maqoli bilan javob berdim.

– Biz ahmoqlarga choy nasib qilibdimi?

– Ayt-chi, mundirim yarashibdimi?.. Voy la'nati juhud-ey!.. Qo'ltig'imning tagini juda tor qilib qo'yipti-ku!.. Atiring bormi?

– Yana atir sepib nima qilasan? Hamma yog'ingdan atir hidi anqib turibdi-ku...

– Mayli. Beraver...

Bo'yinbog'ining orqasiga, dastro'moliga, yenglariga yarim shishacha atir quydi.

– Raqsga tushasanmi? – deb so'radi mendan.

– Bilmayman.

– Knyajna bilan mazurka boshlamasam deb qo'rqaman, deyarli birorta holatni bilmayman...

– Sen uni mazurkaga taklif etdingmi?

– Hali taklif etganim yo'q...

– Ehtiyot bo'l, boshqa odam sendan oldin taklif etib qo'ymasin.

– Rostdanmi? – dedi u, peshonasiga bir urib.

– Yaxshi qol... Borib uni eshik oldida kutib tura-man. – U furajkasini oldi-da, yugurib chiqib ketdi.

Yarim soatdan keyin men ham jo'nadim. Ko'cha qorong'i va kimsasiz edi; klub deysizmi,

qovoqxona deysizmi, baribir, ishqilib, bino ol-
dida odam tirband; derazalardan yorug' tushib
turibdi; oqshom shamoli qulog'imga polk
orkestrining ovozini uchirib keltirardi. Men
sekin-sekin borardim; ta'lim xira edi... «Nahot-
ki, mening bu dunyodagi birdan-bir vazifam
– o'zgalarni umiddan mahrum qilish bo'lsa?» –
deb o'ylardim. Dunyoga kelganimdan beri taqdir
meni o'zgalarning savdosini hal qilishga chorlay-
di, go'yo hech kim mensiz o'lolmaydigan, men-
siz umidsizlana olmaydiganday! Men beshinchi
pardada ishtirok etuvchi siymo bo'lib qoldim;
men ixtiyorsiz ravishda jallod yoki xoin rolini
o'ynab kelaman. Taqdirning maqsadi nima?..
Taqdir meni meshchanlar uchun tragediya yoki
oilaviy romanlar yozishga, yo bo'lmasa qissalar
bosib chiqaruvchi, masalan, «O'qish kitoblar
kutubxonasi» uchun qissalar berib turuvchi
xodim qilishni mo'ljallab qo'rganmikan?.. Kim
biladi?.. O'z hayotlari boshida Buyuk Aleksan-
dr¹ yoki lord Bayron² bo'lib o'lishni orzu qilgan,
ammo umr bo'yi zaxiradagi maslahatchi³ bo'lib
o'lib ketgan odamlar kammi?

Zalga kirgach, erkaklar to'pi orasiga berki-
nib, atrofni kuzata boshladim. Grushnitskiy
knyajnaning yonida turib, zo'r hayajon bilan
unga allanimalar der edi; knyajna uning gapini
parishonxotirlik bilan tinglar, yelpig'ichini la-

¹ Buyuk Aleksandr – Iskandar Zulqarnayn.

² Lord Bayron, Jorj Gordon (1788-1824) – buyuk ingliz shoiri.

³ Chor Rossiyasida amallar 14 darajaga bo'linardi; zaxiradagi maslahatchi eng past darajali amallardan biri edi.

biga qo'yib, nuqul atrofga qarardi; chehrasida toqatsizlik alomati aks etardi, ko'zlari birovni izlardi; ularning gapini eshitay deb, sekin orqalariga borib turdim.

– Meni juda qiynayapsiz, knyajna! – derdi Grushnitskiy, – sizni ko'rmaganimdan beri juda o'zgarib ketibsiz...

– Siz ham o'zgarib ketibsiz, – deb javob berdi knyajna, unga yalt etib qarab; Grushnitskiy uning bu boqishida yashirin istehzo borligini sezmedi.

– Men-a? Men o'zgaribmanmi?.. O, hech bir-da! Bunday bo'lishi mumkin emasligini o'zingiz yaxshi bilasiz! Sizni bir marta ko'rgan odam go'zal jamolingizni o'la-o'lgunimcha unutmaydi...

– Qo'ysangiz-chi...

– Yaqindagina tez-tez eshitib turgan gaplarni nega endi eshitgiz kelmaydi?..

– Chunki bir narsani qayta-qayta eshitishni yomon ko'raman, – dedi knyajna kulib.

– O, men achchiq xato qilgan ekanman!.. Men telba, juda bo'lmasa mana bu epoletlarim umid bog'lash huquqini berar, deb o'ylab yurgan ekanman... Yo'g'-a, o'sha la'nati askarcha shinelimda abadiy qolsam bo'lmas ekanmi... Sizning menga bunchalik iltifot qilishingizning sababchisi o'sha shinel edi-ku...

– Rost, shinel sizga ko'proq yarashadi...

Shu payt men ular oldiga keldim-da, knyajnaga ta'zim qildim; knyajna biroz qizardi-da shoshib dedi:

– Rost-a, janob Pechorin, janob Grushnitskiy-ga kulrang shinel ko'proq yarashadi, a?..

– Fikringizga qo‘shilolmayman, – deb javob berdim men, – mundirda bu yanada yoshroq ko‘rinadi.

Bu zarbaga Grushnitskiy bardosh berolmadi: hamma yosh bolalar kabi u ham o‘zini katta qilib ko‘rsatishni yaxshi ko‘rardi; u yuzidagi chuqur ehtiros izlari yoshlik alomatini bildiradi, deb yurardi. Menga o‘qrayib qaradi-da, yer tepinib, yonimdan ketdi.

– Rostingizni ayting, – dedim men, knyajnaga qarab, – garchi Grushnitskiy hamisha kulgili odam bo‘lsa ham, yaqindagina kulrang shinel kiyib yurganida... sizga ancha jozibador bo‘lib ko‘rinardi, a?..

Knyajna yerga boqib indamadi.

Butun kecha Grushnitskiy knyajnaning ketidan ergashib yurdi, u bilan o‘yinga tushardi, yo bo‘lmasa ro‘parama-ro‘para raqsga tushganda ko‘zlari bilan yeb qo‘yguday bo‘lardi, oh tortardi, nihoyat, o‘zining oh-fig‘onlari bilan knyajnani bezorijon qildi. Uchinchi kadrildan keyin knyajna undan nafratlana boshladi.

– Sendan buni kutmagan edim, – dedi Grushnitskiy, yonimga kelib, qo‘limdan ushlab.

– Nimani?

– U bilan mazurkaga tusharmishsan-a? – deb so‘radi, tantanali bir ohangda. – Menga o‘zi aytdi...

– Nima qilibdi, aytsa?.. Buni birov sir deganmidi?

– Albatta-ku-ya... Qiz boladan... bu nozli qizdan shuni kutishim kerak edi... Bir o‘chimni olaman-ku!

– O‘zingning shinelingdan yo epoetlaringdan o‘pkala, nega aybni unga to‘nkaysan?..

– Bo‘lmasa, nega umidvor qiladi?

– Nega o‘zing umidvor bo‘lding? Biron narsani orzu qilish va unga erishish boshqa gap-u, umidvorlik degan narsa butunlay boshqa narsa.

– Garovda sen yutding, ammo butunlay emas, – dedi u, zaharxanda bilan.

Mazurka boshlandi. Grushnitskiy faqat knyajnani tanladi, boshqa kavalerlar esa knyajnani dam o‘tmay tanlab turar edilar: buning menga qarshi tuzilgan bir qasd ekanligi ravshan edi; bu qaytanga yaxshi: knyajna men bilan suhbatlashish orzusida, ammo unga halal berishmoqda, natijada uning orzusi yanada kuchayadi.

Bir-ikki marta qo‘lini sekin qisib qo‘ydim; ikkinchi marta qisganimda qo‘lini tortib oldi-yu, ammo indamadi.

– Bu kecha yaxshi uxlolmay chiqaman, – dedi knyajna, mazurka tugagandan keyin.

– Bunga Grushnitskiy aybdor.

– Hech bir-da! – Uning yuzi shu qadar g‘amgin, shu qadar xayolchang bir tus oldiki, «shu kecha qo‘lidan, albatta, o‘paman», – deb ont ichib qo‘ydim.

Mehmonlar tarqalisha boshladi. Knyajnani karetaga o‘tkaza turib, tezgina nozik qo‘lchasini labimga bosdim. Qorong‘i edi, hech kim ko‘rmadi.

O‘zimdanda mamnun bo‘lib zalga qaytdim.

Katta stol tevaragida yoshlar kechki ovqat qilib o‘tirishardi, ular ichida Grushnitskiy ham bor edi. Men kirishim bilan hammalari jim

bo'lib qolishdi: gap mening ustimda ketayotgan bo'lsa kerak. O'tgan safargi baldan keyin ko'plar, ayniqsa, dragun kapitani mendan xafa edi, endilikda Grushnitskiy boshchiligida menga qarshi guruh tuzilayotganligi aniq ko'rinardi. Uning vajohati zo'r, gerdaygan ko'rinadi...

Juda soz, nasroniychasiga bo'lmasa ham, har holda o'z dushmanlarimni yaxshi ko'raman. Ular menga ermak bo'ladilar, qonimni qaynatadilar. Hamisha ko'z-quloq bo'lib turish, har qarash, har so'zning mag'zini chaqish, dushman niyatlarini bilib olish, fitnalarini puchga chiqarish, o'zingni aldanganlikka solib, har xil hiyla-nayranglar va orzu-niyatlardan qurilgan ulkan binoni birdan qulatib yuborish – hayotning zavqi deb men mana shuni atayman.

Kechki ovqat tamom bo'lguncha Grushnitskiy dragun kapitani bilan shivirlashib, ko'z qisishib o'tirdi.

6-iyun

Bugun ertalab Vera eri bilan Kislovodskka jo'nab ketdi. Knyaginya Ligovskayanikiga bora turib, ularning karetalarini ko'rib qoldim. Vera menga boshini silkitib qo'ydi: ko'zlarida o'pkalanish aks etardi.

Ayb kimda? Nega o'zi men bilan tanho uchrashishni istamaydi? Sevgi ham bamisoli o't, qalab turilmasa o'chib qoladi. Balki mening yalinib-yalvorishlarim bajarolmagan ishni endi rashk bajarar.

Knyaginyanikida bir soatcha o'tirdim. Meri chiqmadi – betob emish. Kechqurun bulvar-

ga ham chiqmadi. Lornet tutgan yangi gu-
ruh haqiqatan ham dahshatli qiyofaga kirdi,
Knyajnaning betobligidan xursandman: be-
tob bo'lmaganda, unga biror beodoblik qilgan
bo'lardilar. Grushnitskiyning sochlari paxmay-
gan, juda xit ko'rinadi; chinakam xafa bo'lgan-
ga o'xshaydi, ayniqsa, izzat-nafsi tahqir etilgan
ko'rinadi; ammo shunday odamlar ham bo'la-
diki, ular hatto jig'i-biyronlari chiqib turganida
ham kulgili ko'rinadilar!..

Uyga qaytgach, xuddi bir narsam kamday
tuyildi.

Men uni ko'rmadim! U kasal! Rostdan ham uni
yaxshi ko'rib qoldimmikin? Bo'lmagan gap!

7-iyun

Ertalab soat o'n birda knyaginiya Ligo-
skayaning odatda Yermolov vannasida terlab
yotadigan vaqtida – ularning uylari yonidan
o'tdim. Knyajna deraza oldida xayol surib o'tir-
gandi; meni ko'rib o'rnidan irg'ib turdi.

Dahlizga kirdim; xizmatkorlar hech biri yo'q
ekan, bu yerdagi rasm-odatlarining erkinligidan
foydalanib, xabar qilmasdanoq to'g'ri meh-
monxonaga kirib bordim.

Knyajnaning yoqimli chehrasi rangsiz va
so'lg'in edi. U fortepyano oldida bir qo'li bilan
kresloning suyanchig'iga suyanib turardi: su-
yangan qo'li titrardi; men uning oldiga sekin
bordim-da:

– Mendan xafamisiz? – dedim.

Knyajna chuqur va horg'in ko'zlari bilan
menga tikildi-da, bosh chayqadi; lablari bir

narsa demoqchi edi-yu, ammo aytmadi; ko'zlari yoshga to'ldi; kresloga o'tirdi-da, qo'llari bilan yuzini yashirdi.

– Nima bo'ldi sizga? – dedim, qo'lidan ushlab.

– Siz meni hurmat qilmaysiz!.. O, qo'ying meni!..

Men bir necha qadam yurdim. U o'tirgan yerida qaddini rostladi, ko'zlari chaqna ketdi.

Men eshik qabzasini ushlab to'xtadim-da:

– Kechiring meni, knyajna! – dedim. – Men telbalarday ish qildim... Bu ortiq takrorlanmaydi; bunday qilmaslik chorasini ko'raman... Shu mahalgacha mening qalbidam nimalar bo'lganini bilib nima qilasiz?.. Buni siz hech vaqt bilolmaysiz, bilmaganingiz tag'in yaxshi. Xayr endi.

Chiqib keta turib, uning yig'isini eshitgan-day bo'ldim.

Kechgacha Ma'shuq atrofida piyoda aylanib yurdim, o'lguday charchadim, uyga qaytdim-da, o'zimni o'ringa tappa tashladim.

Verner keldi.

– Knyajna Ligovskayaga uylanarmishsiz, rostmi? – deb so'radi mendan.

– Nima qildi?

– Butun shaharda duv-duv gap, men davolayotgan hamma kasallar ham shu yangi gap bilan mashg'ul, bu kasallardan hech gap qochib qutulmaydi!

«Bu – Grushnitskiyning nayrang!» – deb o'yladim.

– Shifokor, bu ovozalarning yolg'onligini isbot etish uchun, qulog'ingizga sekin aytib qo'yay: ertaga Kislovodskka jo'nab ketaman...

– Knyajna hammi?..
– Yo‘q; knyajna yana bir hafta shu yerda qoladi.

– Demak, uylanmasligingiz rost?..
– Menga bir qarang: men sira uylanadigan odamga o‘xshaymanmi?

– Men o‘xshaysiz deyotganim yo‘q... Ammo, o‘zingiz bilasiz, shunday hollar bo‘ladiki... – deb ilova qildi shifokor mug‘ombirona kulib, – shunday hollar bo‘ladiki, oliyanob odam albat-ta uylanishi kerak bo‘lib qoladi; undan keyin, bunday hollarning jo‘rttaga oldini olmaydigan onalar ham bo‘ladi... Xullas, do‘stingiz sifatida, ehtiyot bo‘lib yurishni tavsiya etmoqchiman. Bu yerning havosi juda xavfli: o‘zi baxtiyor bo‘lishga loyiq-ku, ammo bu yerdan uylanib ketgan qancha-qancha yoshlarni ko‘rganman... Ishonasizmi, hatto meni ham uylantirmoqchi bo‘lishgan! Ayniqsa, qaysi bir ovuldagi ona rangi chiqmay yurgan qizini menga bermoqchi bo‘lib juda qistadi. Baxtsizlikni qarangki, men unga qizingizning rangi erga tekkandan keyin ochilib ketadi, deb qo‘yibman-da! Aytdim-u, baloga qoldim: yig‘lay-yig‘lay minnatdorchilik bildirib, qizini va butun mol-mulkini menga in‘om qilib o‘tiribdi, mulkida elliktacha odam bo‘lsa kerak. Ammo men, bu ish qo‘limdan kelmaydi deb, zo‘rg‘a qutuldim...

Verner, meni bir balodan qutqardim, deb ishongani holda chiqib ketdi.

Uning gapidan men, o‘zim va knyajna haqi-da shaharda har xil bemaza gaplar tarqalgani-

ni angladim: bu Grushnitskiyga arzonga tushmaydi!

10-iyun

Kislovodskka kelganimga uch kun bo'ldi. Verani har kuni quduq boshida yo sayrgohda ko'raman. Ertalab turaman-da, deraza oldiga o'tirib, lornet bilan uning ayvoniga qarayman; u allaqachon kiyinib, mening ishoramni kutib turgan bo'ladi. Siz, uylarimizdan boshlanib, to quduqqacha cho'zilib ketgan bog'da to'satdan ko'rishib qolganday uchrashamiz. Hayotbaxsh tog' havosi unga yana kuch bag'ishlab, rang-ro'yini qaytardi. Narzanni bahodir buloq deb atashlari ham bejiz emas. Shu yerning kishilari Kislovodsk havosi ishq-muhabbatga chorlaydi, Ma'shuq etagida boshlangan hamma sarguzashtlar shu yerga kelib nihoyasiga yetadi, deyishadi. Darhaqiqat, bu yerda tanho yurishga qulay joylar juda ko'p edi, bu yerning hamma narsasi – arg'uvon xiyobonlarning tangaday oftob tushmaydigan soyalari ham, ularning tagidan toshdan-toshga sakrab sharillab oquvchi va yam-yashil tog'lar orasidan o'ziga yo'l solib ketuvchi soy ham, jimjit va qop-qorong'i daralar ham, ularning har tomonga tizilib ketgan tarmoqlari ham, baland-baland janub ko'katlari va oq akatsiyalarning hidi bilan to'lgan xushbo'y shabadalar ham, vodiyning oxiriga yetib, oldinma-ketin chopib boruvchi va Podkumokka quyiluvchi muzdek soylarning hamisha lazvatli allalab turishi ham – bari odamga allaqanday sirli tuyiladi. Bu tomonga kelib dara

ancha kengayadi va yam-yashil jarga aylanadi; jarlik tagidan qing'ir-qiyshiq changli yo'l o'tadi. Har safar bu yo'lga qaraganimda, nazarimda, kareta kelayotganday va kareta derazasidan qizil gulday chehra qarab turganday tuyiladi. Bu yerdagi ko'p karetaalar o'tdi-yu, biroq undan hamon darak yo'q edi. Qal'a ortidagi slobodka ijarachilar bilan liq to'ldi, mening uyimdan sal naridagi tepalikka qurilgan restoratsiyaning chiroqlari kechalari ikki qator teraklar orasidan miltillab turadi. U yerdan yarim kechagacha odamlarning g'ovur-g'uvuri, stakanlarning jaranglashi eshitilib turadi.

Kaxetin vinosi bilan mineral suv hech qayerda bunchalik ko'p ichilmasa kerak.

*Bu ikki kasbni qo'shishga ko'pdir talabgor.
Men-chi, ular jumlasidan emasman zinhor.¹*

Grushnitskiy har kuni o'z guruhi bilan birga qovoqhonadan chiqmaydi, men bilan deyarli salomlashmaydi ham.

Bu yerga kechagina kelgan bo'lsa ham, halitdan uchta keksa odam bilan urishibdi: ular vannaga undan ilgari tushmoqchi bo'lishgan ekan; aftidan, boshiga tushgan falokat uning jasoratini oshirib yuborganga o'xshaydi.

11-iyun

Nihoyat, ular kelishdi. Men deraza oldida o'tirgan edim, birdan karetalarning duki-

---

¹ A.S.Griboyevning «Aql balosi» komediyasidan.

ri eshitildi: yuragim gupillab ura boshladi... Bu qanday bo'ldi? Nahotki oshiq bo'lib qolgan bo'lsam?.. Men shunday tentak odammanki, shunday bo'lishi ham ajab emas.

Tushlikni ularnikida qildim. Knyaginiya menga juda mehribonlik bilan qaraydi, qizining yonidan aslo nari siljimaydi... ish chatoq! Buning ustiga, Vera knyajnadandan rashk qiladi: orttirgan halovatim shu bo'ldi. Xotin kishi o'z raqibasini xafa qilaman desa, qo'lidan har narsa keladi! Esimda bor, bir xotin meni boshqa bir xotinni yaxshi ko'rganim uchun sevardi. Xotinlar aqlidan ko'ra g'alatiroq narsa bo'lmasa kerak: ularni biron narsaga sira ishontirib bo'lmaydi, ularni shunday qilish kerakki, o'zlari o'zlarini ishontirsin: o'zlarining ilgarigi fikrlarini rad qilish uchun ishlatadigan isbot va dalillari nihoyatda qiziq bo'ladi; ularning dialektikasini¹ o'rganib olish uchun, maktabda o'tilgan hamma logika² qoidalarini miyadan chiqarib tashlash kerak. Masalan, eng oddiy usul:

Bu odam meni sevadi; ammo mening erim bor: binobarin, men uni sevmasligim kerak.

Xotinlar qoidasi:

Men uni sevmasligim kerak, chunki mening erim bor; ammo u meni yaxshi ko'radi, binobarin...

Buning ketidan bir necha qator nuqta keladi, chunki bu yog'i aqldan chiqmaydi, bu yog'ini til, ko'z va, ulardan keyin, agar bo'lsa, qalb gapiradi.

---

¹ Dialektika – bu joyda – bahsda mantiq qoidalarini ishlatish.

² Logika – bilish qonunlari haqida ilm.

Bir kun emas, bir kun shu xotiralarim xotinlarning qo'liga tushib qolsa, nima bo'ladi? Ular nafrat bilan, – tuhmat bu! – deb qichqirishadi.

Shoirlar dunyoga kelib she'r yoza boshlagan va bu she'rlarni xotinlar o'qiy boshlagandan beri (buning uchun ularga ming rahmat), shoirlar ularni ming-ming marta farishta deb atashadiki, ular soddadil bo'lganliklari uchun bu xushomadga ishonadilar, ammo shu bilan birga, o'sha shoirlarning pul uchun Neronni nihoyatda yuksak darajaga ko'targanliklarini unutadilar...

Menga, dunyoda ulardan boshqa hech bir narsani sevmagan, o'zining huzur-halovati, izzat-nafsi, hayotini ularga fido qilishga tayyor bo'lgan menday odamga, ular haqida bunchalik achchiq gapirish yaramasa kerak!.. Ammo men ularning yuzidan, faqat o'rgangan ko'zgina ko'ra oladigan sirli pardani olib tashlarkanman, buni men alam qilgandan yo bo'lmasa izzat-nafsim tahqirlangani uchun qilayotganim yo'q. Ular haqida hamma gaplarim:

*Aqlning sovuq kuzatishlari,
Va dilda qayg'uning izlari¹*

oqibati, xolos.

Xotinlar shunga erishmoqlari kerakki, hamma erkaklar ham ularni menchalik yaxshi ko'radigan bo'lsin, chunki ulardan qo'rqmaydigan bo'lganim, ularning hamma zaif tomonlarini bilib olganimdan keyin, ularni ming marta ortiqroq sevadigan bo'ldim.

---

¹ A.S.Pushkinning «Yevgeniy Onegin» she'riy romanidan.

Darvoqe: yaqinda Verner, xotinlarni Tassning¹ «Ozod etilgan Quddus» degan kitobida tasvir etilgan tilsimli oʻrmonga oʻxshatdi. «Oʻrmonga oyoq qoʻydingmi, bas, – degan edi u, – har tomoningdan burch, kibr, odob, umum fikri, masxaralash, nafrat singari qoʻrqinchli narsalar bostirib kelaveradi... Faqat, ularga qaramasdan, toʻgʻriga qarab ketaverish kerak: shunday qilsang dahshatli narsalar asta-sekin oʻzidan oʻzi yoʻqolib ketadi-da, qarshingda jim-jit va yorqin bir maydon ochiladi. Maydonning oʻrtasida hamisha yam-yashil oʻsadigan mirt daraxti gullab turgan boʻladi. Ammo birinchi qadam bosishingdayoq yuraging bardosh berolmay, orqangga qayrilib qaradingmi – tamom boʻlasan!»

12-iyun

Bugun oqshomda juda koʻp voqealar boʻlib oʻtdi. Kislovodskdan uch chaqirimcha narida, Podkumok oqib oʻtadigan dara ichida Xalqa degan bir qoya bor; bu qoya tabiat tomonidan barpo etilgan bir darvoza; darvoza juda balandga koʻtariladi, botib boruvchi quyosh shu teshik-qoya orasidan olamga oʻzining eng soʻnggi va otashin nazarini tashlab oʻtadi. Bir talay otliqlar bilan birga tosh rom orqali oftob botishini tomosha qilgani joʻnadik. Rostini aytganda, hech kim oftobni tomosha qilishni oʻylamasdi. Men knyajnaning yonida borardim, uyga qaytish-

¹ Tass – Torkvato Tasso (1544–1595) – italyan shoiri. «Ozod etilgan Quddus» degan poema muallifi. Poema qahramoni ritsar Tankred sehrli oʻrmonga kirganda momaqaldiroq gumburi, alanga, qorongʻilik va shu kabilar bilan uchrashadi.

da Podkumok daryosini kechib o'tishga to'g'ri keldi. Tog'dan oqib tushuvchi kichik-kichik sayoz soylar shuning uchun xavfli bo'ladiki, to'lqinlarning ta'siri ostida ularning tagi har doim o'zgarib turadi: kecha tosh yotgan joyda bugun birdan chuqur paydo bo'lib qoladi. Men knyajna otining jilovidan ushladim-da, suvga yetaklab tushdim, suv otning tizzasidan kelardi; biz suv oqimiga qarshi sekin-sekin qiyalab o'ta boshladik. Ma'lumki, tez oqar soylardan o'tganda sira suvga qaramaslik kerak, chunki, qarasang darrov boshing aylanib ketadi. Bu haqda knyajna Merini ogohlantirib qo'yishni unutgan ekanman.

Soyning o'rtasiga, eng tez oqadigan yeriga yetganimizda knyajna birdan egarda gandraklab ketdi. «Mazam qochdi!» – dedi, ojiz bir tovush bilan... Men darrov engashdim-da, uning xipcha belidan quchoqlab oldim.

– Yuqoriga qarang! – deb shivirladim qu-log'iga, – hech nima qilmaydi, qo'rqmang, yoningizda men borman.

Ancha o'ziga keldi, quchog'imdan chiqmoqchi bo'lgan edi, biroq men uning yumshoq va nozik belidan yanada mahkamroq siqib oldim; yuzim uning yuziga deyarli tegib turardi; yuzi lovullab yonardi.

– Bu nima qilganingiz?.. Yo Rabbii!..

Men uning titrashiga, uyalishiga qaramay, labimni latif yuziga bosdim; u bir seskanib tushdi-yu, biroq indamadi; biz hammadan orqada borardik: hech kim ko'rmadi. Qirg'oqqa chiqqach, hamma otlarini choptirib ketdi. Knyajna otini sekin yurgizdi, men ham uning

yonida qoldim; mening indamay borishim uni xavotirga solib qoʻyganligi ravshan edi, ammo men nima boʻlarkan, deb joʻrttaga sukut qilishga qaror berdim. Uning bu mushkul ahvoldan qanday chiqishini koʻrmoqchi edim.

– Siz mendan yo hazar qilasiz, yoki juda ham sevasiz, – dedi nihoyat knyajna, yigʻlamsirab, – balki, meni mazax qilib, yuragimni hayajonga solib, keyin tashlab ketish niyatidadirsiz... Bunday qilish shunday pastkashlik, shunday qabihlik boʻlardiki, bu toʻgʻrida oʻylashning oʻzi... O, yoʻq! Rostini ayting, – deb ilova qildi u, nozik ishonch bilan, – rostini ayting, menga hurmat nazari bilan qarashingizga xalal beruvchi biror narsam, yoʻgʻ-a, rostmi? Sizning boyagi odobsiz qiligʻingizni... kechirishim kerak, chunki unga oʻzim yoʻl qoʻydim... Javob bering, gapiring, ovozingizni eshitay... – Uning soʻnggi soʻzlarida ayollarga xos boʻlgan shunday betoqatlik sezilardiki, hatto beixtiyor kulib qoʻydim; baxtinga, ancha qorongʻi tushib qolgan edi... Men indamadim.

– Indamaysiz, – deb soʻzida davom etdi u. – Balki oldin mening muhabbat izhor etishimni istarsiz?

Men indamay ketaverdim...

– Shuni xohlaysizmi? – deb davom etdi u, mening yuzimga yalt etib qarab... uning qatʻiy qarashida va qatʻiy ovozida qandaydir dahshat sezilardi...

– Nima uchun? – dedim men, kift qoqib.

Knyajna otiga qamchi berdi-da, torgina va xatarli yoʻldan choptirib ketdi; bu hodisa shu

qadar tez yuz berdiki, men zo'rg'a ketidan yetib oldim, shunda ham, boshqalarga qo'shilgandan keyin; u uyga borguncha tinmay gapirib va kulib bordi. Uning harakatlarida qandaydir asabiylik sezilardi, menga bir marta ham qayrilib qaramadi. Bu g'ayritabiiy kayfichog'likni hamma sezdi. Knyaginya ham qiziga qarab, ichidan sevinardi; qizining esa asablari qo'zg'ab ketgan edi: kechasi bilan uxlamay yig'lab chiqishi aniq. Shuni o'ylarkanman, benihoya sevinaman; ba'zan shunday damlar bo'ladiki, Vampirga¹ qo'shilaman.... Yana men, mehribon yigit degan nom chiqarishni, shu nomga erishishni istayman!

Otdan tushgan xonimlar knyaginyaning uyi-ga kirishdi; butun vujudimni hayajon bosgandi, miyamni qamrab yotgan fikr-xayollarni tarqatib kelay, deb otimni toqqa qarab choptirib ketdim. Shabnamli kecha, nihoyatda kishi nash'asini ochuvchi shabada bilan nafas olardi. Qop-qorayib turgan tog' cho'qqilari ortidan oy ko'tarilib kelmoqda edi. Taqalanmagan otimning har qadami jimjit daralar sukunatida bo'g'iq eshitilardi; shalola yonida otimni sug'ordim, janub tunning shabadali havosidan bir-ikki marta to'yib-to'yib yutdimda, orqamga qaytdim. Qaytishda slobodkadan o'tib keldim. Derazalardan ko'rinib turgan chiroqlar birin-ketin so'na boshlagan edi; tuproqqo'rg'ondagi chasovoylar va atrof-tevarakda soqchilikda turgan kazaklar ovozlari cho'zib-cho'zib bir-birlariga tovush berardilar...

---

¹ Vampir –1819-yilda ingliz tilida shu nom bilan chiqqan povestning yovuz qahramoni; povestning muallifi noma'lum.

Slobodkaning jar yoqasiga qurilgan uylaridan birining derazalari juda ravshan edi; har zamon-har zamonda u yerdan poyma-poy gaplar va harbiylar qurgan bazmdan darak beruvchi qiyqiriqlar eshitilardi. Otdan tushdim-da, sekin deraza tagiga borib turdim: zichlab yopilmagan darcha tirqishi bazm qurganlarni ko'rishga va ularning gaplarini eshitishga imkon berardi. Gap men haqimda borar edi.

Vinodan qizishib ketgan dragun kapitani mushti bilan stolni bir urdi-da, hammaning jim bo'lishini talab qildi.

– Janoblar! – dedi u, – bunga ortiq chidab bo'lmaydi. Pechorinning bir adabini berib qo'yish kerak! Bu Peterburgdan kelgan uchirma qushlar to tumshug'iga bir tushirmaguncha, kerilishini tashlamaydi. Hamisha ozoda qo'lqop, tozalangan etik kiydim, shuning uchun oliy jamiyatni mendan boshqa odam ko'rgani yo'q, deb o'ylasa kerak!

– Uning takabbur kulishlarini aytmaysizmi! Shunday bo'lsa ham, uning qo'rqqoqligiga aminman, u – qo'rqqoq!

– Men ham shunday deb o'ylayman, – dedi Grushnitskiy. – Nuqul hazil bilan qutulib ketmoqchi bo'ladi. Bir marta unga shunaqangi gaplarni aytdimki, uning o'rnida boshqa odam bo'lganda, o'sha yerning o'zida meni chavaqlab tashlardi. Pechorin bo'lsa hamma gapni hazilga burib yubordi. Albatta, men uni duelga chaqirib o'tirmadim, chunki bu uning ishi edi; innaykeyin, o'zim ham qo'limni bulg'ashni istamadim...

– Pechorin knyajnani o‘ziga og‘dirib olgani uchun Grushnitskiy unga qarshi kek saqlab yuribdi, – dedi allakim.

– Bo‘lmagan gap! To‘g‘ri, knyajnaning ketidan biroz sudralib yurdim, ammo darhol bas qildim, chunki menda uylanish niyati yo‘q edi, qizning nomini bulg‘ash – mening odatim emas.

– Ishontirib aytamanki, u o‘taketgan qo‘rqoq, ya‘ni Grushnitskiy emas, Pechorin, Grushnitskiy azamat yigit, buning ustiga, mening eng qadrdon do‘stim ham! – dedi dragun kapitani, yana gapga aralashib. – Janoblar! Oramizda uni himoya qiluvchilar bormi? Bo‘lmasa yana yaxshi! Uning botirligini sinab ko‘rishni istaysizlarmi? Bu sizlarga rosa ermak bo‘lardida...

– Istaymiz, ammo qanday qilib?

– Quloq solinglar: hammadan ko‘ra Grushnitskiy undan xafa, birinchi rol shuniki: Grushnitskiy biron arzimagan narsani bahona qilib, Pechorinni duelga chaqiradi... Shoshmay turinglar; butun gap mana shunda... Xo‘sh, duelga chaqiradi. Butun bu ishlar duelga chaqirish ham, unga hozirlik ko‘rish ham, duel shartlari ham, hammasi mumkin qadar tantanali va dahshatli bo‘lishi kerak, buni men o‘z zim-manga olaman; men o‘zim sening sekundan-ting bo‘laman, bechora do‘stim! Yaxshi! Ammo buning nayranggi shundaki, to‘pponchaga o‘q solmaymiz. Aminmanki, Pechorin qo‘rqadi, axir, men olti qadam masofaga turg‘azib qo‘yaman-da! Xo‘pmi, janoblar?

– Juda soz! Bo‘pti! Nega bo‘lmas ekan! – degan sadolar eshitildi tevarak-atrofdan.

– Sen-chi, Grushnitskiy?

Men Grushnitskiyning javobini hayajon bilan kutardim; agar buni tasodifan bilib qolmaganimda, bu ahmoqlarga toza mayna bo'larman, degan fikrdan g'azabim qaynab ketdi. Agar Grushnitskiy rozilik bildirmaganda, o'zimni darhol uning quchog'iga tashlardim. Ammo u biroz indamay o'tirgach, o'rnidan turdi-da, kapitanga qo'lini uzatib, g'oyat kekkayib turib: «Bo'пти, men roziman», – dedi.

Ulfatlarning naqadar shod-xurram bo'lib ketganliklarini tasvirlashga o'zlik qilaman.

Vujudim ikki xil hislar bilan to'lib-toshgan holda uyimga qaytdim. Birinchi hissiyot – qayg'u hissi edi. «Nima uchun ular meni buncha yomon ko'rishadi?» – deb o'ylardim. Nima uchun? Yo birortasini xafa qildimmi? Yo'q. Nahotki men, afti-basharalarining o'ziyoq sovuqlik tug'diradigan odamlar qatoriga kirsam? Butun vujudimni alamli g'azab o'ti qamrab borayotganini panqadim. Ehtiyot bo'ling, janobi Grushnitskiy, derdim men, uy ichini kezib: men bilan bunaqa hazillasha ko'rmang. Tentak o'rtoqlaringizning maslahati sizga qimmatga tushishi mumkin. Men sizga o'yinchoq emasman!

Shu kecha mijja qoqmay chiqdim. Ertalab yuzim za'faronday sarg'ayib ketgan edi.

Ertalab quduq boshida knyajnani uchratdim.

– Tobingiz yo'qmi? – deb so'radi, menga tikilib.

– Kechasi uxlamay chiqdim.

– Men ham... Sizni aybladim... balki yangilishgandirman? Gapiring, balki hamma qilishingizni kechirarman...

– Hammasini kechirib bo‘larmikin?..

– Hammasini... zinhor, rostini ayting... faqat tezroq bo‘ling... bo‘ling... sizning qilg‘ingizni tushunay, kechiray, deb ko‘p o‘yladim; balki, ota-onamning to‘sqinlik qilishidan qo‘rqarsiz... qo‘rqmang... ular bilgandan keyin... (knyajnaning ovozi titrab ketdi) ularni men o‘zim rozi qilaman. Yo sizning vaziyatingiz... ammo, shuni bilingki, men sevgan odamim uchun hamma narsadan ham kechishga tayyorman... O, tezroq javob bering, rahm qiling... Siz mendan hazar qilmaysiz-a, to‘g‘rimi?

Knyajna qo‘limdan ushlab oldi.

Knyagina Vera eri bilan birga bizning oldimizda borar edi, shuning uchun ular hech narsani ko‘rmasdi, ammo atrofda sayr qilib yuruvchi kasallar ko‘rib qolishi mumkin edi, g‘iybatchilarning g‘iybatchisi o‘shalar bo‘ladi, shuning uchun men knyajnaning qattiq hayajon ichida siqib turgan qo‘lidan qo‘limni tortib oldim.

– Men sizga bor haqiqatni aytib beraman, – deb javob berdim knyajnaga, – men o‘zimni oqlab ham o‘tirmayman, qilmishlarimning sababini ham aytib o‘tirmayman: men sizni sevmayman.

Uning lablari bilinar-bilinmas oqarib ketdi...

– Boring, – dedi, eshitilar-eshitilmas.

Men kiftimni qisdim-da, qayrilib ketdim.

14-iyun

Men ba'zan o'zimdanda nafratlanaman... boshqalardan ham nafratlanishimning sababi shu emasmi?.. Oliyjanob va yuksak hislarga layoqatim qolmadi; o'zimga-o'zim kulgi bo'lishdan qo'rqaman. Mening o'rnimda boshqa odam bo'lganda, knyajnaga son coeur et sa fortune¹ taklif qilgan bo'lardi, ammo uylanish degan so'z meni qandaydir sihrli kuch bilan qattiq ushlab turadi: xotin kishini qanchalik zo'r ehtiros bilan sevmayin, ammo u uylanishim kerakligiga shama qildimi, tamom, ishq-muhabbatimdan nom-nishon qolmaydi! Yuragim toshga aylanib ketadi va uni hech bir narsa yumshatolmaydi. Men har qanaqa fidokorlikka tayyorman, ammo uylanishdan Xudo saqlasin; hayotimni, hatto nomusimni yigirma marta desa ham garovga qo'yishim mumkin, ammo erkimni sotmayman. Nima uchun men o'z erkimni shuncha aziz tutaman? Menga undan nima foyda bor?.. Istiqbolim nadir?.. Kelajakdan nimalarni kutaman?.. Rost, hech narsa kutmayman. Bu hech tushunib bo'lmaydigan bir his tug'ilganimdan beri yuragimga tushib qolgan qo'rquv hissi bo'lsa kerak... Hech bir sababsiz o'rgimchaklardan, suvaraklardan, sichqonlardan qo'rqadigan odamlar ham bor-ku, axir... Rostini aytaymi?.. Bolaligimda onam bir kampirga meni fol ochirgan ekan: u kampir meni yomon xotin qo'lida o'ladi degan ekan; o'sha vaqtda bu gap menga nihoyatda chuqur ta'sir etgan edi: o'sha vaqt-

---

¹ Son coeur et sa fortune (frans) – o'z qalbi, baxti va taqdiri.

dayoq dilimda uylanish degan narsaga qarshi allaqanday nafrat paydo bo'lgandi... Ammo shu bilan birga nimadir kampirning gapi bir kunmas-bir kun to'g'ri chiqajagini aytib turadi; har holda, buning mumkin qadar keyinroq yuz berishi uchun tirishaman.

15-iyun

Kecha bu yerga Apfelbaum degan fokuschi keldi. Restoratsiya eshigida uzun afisha paydo bo'ldi, unda mazkur ajoyib fokuschi, akrobat, kimyogar va optikning bugun kechqurun soat sakkizda, oliy nasablar klubida (boshqacha qilib aytganda, restoratsiyada) ajoyib tomosha ko'rsatishi haqida muhtaram tomoshabinlarga xabar qilinardi; chipta bahosi ikki yarim so'mdan.

Ajoyib fokuschining tomoshasiga hamma bormoqchi; va hatto knyaginya Ligovskaya ham qizining betobligiga qaramasdan, o'ziga chipta oldiribdi.

Bugun tushlikdan keyin Veraning derazalari yonidan o'tib qoldim; ayvonda yolg'iz o'zi o'tirgan ekan; oyog'im tagiga kichkina xat tushdi:

«Bugun kechqurun soat to'qqizdan keyin katta zinadan chiq; erim Pyatigorskka ketdi, ertaga erta bilan qaytadi. Xizmatkor va xodimlarim uyda bo'lmaydi: ularga va knyaginyaning odamlariga chipta ulashdim. Seni kutaman, albatta, kel».

«Aytmadimmi! – deb o'yladim men, – axir, mening aytganim bo'ldi».

Soat sakkizda fokuschining o'yinini ko'rgani bordim. Soat to'qqizda odamlar to'planib bo'ldi.

Tomosha boshlandi. Vera bilan knyaginiyaning xizmatkor va oqsochlarini ko'rdim, ular eng orqa qatordagi stullarda o'tirishgan ekan. Tanishlarimning bari shu yerda edi. Grushnitskiy birinchi qatorda qo'lida lornet tutib o'tirardi. Fokuschiga dastro'mol, soat, uzuk va shu kabi narsalar kerak bo'lganda, har safar unga murojaat qilardi.

Anchoran beri Grushnitskiy men bilan salomlashmaydi, bugun bo'lsa bir-ikki marta menga o'qrayib ham qo'ydi. Hisob-kitob qilish vaqti kelganda ularning hammasini esiga solaman.

Soat o'nlarda o'rnimdan turib, chiqib ketdim.

Tashqari qop-qorong'i, ko'z oldingdagi narsani ko'rib bo'lmasdi. Atrofdagi tog' cho'qqilarida quyuq va sovuq bulutlar yotardi; tinib boruvchi shamol restoratsiya tevaragidagi teraklar uchini ahyon-ahyonda shitirlatib ketardi: restoratsiya derazalari oldida odam tirband. Tog'dan pastga tushdim-da, darvoza tomonga burilib, ildam yurib ketdim. Birdan, nazarimda, orqamdan biron kelayotganga o'xshadi. To'xtab, yon-verimga qaradim. Qorong'ida hech narsani ko'rolmadim; ammo shunday bo'lsa ham, ehtiyotdan, sayr qilib yurgan odamday uy atrofini bir marta aylanib chiqdim. Knyajna derazalari yonidan o'ta turib, yana orqamdan oyoq tovushini eshitdim; yonimdan shinelga o'ralgan bir odam chopib o'tdi. Xavotirlandim; shunday bo'lsa ham, sekin eshik oldiga keldim-da, qop-qorong'i zindandan yugurib chiqdim. Eshik ochildi-yu, kichkina qo'lcha qo'limga ushladi...

– Hech kim ko‘rmadimi? – shivirlab so‘radi Vera, menga yopishib.

– Hech kim!

– Seni yaxshi ko‘rganimga endi ishonasanmi? O, men ko‘p ikkilandim, ko‘p qiynaldim, ammo sen meni nima qilsang qilayapsan.

Uning yuragi gup-gup urardi, qo‘llari muzdek sovuq edi. Rashklar, o‘pkalanishlar, nolishlar boshlandi, u mendan hamma gapni ochiq gapirib berishimni talab qildi, xiyonat qilgan bo‘lsam ham chiday olishini bildirdi, chunki faqat sening baxtli bo‘lishingni istayman, dedi. Men bunga u qadar ishonmadim-u, ammo ont ichib, va‘dalar berib, oxiri tinchitdim.

– Demak, Meriga uylanmaysanmi? Uni sevmansanmi?.. U o‘ylab yuribdiki... bilasanmi, u seni nihoyatda yaxshi ko‘rib qolgan, sho‘rlilik!..

Kechasi soat ikkilarga yaqin derazani ochib, ikkita sholro‘molni bir-biriga bog‘lab, ustunga osila-osila yuqori ayvondan quyisiga tushdim. Knyajnaning uyida chiroq yongan edi. Nima ham bo‘ldi-yu, derazasidan qaradim... Derazaning pardasi chala tortilgan ekan, bo‘lma ichini bemalol ko‘rish mumkin edi. Meri o‘z karavotida tizzalarini quchib o‘tirardi; qalin sochlarini to‘r solib tikilgan tungi chepchik bilan tang‘ib olgan, oppoqqina yelkalarini kattakon qizil ro‘mol bilan o‘rab olgan, kichkinagina bejirim oyoqlariga rang-barang eron kavushi kiyib olgandi. Boshini ko‘ksiga solib, qimir etmay o‘tirardi; uning oldidagi stolchada bir kitob ochiq turardi, ammo xayoli allaqayerlarda yurganday

qimir etmas va qandaydir bilib bo'lmaydigan g'am-hasratga to'lgan ko'zlari bir sahifani yuzinchi marta o'qib chiqayotganday ko'rinardi...

Shu zamon chakalak orasida bir narsa shitir-lab ketdi. Ayvondan chim ustiga sakrab tushdim. G'oyibdan kelib qolgan bir qo'l yelkamdan mahkam ushlab oldi.

– Ha-ha, – dedi, qo'pol bir tovush, – qo'lga tushdingmi! Kechalari knyajnalarnikiga kelib yurishni bir ko'rsatib qo'yay senga!..

– Mahkam ushla! – deb baqirdi, burchakdan yugurib chiqib qolgan ikkinchi bir kishi.

Ular – Grushnitskiy bilan dragun kapitani edi.

Dragun kapitanining boshiga bir musht solgan edim, yerga ag'darilib tushdi, o'zim butalar orasiga otildim. Uyimiz oldidagi butun nishablikni qoplagan bog'ning hamma so'qmoq yo'llari menga ma'lum edi.

– O'g'ri ketdi, o'g'ri ketdi! Ushla o'g'rini!.. – deb baqirib qoldi ular, ketimdan; miltiq otildi: miltiq piltasi oyog'imning tagiga kelib tushdi.

Bir daqiqadan keyin uyimga yetib oldim-da, yechinib yotdim. Xizmatkorim eshikni endi berkitar-berkitmas, birdan Grushnitskiy bilan kapitan eshikni qoqa boshlashdi.

– Pechorin! Uxladingizmi? Bormisiz? – deb baqirdi kapitan.

– Uxlayapman! – deb javob berdim men, jahl bilan.

– Turing! O'g'ri keldi... Cherkaslar...

– Tumov bo'lib yotibman, shamollab qolishdan qo'rqaman, – deb javob qildim men.

Ular ketishdi. Bekorga ovoz bergan ekanman: bo'lmasa meni yana bir soatcha bog'dan izlab yurgan bo'lishardi. Shu orada hamma yoqni vahima bosib ketdi. Qal'adan bir kazak ot choptirib keldi. Hamma hovliqib qoldi; cherkaslar qidirilmagan birorga ham buta qolmadi, hech balo topilmadi, albatta. Ammo ko'p odamlar, garnizon botirlik ko'rsatganda va epchilroq bo'lganda, kam deganda yigirmatacha vahshiyning o'ligi shu yerda qolardi, degan qat'iy fikrda qoldi.

16-iyun

Bugun ertalab quduq boshida duv-duv gap, hamma kecha kechasi cherkaslarning bostirib kelgani haqida gapirardi. Belgilangan miqdorda narzan ichdim-da, uzundan-uzun arg'ivon xiyobonini o'n martacha aylanib, Veraning erini uchratdim. U Pyatigorskdan endi kelib turgan ekan. U bilan qo'ltiqlashib, restoratsiyaga nonushta qilgani ketdik; u xotini to'g'risida rosa xavotirlanibdi.

– Bugun kechasi qo'rqqanidan yuragi yorilay deпти, – derdi u, – bu voqeaning naq men yo'g'imda bo'lishini qarang-a.

Biz burchakdagi xonaga kiradigan eshik oldidagi stoldan joy oldik, ichkaridagi xonada o'ntacha yosh-yalanglar o'tirardi, ular orasida Grushnitskiy ham bor edi. Taqdir menga yana bir marta himmat qildi: men Grushnitskiyning taqdirini hal qiluvchi suhbatni eshitib qoldim. U meni ko'rmasdi, binobarin, men uni qasddan gapirayotipti, deb gumon qilolmasdim; ammo

bu narsa mening oldimda uning gunohini yanada og'irlashtirardi.

– Rostdan cherkaslar ekanmi, a? – dedi al-lakim. – Biror kishi o'z ko'zi bilan ko'ribdimi?

– Bor haqiqatni aytib beray, – deb javob berdi Grushnitskiy, – ammo hech kimga meni aytdi demaysizlar; voqea bunday bo'ldi: kecha bir kishi – otini sizlarga aytmayman, mening uyimga kelib, soat to'qqizlardan oshganda Ligovskayalarning uyiga birov kirganday bo'ldi, deb aytib qoldi. Shuni ham aytib qo'yayki, knyaginyaning o'zi o'sha vaqtda shu yerda edi, knyajna esa uyida edi. Shunday qilib, biz haligi kelgan odam bilan birga baxtli odam kim ekan, ko'raylik deb, derazaning tagiga borib turdik.

Suhbatdoshim ovqat bilan band bo'lishiga qaramay, qo'rqib ketdim: agar Grushnitskiy rostdan ham, bo'lib o'tgan voqeaning tagiga yetgan bo'lsa, suhbatdoshim o'zi uchun bir-muncha ko'ngilsiz bo'lgan gaplarni eshitib qolishi mumkin edi; ammo rashkdan ko'r bo'lgan Grushnitskiy bu haqda gumon ham qilmasdi.

– Shunday qilib, – deb davom etardi Grushnitskiy – qo'limizga miltiq olib jo'nab qoldik, biz uni qo'rqitmoqchi bo'lib, miltiqni paxtavand o'q bilan o'qlab olg'andik. Soat ikkigacha bog'da poylab yotdik. Axiyri paydo bo'ldi, ammo qayerdan paydo bo'lib qolganini sezmay qoldik, har holda derazadan tushgani yo'q, chunki deraza ochilmadi, ustun ortidagi oynavand eshikdan chiqqan bo'lsa kerak; xullas, qarasak, kimdir ayvondan tushib kelayapti... Knyajnaning shovvozlignini qaranglar-a! Moskva oyimqizlari

ham shunaqa bo'larkan-da, a? Shundan keyin, kimga ham ishonib bo'ladi? Biz uni ushlab olmoqchi bo'lgan edik, biroq qo'ldan chiqib, xuddi quyon singari butalar orasiga qochib kirib ketdi; shundan keyin ketidan miltiq otib qoldim.

Grushnitskiyning atrofida o'tirganlar ishonqiramay, g'ovur-g'uvur qilishdi.

– Ishonmaysizlarmi? – deb davom etdi Grushnitskiy. – Vijdonim bilan ont ichaman: butun aytganlarim rost, buni isbotlash uchun hatto u janobning otini ham aytishim mumkin.

– Ayt, ayt, kim ekan? – degan ovozlar eshitildi har tomondan.

– Pechorin, – dedi Grushnitskiy.

Shu zamon Grushnitskiy boshini ko'tardi, – men eshikning oldida, naq uning ro'parasida turardim; u qip-qizarib ketdi. Men uning yoniga bordim-da, sekin, ammo dona-dona qilib dedim:

– Eng qabih tuhminatingizni isbotlash uchun nomusingiz bilan ont ichib bo'lganingizdan keyin kirib qolganimga afsuslanaman. Men shu yerda bo'lganimda, siz yana bir qabih razillikdan qutulgan bo'lardingiz.

Grushnitskiy o'rnidan irg'ib turib ketdi-da, qizishmoqchi bo'ldi.

– Iltimos qilaman, aytgan gapingizni darhol qaytib oling, – deb davom etdim men, hamon o'sha ohangda. – Gapingizning uydirma ekanligini o'zingiz juda yaxshi bilasiz. Bir xotin sizning bunday porloq xislatlaringizni nazar-pisand qilmay qo'yganligi sizning undan bu xilda qasd olishingizga asos bo'la olmasa

kerak, deb o'ylayman. Yaxshilab o'ylab ko'ring, o'z fikringizni quvvatlashingiz bilan oliyjanob odam degan nomingizni yo'qotgan bo'lasiz va hayotingizni tahlika ostiga solib qo'yasiz.

Grushnitskiy mening oldimda ko'zlarini yerga tikib, zo'r hayajon ichida turardi. Ammo vijdon bilan izzat-nafs o'rtasida borgan kurash uzoq davom etmadi. Yonida o'tirgan dragun kapitani tirsagi bilan uni bir turtib qo'ydi. Grushnitskiy bir seskandi-da, boshini ko'tarmay, shoshib javob berdi:

– Muhtaram janob, men hamisha gapimni o'ylab gapiraman, yana takrorlashga tayyorman... Men sizning do'g'ingizdan qo'rqmayman va har narsaga tayyorman.

– Tayyor ekanligingizni bir marta isbot etdingiz, – dedim men sovuqqina va dragun kapitani qo'ltiqlab, tashqari chiqdim.

– Xo'sh, xizmat? – deb so'radi kapitan.

– Siz Grushnitskiyning oshnasisiz, balki unga sekundant ham bo'larsiz?

Kapitan kekkayib ta'zim qildi.

– To'g'ri aytdingiz, – deb javob berdi u, – unga sekundant bo'lishga majburman ham, nega desangiz, unga tekkan haqorat menga ham tegadi, kecha kechasi men ham u bilan birga edim, – deb ilova qildi u, bukchaygan qaddini rostlab.

– E! Boshiga noqulay musht tushirgan odamim sizmidingiz?..

Kapitan qizarib-bo'zarib ketdi: shu mahalga cha berkitib kelgan g'azabi qiyofasida aks etdi.

Men, o'zimni uning quturganini ko'rmaganga solib, nihoyatda ehtiromlan bilan ta'zim qildim-da:

– Men bugunoq o‘z sekundantimni, huzuringizga yuborish sharafiga muyassar bo‘laman, – dedim.

Restoratsiya eshigida Veraning erini uchratdim. U meni kutib turgan bo‘lsa kerak.

Sevina-sevina qo‘limdan ushlab oldi.

– Oliyjanob yigit ekansiz! – dedi ko‘ziga yosh olib. – Hamma gapni eshitdim. Qanday ablah, ko‘rnamak odam ekan!.. Shunday qilishgandan keyin ularni durust uylarga qanday kiritib bo‘ladi! Xudoga ming shukrki, qizim yo‘q! Ammo, siz o‘z hayotingizni tikkan qiz sizni mukofotlaydi. Amin bo‘ling, vaqti-soati kelguncha bu gaplarni hech kimga aytmayman, – deb so‘zida davom ettirdi u. – Men o‘zim ham yosh bo‘lganman, harbiy xizmatda ham bo‘lganman; bunaqangi ishlarga aralashmaslik kerakligini bilaman. Xayr, endi.

«Bechora! Qizim yo‘q deb sevinib yuripti...»

To‘g‘ri Vernernikiga bordim, u uyida ekan, hamma gapni – Vera va knyajnaga nisbatan bo‘lgan munosabatimni gapirib berdim, tasodifan eshitib qolgan gaplarimni ham, bu janoblarning paxtavand o‘q otib meni mayna qilmoqchi bo‘lganlarini ham gapirib berdim. Ammo endi butun ish hazildan chinga aylanib ketgan edi, mojaroning bunday bo‘lib chiqishini ular kutmagan edi-da.

Shifokor menga sekundant bo‘lishga rozi bo‘ldi; duel shartlari haqida men unga bir necha yo‘l-yo‘riq berdim; u, dushmanlarimni duelning maxfiy sur‘atda o‘tishiga ko‘ndirishi kerak, chunki shaxsan men o‘limga har doim tayyor

tursam-da, ammo bu dunyodagi istiqbolimga putur yetkazish mutlaqo niyatimda yo‘q edi.

Shundan keyin uyimga qaytdim. Bir soatdan keyin shifokor sayohatdan qaytdi.

– Sizga qarshi fitna uyushtirilgani rost ekan, – dedi u. – Grushnitskiynikiga borsam, dragun kapitani bilan yana bir kishi o‘tirgan ekan, familiyasi esimda yo‘q. Kalishimni yechay deb dahlizda biroz turib qoldim. Ular orasida katta bahs borayotgan ekan... «Bunga o‘lsam ham ko‘nmayman! – derdi Grushnitskiy, – u meni hammaning oldida haqorat qildi, bunday bo‘lmaganda, mayli edi...»

«Sening nima ishing bor? – deb javob berdi kapitan, – hamma narsani o‘zim to‘g‘rilayman. Men beshta duelda sekundant bo‘lganman, yo‘lini bilaman, hammasini o‘ylab qo‘yganman. Faqat menga xalal bermasang bas. Uni bir qo‘rqitib qo‘yish hech zarar qilmaydi. Zarurat bo‘lmagandan keyin o‘z joningni tahlikaga solib o‘tirishingning nima keragi bor?..» Shu zamon men kirib bordim. Ular birdan jim bo‘lishdi. Muzokaramiz juda uzoqqa cho‘zilib ketdi; oxiri shunday qarorga kelishdik: bu yerdan besh chaqirimcha narida juda xilvat bir dara bor, ular ertaga ertalab soat to‘rtta o‘sha yerga borib turishadi, ulardan yarim soat keyin biz jo‘naydigan bo‘ldik; olti qadam masofadan turib otishasizlar – buni Grushnitskiyning o‘zi talab qildi. O‘ldirilgan odamni cherkaslar o‘ldirib ketdi, deyiladi. Endi menda bir shubha tug‘ilib qoldi: ular, ya‘ni uning sekundantlari, o‘zlarining oldingi rejalaridan qaytib qolganga

o'xshaydilar, faqat Grushnitskiyning to'pponchasini o'qlamoqchi bo'lishsa kerak. Bu biroz qatlga o'xshaydi-yu, ammo urush vaqtida va ayniqsa Osiyo urushida hiyla-nayranglarga yo'l qo'yiladi; ammo, nazarimda, Grushnitskiy o'z o'rtoqlariga nisbatan ancha vijdonliroq ko'rinadi. Siz nima deysiz? Ularning hiylasini bilganimizni bildirishimiz kerakmi, yo yo'qmi?

– Zinhor, shifokor! Xotiringiz jam bo'lsin, men ularning tuzog'iga ilinadigan odam emasman.

– Nima qilmoqchisiz?

– Bu mening sirim.

– Ehtiyot bo'ling, yana ilinib qolmang... Axir, olti qadamdan otishasiz-a!

– Men sizni ertaga ertalab soat to'rtida kutaman; otlar egarlog'lik turadi... Xayr, endi.

Uyimni ichkaridan berkitib, kechgacha hech qayerga chiqmay o'tirdim. Xizmatkor meni knyaginyanikiga taklif etgani kelgan edi, kasal ekan degin, deb yubordim.

Kechasi soat ikki, uyqu yo'q... Holbuki, ertaga qo'l titramasligi uchun, albatta, picha uxlab olish kerak edi. Unday desa, olti qadam nari-dan otgan o'qning bekor ketishi qiyin. Ha, janobi Grushnitskiy, hiyla-nayrangingiz foyda bermaydi... biz rolimizni alishdik: endi men sizning qonsiz yuzingizdan qo'rquv alomatlarini axtarajakman. Nega o'zingiz mash'um olti qadamni tayin etdingiz? Siz, peshonasini bekorga tutib beradi, deb o'ylarsiz... Yo'q, biz chek tashlaymiz!.. Ana shunda... ana shunda... bordi-yu, uning baxti ustun kelsa-chi? Bordi-yu, mening omadim bu safar mendan yuz o'g'irsa-chi?..

Yuz o'girsam ham ajab emas: shu mahalgacha mening orzularimni bajarib keldi.

Nima qilibdi, o'lsam o'lib ketarman! Dunyo uchun bu aytarliq judolik emas; yashash o'zimning ham o'larday jonimga tegdi. Men bazmda zerikib, esnab o'tirgan va uyga ketib uxlay desa – hali kareta yetib kelmagan odamga o'xshayman... Lekin, kareta tayyor... yaxshi qolinglar!..

Butun o'tmishimni xayolimdan kechirarkanman, beixtiyor ravishda o'zimdand: nima uchun yashadim? Bu dunyoga nima maqsad bilan keldim?.. – deb so'rayman. Ammo, sirasini aytganda, shunday maqsad bo'lgan, menga yuksak vazifalar yuklangan, chunki qalbimda benihoya zo'r kuch mavjud ekanini sezaman... Ammo men u vazifani payqab ololmadim, bekorchi, arzimagan va puch ehtirolarga aldandim; bu ehtirolar qozonida qaynab po'latday qattiq va sovuq bo'lib chiqdim, toblanib chiqdim-u, biroq, hayotning eng yaxshi guli bo'lmish oliyjanob va yuksak intilish o'tini yo'qotdim. Shundan beri men necha martalab taqdir qo'lida bolta rolini o'ynab kelaman! Mahkum qurbonlar boshiga qatl quroli bo'lib tushaman, tushanimda ham ko'pincha beg'azab, ammo hamiha beshafqat qurol bo'lib tushaman... Mening muhabbatim hech kimni baxtli qilmadi, chunki sevgan kishilarim uchun hech narsamni qurbon etmadim, ularni men faqat o'zim uchun, o'z rohatim uchun sevardim; men faqat sevgan kishilarimning hislarini, ularning latofatini, shodlik va hasratlarini o'zimga singdirib, qalbimning g'alati ehtiyojlarini qondirar edim,

ammo hech toʻymas edim. Oʻlarday ochqab, madori ketib uxlab qolgan odam ham xuddi shunday boʻladi: tushida hilma-xil noz-neʼmatlarni, koʻpirib turgan vinolarni koʻradi; xayolida ming xil shirin-shirin taomlarni ochkoʻzlik bilan yeydi, shundan keyin oʻzini ancha yengil tortganday his qiladi; ammo uygʻonishi bilan gul xayoli puchga chiqadi... Qorni battar ochib umidsizligi yana oshadi!

Kim biladi, balki ertaga oʻlib ketarman!.. Butun yer yuzida mening kimligimni oxirigacha tushungan, bilgan biron kishi qolmaydi. Baʼzilar meni yaxshi deydi, baʼzilar yomon deydi... Baʼzilar: yaxshi yigit edi, desa, boshqalar ablah odam edi, deydi. Ammo unisi ham, bunisi ham toʻgʻri boʻlmaydi. Shunday ekan, yashashning nima hojati bor? Lekin qiziqish, havas orqasida yashaysan, yangi narsa kutasan... Ham kulging, ham yigʻlaging keladi!

Bir yarim oydan beri N. degan qalʼada tura-man; Maksim Maksimich ovga ketdi... Oʻzim yolgʻiz qoldim, derazaning oldida oʻtiribman; togʻlarning etagigacha qora bulutlar qamrab olgan; tuman ortidan koʻringan oftob xuddi sap-sariq dogʻ singari koʻrinadi. Kun sovuq; chiyillab esgan shamol deraza darpardalarini taraqlatadi. Juda zerikib ketdim!.. Orada qiziq voqealar boʻlib oʻtgan sababli toʻxtalib qolgan jurnalimni davom ettiraman.

Soʻnggi sahifani oʻqib chiqdim: qiziq! Oʻlishni oʻylabman, ammo mumkin emas, chunki men azob-uqubat kosasini hali ichib tugatganim yoʻq, hali yana uzoq vaqt yashashimni sezaman.

Boshimdan o'tgan narsa xayolimda juda chuqur joylashib qolgan. Zamon bitta chizig'ini ham, bitta bo'yog'ini ham o'chirmabdi!

Esimda, ertaga duel bo'ladigan kuni kechasi mijja qoqmay chiqdim, uzoq o'tirib yozolmadim ham, qandaydir sirli bir xavotirlik vujudimni qamrab olgandi. Bir soatcha uy ichida aylanib yurdim; so'ngra stol yoniga o'tirdim-da, Volter Skottning¹ stol ustida yotgan «Shotlandiya puritamlari» degan romanini ochdim; oldiniga o'zimni zo'rlab o'qib o'tirdim, keyin romanning ajoyib syujetiga qiziqib hamma narsani unutibman...

Nihoyat, tong yorishdi. Asablarim tinchidi. Oynaga qaradim: kechasi bilan uxlamaganim uchun chehram ancha so'lg'in edi; atrofi ko'karib turgan bo'lsa-da, ammo ko'zlarimda g'urur va qat'iylik chaqnardi. O'zimdan mamnun bo'ldim.

Otlarni egarlab qo'yishni buyurdim-da, ki-yinib cho'milgani ketdim. Muzdek narzanga tusharkanman, jismoniy va ruhiy kuchim yana o'zinga qayta boshlaganini sezdim. Vannadan xuddi balga otlangan odamday ancha yengil tortib, bardam bo'lib chiqdim. Ana shundan keyin ruhning tanga aloqasi yo'q deb ko'ring-chi!..

Qaytib kelsam – shifokor kelib o'tirgan ekan. Egnida kulrang shim, boshida esa cherkascha qalpoq. Shifokorning kattakon qalpog'i ostida qolib ketgan pak-pakana bo'yini ko'rib, bexosdan kulib yubordim: aftidan, uni hech kim jangga ketayotgan odam deb o'ylamasdi, hozir esa

---

¹ Volter Skott (1771–1832) – ingliz yozuvchisi, juda ko'p tarixiy romantik romanlar muallifi.

yuzi odatdagiga qaraganda yanada cho'ziqroq bo'lib ko'rinardi.

– Nega buncha xafa ko'rinasiz, shifokor? – dedim men. – Yuzlab odamni u dunyoga uzatganingizda bunchalik xafa bo'lmay uzatgandirsiz? Meni sariq kasaliga muhtalo bo'lgan odam, deb faraz qiling, qo'ying; tuzalib ketishim ham mumkin, o'lib ketishim ham; unisi ham, bunisi ham tabiiy bir hol; meni kasali hali aniqlanmagan bir xasta odam deb bilavering, shunday qilsangiz, rag'batangiz behad oshadi; hozir siz mening ustimda bir necha fiziologik tajriba¹ qilib ko'rishingiz ham mumkin... Majburiy o'limni kutishning o'zi ham bir xastalik emasmi?

Bu fikr shifokorni nihoyatda ajablantirdi, shundan keyin kayfi ham ochilib ketdi.

Otga mindik. Verner jilovni ikki qo'llab ushlab oldi, yo'lga tushdik, birpasda qal'a yonidan, slobodkadan o'tdik-da, daraga tushib ketdik, dara ichidan o't bosib yotgan torgina yo'l bo'lib, uni har qadamda tog'dan oqib tushuvchi soy kesib o'tardi, bu soylarni otda kechib o'tishga to'g'ri kelardi, bu esa shifokorni ko'p xunob qilardi, chunki har safar suvga tushganda oti soyni o'rtasiga borib to'xtab qolardi.

Umrimda bunaqangi moviy va salqin tongni ko'rgan emasman! Yam-yashil tog'lar orasidan endi ko'tarilib kelayotgan quyosh shu'lalari ilk issig'ining salqin tunning so'nib boruvchi shabadasi bilan qo'shilishi butun a'zoyi-badanga orom bag'ishlardi; yangi tug'ilgan kunning

---

¹ Fiziologik tajriba – bu joyda yangi kasal ustidan tajriba o'tkazish ma'nosida.

hayotbaxsh yog'dusi hali daraning ichiga tushganicha yo'q, u faqat, ikki tomonimizdan osilib turgan qoya tepalarinigina zarga cho'miltirardi; chuqur-chuqur jarliklarda o'sib yotgan qalin bargli butalar shamolning sekin-sekin nafas olishi bilanoq ustimizga kumush tomchilar yog'dirardi. Tabiatni shu safar har qachongidan ham ko'proq sevganim hali-hali esimda. Toklarning yapaloq barglari qaltirab, tovlanib, million-million yog'dularni o'zida akslantirib turgan shudring tomchisiga suqlanib-suqlanib qaradim; tuman bosgan olisliklarga qarab to'ymasdim! Bu yerga yetgach, yo'l yanada torayar, qoyalar yanada ko'kimtirroq va dahshatliroq bo'lib ko'rinardi, nazarimda, ular borib-borib qalin devorga aylanib ketayotganday bo'lardi. Biz indamay borardik.

– Vasiyat yozib qoldirdingizmi? – birdan so'rab qoldi Verner.

– Yo'q.

– Basharti, o'ldirilsangiz-chi?..

– Merosxo'rlarning o'zi topiladi.

– Nahotki, alvido deyishingizni kutgan biron do'stingiz bo'lmasa?..

Men bosh chayqadim.

– Nahotki, butun olamda biror xotira qoldirishingizga umid bog'lagan birorta ayol bo'lmasa?

– Men sizga dilimdagini ochiq gapirib beraymi, istaysizmi? – deb javob berdim. – Men sizga aytsam, o'z sevgilisining nomini tilga olib turib yo bo'lmasa atir sepilgan yo atir sepilmagan bir siqim sochini do'stiga vasiyat qoldirib jon beruvchi odamlar yoshidan o'tib qolganman. Ajalim

yetgani va o'lib ketishim mumkinligi to'g'risida o'ylarkanman, faqat o'zimni o'ylayman: boshqalar shuni ham qilishmaydi. Ertagayoq meni unutilib yuboradigan va undan ham yomonrogi – mening ustimga mingta bo'lar-bo'lmas bo'hton to'quvchi do'stlarni, o'zga erkak quchog'ida yotib, o'lib ketgan odamga nisbatan unda rashk uyg'otmaslik uchun meni masxara qilib kuluvchi xotinlarni aytasizmi? Xudo olsin ularni! Hayot bo'ronidan men faqat bir necha g'oyagina olib chiqdim, ammo bironta his topmadim. Qalbim bilan emas, balki aqlim bilan yashay boshlaganimga ancha bo'ldi. Men o'z qilmish va ehtiroslarimni qiziqish bilan tahlil etaman-u, ammo aslida ular bilan o'zim qiziqmayman. Menda ikki shaxs bor, biri yashaydi, turadi, ikkinchisi esa o'ylaydi, birinchisini tahlil qiladi; birinchisi balki biron soatdan keyin siz bilan ham, olam bilan ham abadiy vidolashib ketar, ikkinchisi esa... ikkinchisi... bir qarang, shifokor: hov anavi o'ng tomondagi qoya tepasida uch kishining qorasini ko'ryapsizmi? Ular bizning raqiblarimiz bo'lsa kerak?..

Ot qo'ydik.

Qoya etagidagi chakalakzor ichiga uchta ot bog'lab qo'yilgandi, biz ham otimizni shu yerga olib kirib bog'ladi-da, so'qmoq yo'ldan yurib maydonchaga chiqdik, u yerda bizni Grushnitskiy, dragun kapitani va Ivan Ignatyevich degan yana bir sekundant kutib turishgan ekan; ikkinchi sekundantning familiyasini hech eshitmaganman.

– Sizlarni anchadan beri kutib turibmiz, – dedi dragun kapitani, kinoyali bir kulgi bilan.

Men soatimni olib ko'rsatdim.

Kapitan, soatining oldin ketganini aytib uzr so'radi.

O'rtaga cho'kkan og'ir sukunat bir necha daqiqa davom etdi; nihoyat shifokor Grushnitskiyga murojaat qilib, sukunatni buzdi;

– Janoblar, menimcha, ikkingiz ham urushishga tayyor ekanligingizni ko'rsatib, o'z burchingizni ado etdingiz, endi o'zaro murosa-ga kelishsangiz ham bo'lar deyman? – dedi.

– Men tayyorman, – dedim.

Kapitan Grushnitskiyga imo qilib qo'ydi, Grushnitskiy esa meni qo'rqdi, deb o'ylagan bo'lsa kerak: garchand shu ongacha yuzida qon asari bo'lmasa hamki, gerdayib turib oldi. Biz yetib kelganimizdan beri birinchi marta boshini ko'tarib yuzimga qaradi; ammo yuzida aks etib turgan xavotirlik qalbida zo'r ruhiy kurash borayotganidan darak berar edi.

– Shartingizni ayting, – dedi u, – amin bo'lingki, qo'limdan kelgan hamma narsani...

– Mening shartim shu, qilgan tuhmatlaringizni shu bugunoq odamlar oldida qaytib olasiz va mendan afv so'raysiz...

– Marhamatli janob, bunday narsalarni menga taklif etishga qanday jur'at etganingizga hayronman...

– Bundan bo'lak qanday taklif eta olardim?..

– Otishamiz.

Men kiftimni qisib qo'ya qoldim.

– Mayli, ammo shuni bilingki, ikkimizdan birimiz, albatta, o'lishimiz kerak.

– Men sizning o'lishingizni istardim...

– Men esam sizning o‘lishingizga aminman...

Grushnitskiy xijolat tortib, qizarib ketdi, keyin zo‘raki ravishda xaxolab kuldi.

Kapitan uni qo‘ltiqlab, bir chetga olib chiqdi; ular anchagacha bir-birlari bilan shivirlashib turishdi. Men bu yerga yarashib ketarmiz, degan xayol bilan kelgan edim, ammo bu gaplardan keyin g‘azabim qaynay boshladi.

Yonimga shifokor keldi.

– Menga qarang, – dedi u, uning chuqur xavotirga tushgani ravshan edi. – Ularning sizga qarshi tuzgan fitnasini unutganingiz yo‘qmi?.. Men to‘ppopcha o‘qlashni bilmayman. Bu ahvolda... Juda qiziq odam ekansiz! Niyatlaringni bilaman, deb o‘zlariga ayting, qani, shundan keyin ham qilib ko‘rishsin-chil!.. Nima zarur sizga. Bir qushni otib o‘ldirganday o‘ldirib ketishaveradi-da...

– O‘tinaman sizdan, shifokor, xavotir olmang, biroz shoshmay turing... Ishni shunday boplayki, ular tomonida hech qanday manfaat bo‘lmaydi. Qo‘ying, to‘ygunicha shivirlashib olsin...

– Janoblar! Qachongacha kutamiz, axir! – dedim men, ovozimni baland ko‘tarib, – otishsak – tezroq otishaylik; gaplaring bo‘lsa kecha ham talay vaqtlaringiz bor edi...

– Biz tayyormiz, – deb javob berdi kapitan. – Qani, joyingizga turingiz, janoblar!.. Shifokor, marhamat qilib, olti qadam o‘lchang...

– Joyingizga turingiz! – deb takrorladi Ivan Ignatyevich, ingichka ovoz bilan.

– Shoshmay turing, – dedim men, – mening yana bir shartim bor: modomiki, biz bir-birimizni otib o‘ldirmoq uchun otishar ekanmiz, buni mumkin qadar hech kim bilmaslik

chorasini ko'rishimiz va sekundantlarimiz ustiga buning hech qanday mas'uliyati tushmaslik yo'lini topishimiz kerak. Rozimisizlar?..

– Tamomila rozimiz.

– Men buning chorasini topib qo'ydim. Hov, o'ng tomonda osilib turgan qoyaning tepasidagi torgina maydonchani ko'rayapsizmi? O'sha yerdan pastgacha kam deganda o'ttiz sarjinchacha keladi, balki undan ham ko'proqdir. Pastda hamma yoqni qirrali va uchli toshlar bosib yotipti. Har birimiz o'sha maydonchani eng chetiga borib turamiz; shunday qilsak, hatto eng kichik yara ham odamni o'ldirmay qo'ymaydi: bu sizlarning xohishlaringga mos kelsa kerak, chunki olti qadam joydan turib otishishni o'zlaringiz aytdingiz. Kim yarador bo'lsa muqarrar pastga qulab, tilka-tilka bo'lib ketadi; yaradagi o'qni shifokor chiqarib oladi, ana shunday qilsak, bevaqt o'lib ketgan kishini nojo'ya sakrayman deb o'ldi, degan bahona topishga oson bo'ladi. Kimning oldin otishini aniqlash uchun chek tashlaymiz. Eng oxirida shuni aytib qo'yayki, shu shartim qabul qilinsa – otishaman, bo'lmasa – yo'q.

– Bo'пти, – dedi kapitan va Grushnitskiyga ma'noli qaragan edi, Grushnitskiy ham mayli deb bosh tebratdi.

Grushnitskiyning chehrasi daqiqa sayin o'zgarib turardi, men uni juda mushkul ahvoldaga solib qo'ygandim. Oddiy vaziyatda otishsak, yo oyog'imni mo'ljallab otishi yo bo'lmasa yengil yarador qilib o'chini olgan bo'lardi va vijdoni ham qiynalmas edi; ammo hozir esa yo o'qni osmonga uzishi, yo qatil bo'lishi, yo bo'lmasa

o'zining jirkanch niyatidan qaytib, men bilan baravar o'zi ham tahlika ostida qolishi kerak edi. Shu onda men uning o'rnida bo'lishni istamasdim. U kapitanni bir chetga olib chiqdi-da, hayajon bilan unga bir nimalar deya boshladi; ko'm-ko'k ko'karib ketgan lablarining dir-dir tit-rashi yaqqol ko'rinib turardi; biroq kapitan undan nafratlanib, istehzo bilan kuldi-da, yuzini o'girdi. – «Ahmoq ekansan! – dedi u Grushnitskiyga, ovozini baland ko'tarib, – befahm odam ekansan! Qani, ketdik, janoblar!»

Butalar orasidan ketgan torgina so'qmoq yo'l tepalikka olib chiqardi; bu tabiiy zinaning qimirlab turgan pog'onalari xarsang toshlardan iborat edi. Hammadan oldinda Grushnitskiy, uning ketidan sekundantlari, ularning ketidan shifokor ikkalamiz borardik.

– Sizga qarab juda hayron bo'laman, – dedi shifokor, qo'limni qattiq siqib. – Qani, tomiringizni bir ko'ray!.. Eh-he! Juda qattiq urayapti-ku... Ammo chehrangizdan sira bilinmaydi... Faqat ko'zlaringiz odatdan tashqari porlaydi, xolos.

Birdan oyog'imiz tagiga shaldirab mayda toshlar to'kildi. Nima bo'ldiykin? Grushnitskiy qoqilib ketibdi; ushlagan novdasi sinib ketibdi, agar sekundantlari ushlab qolmaganda, jarga chalqancha ag'darilib tushgan bo'larkan.

– Ehtiyot bo'ling! – deb qichqirdim unga, – barvaqt yiqilmang; buning xosiyati yomon. Yuliy Sezarni¹ eslang!

---

¹ Yuliy Sezar (eramizdan ilgarigi 102 – 44 yillar) – mashhur Rim lashkarboshisi va davlat arbobi. O'ldirilish kuni Senatga ketayotganida ostonaga qoqilib ketgan emish, bu esa yomon karomat bo'lgan emish.

Nihoyat, pastga osilib turgan qoyaning cho‘qqisiga chiqdik, go‘yo duelga atab tayyorlab qo‘yilganday, maydonchanning usti qumloq edi. Tevarak-atrofdagi zarhal tumanda berkinib turgan tog‘ cho‘qqilari xuddi son-sanoqsiz podaga o‘xshardi, janub tomondan ko‘ringan Elburs muzli tog‘lar orasida haybatli oppoq qad-dini tik ko‘tarib turardi, bu tog‘lar orasida esa kunchiqar tomondan quvlashib kelgan paxmoq bulutlar suzib yurardi. Maydonchanning labiga borib, pastga qaragan edim, boshim aylanib ketishiga sal qoldi: pastlik xuddi go‘rday qorong‘i va sovuq edi; u yerda momaqaldiroqlar va asrlar qulatgan, ko‘m-ko‘k ko‘karib ketgan qirrali xarsangtoshlar o‘z o‘ljasini kutib yotardi.

Biz otishadigan maydoncha uch burchakli tumorga o‘xshardi. Chetga turtib chiqib turgan burchakdan olti qadam o‘lchadik-da, raqibning o‘qini qarshi oluvchi kishi shu burchak chetiga borib, jarlikka orqa o‘girib turadi va agar o‘ldirilmasa joylarini almashtiradilar, degan qarorga keldik.

Men Grushnitskiyga hamma imtiyozni bermoqchi bo‘ldim; uni sinab ko‘rmoqchi edim, qalbida birorta oliyjanoblik uchquni paydo bo‘lsa, mojaromiz tinchlik bilan tugab, bosti-bosti bo‘lib ketar, deb o‘ylardim; ammo kishi mijozining izzat-nafsi va oqiligi tantana qilishi kerak edi... Agar taqdir meni omon saqlab qolsa, unga nisbatan zarracha rahm-shafqat qilmaslik uchun o‘zimga to‘la huquq bermoq istardim. Kim o‘z vijdoni bilan shunday murosasozlik qilmagan?..

– Shifokor, chek tashlang! – dedi kapitan.

Shifokor cho'ntagidan tanga olib, baland ko'tardi.

Grushnitskiy, xuddi do'stona turtishdan uyg'onib ketgan odamday shoshib:

– Ters! – deb qichqirdi.

– O'ngi! – dedim men.

Tanga osmonga pirillab uchib chiqdi-da, yerga jaranglab tushdi; hamma tanga tushgan joyga yugurdi.

– Baxtli ekansiz, – dedim Grushnitskiyga, – oldin siz otasiz! Ammo, esingizda bo'lsin: meni otib o'ldirmasangiz, mening o'qim xato ketmaydi, vijdonan aytaman.

Grushnitskiy qizarib ketdi, quolsiz odamni o'ldirishga uyalar edi: men unga tikilib turardim; bir nafasgina men, hozir oyog'imga yiqiladi, afv so'raydi, deb o'yladim ham, ammo bunday qabih niyat qilganiga qanday iqror bo'la olardi?.. Uning osmonga qaratib otishdan boshqa iloji qolmagandi; uning, albatta, osmonga otishiga qattiq ishongan edim! Faqat birgina mulohaza, ya'ni duelni takrorlash kerak, deb talab qo'yishim mumkinligi uning osmonga otishiga xalal berishi mumkin edi.

– Bo'ldi endi! – deb shivirladi shifokor, yengimdan tortib, ularning niyatidan xabardor ekanimizni hozir o'zlariga aytmasangiz ish pachava bo'ladi. Qarang, to'pponchani o'qlay boshladi... Siz aytmasangiz, o'zim aytaman....

– Zinhor aytmamg, shifokor! – dedim men, uning qo'lini ushlab. – Hamma ishni buzasiz; – xalal bermaslikka so'z bergansiz... Sizning nima ishingiz bor? Balki, o'lishni istarman?..

Shifokor hayron bo'lib yuzimga qaradi-da:

– O, bu boshqa gap! Ammo, u dunyoda mendan xafa bo‘lib yurmang...

Shu orada kapitan to‘ppopchalarpi o‘qlab bo‘lib, bittasini Grushnitskiyga berarkan, qu-log‘iga bir nimalar deb iljayib shivirladi, ikkinchisini menga berdi.

Men maydonchanning chetiga borib, chap oyog‘imni toshga tirab, yengil yaralansam orqamga yiqilmay, deb, gavdamni sal oldinga tashlab turdim.

Grushnitskiy ro‘paramga kelib turdi, ishora berilishi bilan to‘pponchasini ko‘tara boshladi. Uning tizzalari dag‘-dag‘ titrardi. To‘g‘ri peshonamni mo‘ljalga oldi...

Qalbimda sira tushunib bo‘lmaydigan g‘azab va nafrat o‘ti qaynab ketdi.

U birdan to‘pponchani tushirib yubordi-da, yuzi dokaday oqarib sekundantiga qaradi.

– Otolmayman, – dedi, bo‘g‘iq tovush bilan.

– Qo‘rqoq ekansan! – deb javob berdi kapitan.

O‘q uzildi. O‘q tizzamni timdalab o‘tib ketdi. Maydoncha chetidan uzoqlashish uchun bir necha qadam oldinga tashlandim.

– E, birodar Grushnitskiy, o‘qing xato ketdi! – dedi kapitan. – Endi sening navbating, tur joyingga! Kel, oldin quchoqlashib olaylik; bu so‘nggi ko‘rishishimiz! – Ular quchoqlashdi; kapitan o‘zini zo‘rg‘a kulgidan tiyib turardi. – Qo‘rqma, – deb ilova qildi u, Grushnitskiyga mug‘ombirona nazar tashlab, – bu dunyodagi narsalar uch pulga qimmat. Tabiat – tentak bir narsa, taqdir – puch narsa, hayot esa bir tiyin!

Kapitan, bu fojiali gaplarni salobat bilan aytib bo‘lgach, o‘z joyiga borib turdi; Ivan Ig-

natyevich ham yig'lay-yig'lay Grushnitskiy bilan quchoqlashib xayrlashdi, nihoyat, Grushnitskiy ro'paramda yolg'iz o'zi qoldi. O'sha onda qalbimda qanday hislar qaynaganini hali ham aniqlashga urinaman: u hislar tahqirlanish alami, nafrat va g'azab hissi bo'lib, buni hozir mening yuzimga gerdayib xotirjamlik bilan qarab turgan kishi bundan ikki daqiqacha burun meni itday otib o'ldirmoqchi edi, degan fikr tug'dirardi, chunki oyog'imdan qattiqroq yaralansam, muqarrar qoyadan pastga qulab tushgan bo'lardim.

Uning yuzida pushaymonlik alomati topilmasmikan, deb bir necha daqiqa tikilib turdim. Ammo, nazarimda, u kulumsirab turganday tuyildi.

– O'limingizdan oldin bir ibodat qilib olishingizni maslahat beraman, – dedim men shunda.

– Mening ruhim haqida g'am chekishdan ko'ra, o'z ruhingizning g'amini yesangiz-chi. Iltimos qilaman, oting tezroq.

– Hali ham tuhmatingizni qaytib olmaysizmi? Mendan afv so'ramaysizmi?.. Yaxshilab o'ylab ko'ring: vijdongingiz sizga hech nima demayaptimi?

– Janobi Pechorin! – deb baqirib yubordi dragun kapitani, – siz bu yerga bironing tavbasini eshitgani kelganingiz yo'q-ku... tezroq tugataylik endi; daradan bitta-yarimta o'tib qolguday bo'lsa, ko'rib qoladi.

– Yaxshi. Shifokor, bu yoqqa qarang.

Shifokor yonimga keldi. Bechora shifokor! Bundan o'n daqiqacha oldin Grushnitskiy-

ning rangi qanday oqarib ketgan bo'lsa, hozir shifokorning rangi unikidan besh battar oqarib ketgandi.

Bundan keyingi gaplarimni xuddi qatl etish to'g'risida chiqarilgan hukmni o'qiganday, dona-dona qilib baland tovush bilan dedim:

– Shifokor, bu janoblar shoshilish orqasida to'pponchamni o'qlashni unutgan bo'lsalar kerak: iltimos qilaman, qaytadan yaxshilab o'qlab bering!

– Unday bo'lishi mumkin emas! – deb baqirib yubordi kapitan. – Unday bo'lishi mumkin emas! Men ikkala to'pponchani ham o'qlaganman, balki siznikining o'qi tushib qolgandir... Bu mening aybim emas! Qaytadan o'qlashga esa haqingiz yo'q... mutlaqo haqingiz yo'q... bu qoidaga xilof; men bunga yo'l qo'ymayman...

– Ma'qul! – dedim men kapitanga, – unday bo'lsa, xuddi shu shart sabab siz bilan ham otishaman...

Kapitan ikkilanib qoldi.

Grushnitskiy xijolat tortib, qovoqlarini solgan holda boshini egib turardi.

Kapitan shifokorning qo'lidan to'pponchamni tortib olmoqchi bo'lgan edi, Grushnitskiy unga qarab:

– Qo'y, tegma! – dedi. – Ularning haqli ekanliklarini o'zing yaxshi bilasan-ku.

Kapitan unga shuncha imo-ishora qilsa ham bo'lmadi, Grushnitskiy unga qaramas edi.

Shu orada shifokor to'pponchani o'qlab berdi.

Buni ko'rgan kapitan asabiylashib, yer tepindi:

– Rosa ahmoq ekansan, og‘ayni, – dedi, – o‘ta ketgan ahmoq ekansan!.. Menga ishonib qo‘yganingdan keyin, indamay turavermaysanmi!.. Endi battar bo‘l! Menga desa harom o‘l!..

Keyin orqasiga o‘girilib, «qonunga xilof» deb po‘ng‘irlab qo‘ydi.

– Grushnitskiy! – dedim, – menda hali fursat bor; tuhmatingdan qayt, hamma gunohingni kechaman. Meni ahmoq qilolmading, mening izzati-nafsim ham qondi; bilasan, bir vaqtlar do‘st edik...

Grushnitskiy qip-qizardi, ko‘zlari chaqnab ketdi.

– Oting! – deb javob berdi u, – men o‘zimdandan nafratlanaman, sizni esa ko‘rishga ko‘zim yo‘q. Hozir meni otib o‘ldirmasangiz, bir kunmas-bir kun orqangizdan kelib so‘yib ketaman. Bu dunyoda ikkalamiz uchun o‘rin yo‘q...

Men otdim...

Tutun tarqalib ketganda, Grushnitskiy mandonchada yo‘q edi. Faqat jar yoqasidan yengilgina chang ko‘tarilardi, xolos.

Hamma birdan qichqirib yubordi.

– Finite la comedia¹, – dedim men, shifokorga qarab.

Shifokor indamay, dahshat ichida teskari qaradi. Men kift qoqdim-da, Grushnitskiyning sekundantlariga ta‘zim qilib, xayrlashdim.

So‘qmoq yo‘ldan pastga tushib ketayotib, toshlar orasida qonga belanib yotgan Grushnitskiyning jasadini ko‘rdim, unga qarolmay, ko‘zimni yumib o‘tib ketdim...

---

¹ Finite la comedia (italyancha) – komediya tamom bo‘ldi!

Otimni yechib, asta uyga qaytdim. Qalbmni og‘ir bir tosh bosib turganday edi. Quyosh ham ko‘zimga xira ko‘rinar, shu‘lalari ham meni isitmas edi.

Slobodkaga yetmasdan otimni o‘ng tomonga burib, daraning ichiga kirib ketdim. Ko‘zimga odam bolasi ko‘rinmasa derdim: tanho qolishni istardim. Otning jilovini qo‘yib yubordim, boshimni quyi solib ancha vaqtgacha kezib yurdim, bir mahal qarasam, mutlaqo tanimagan joylarga borib qolibman; otning boshini burib, yo‘l qidirib ketdim; o‘lgiday charchab, otni ham charchatib, Kislovodskka kirib kelganimda kun botib ketgan edi.

Xizmatkorim, Verner kelib ketdi, dedi-da, qo‘limga ikkita xat berdi: biri shifokorning xati, ikkinchisi... Veradan edi.

Oldin birinchisini ochib o‘qidim; xat quyidagi mazmunda edi:

«Hamma ish saranjom qilindi: dabdalasi chiqib ketgan jasad keltirildi, ko‘kragidan o‘q ham chiqarib olindi. Uning baxtsiz hodisa qurboni ekaniga hamma ishondi; faqat komendant, ikki o‘rtangizdagi mojarodan xabari bo‘lsa kerak, boshini chayqab qo‘ydi, ammo hech narsa demadi. Sizga qarshi birorta isbot dalolat yo‘q, bemalol yotib uxlayverasiz... agar uxlay olsangiz... Xayr...»

Ikkinchi xatni anchagacha ochishga jur‘at etolmay turdim... Vera menga nimalarni yozi-

shu mumkin? Yuragimni allaqanday og'ir bir his eza boshladi.

Mana, har bir so'zi abadiy esimda qolgan xat quyidagicha mazmunda edi:

«Ushbu xatni ortiq sira ko'rishmasligimizga qat'iy ishonganim holda yozmoqdaman, bundan bir necha yil ilgari sen bilan ayrilish vaqtida ham xuddi shunday deb o'ylagan edim; biroq Tangri meni yana bir karra sinab ko'rmoqchi bo'ldi; men bu sinovga bardosh berolmadim, mening ojiz qalbim tanish ovozga yana qul bo'ldi... buning uchun sen mendan nafratlanmaysan-a, to'g'rimi? Ushbu xatim ham mening sen bilan vidolashuv va tavba-tazarruyim bo'ladi: qalbim senga muhabbat qo'ygandan beri unda to'lib qolgan hamma dardlarni senga izhor etishga majburman. Men seni hech bir ayblamayman: sen qilgan muomalangni har bir erkak ham qilardi: sen meni o'zingning xususiy mulking qatorida, biri ketidan biri kelib turuvchi shodlik, tashvish va g'am-g'ussalarning manbayi qatorida yaxshi ko'rarding, axir, bular bo'lmasa hayot ham bo'lmaydi, kishini zeriktirib yuboradi. Men buni boshda bilgan, sezgan edim... Ammo sen baxtsiz eding, shuning uchun axir bir kun fidokorligimni bilarsan, qadriga yetarsan va hech qanday sharoitga bog'liq bo'lmay senga qilgan samimiy dildorligimni anglarsan deb, o'zimni senga fido etgan edim. O'shandan beri ko'p vaqtlar o'tdi: men sening ko'ngil sirlaringga oshno bo'ldim... Qarasam, behuda umid bog'lagan ekanman. Menga juda alam qildi! Biroq, senga bo'lgan muhabbatim jonim bilan birlashib ketgan edi, sevgim qoraydi-yu, ammo so'nmadi!

Endi abadiy ko'rishmaymiz; ammo amin bo'li, sendan boshqa hech kimsani sevmayman, qalbm o'zining butun xazinasini, hamma ko'z yoshi va umidlarini senga sarf qilib bitirdi. Senga bir marta ko'ngil qo'ygan xotin boshqa erkaklarga nafratsiz qaray olmaydi, sening ularga nisbatan yaxshiroq bo'lganliging uchun emas, yo'q! Ammo sening mijozingda faqat sening o'zinggagina xos, o'zinggagina yarashgan, sirli va masrur bir xosiyat bor; qanday so'z gapirma, ovozingda yengib bo'lmaydigan bir kuch bor; hech kimsa sendek doim sevilishni orzu qilolmaydi; hech kimsaning g'azabi senikidek jozibali bo'lolmaydi; hech kimsaning ko'zlari senikidek orom va lazzat berolmaydi; o'z imtiyozlaridan sendek yaxshi foydalanuvchi kishi topilmaydi; haqiqatan ham sen kabi baxtsiz odam yo'q dunyoda, chunki hech kimsa o'zini senchalik baxtli qilib ko'rsata olmaydi.

Endi senga, nima uchun to'satdan jo'nab ketishimning sababini aytay; bu sabab senga ahamiyatsiz ko'rinar, chunki buning yolg'iz mengagina daxli bor, xolos.

Bugun ertalab erim mening oldimga kirdi-da, Grushnitskiy bilan sening o'rtangda bo'lgan janjalni gapirib berdi. Yuzim juda o'zgarib, bir xil bo'lib ketgan bo'lsam kerak, erim anchagacha ko'zlarimga tikilib qoldi; shu bugun duel qilishingni va o'lib ketishing mumkinligini va buning aybdori men ekanligimni o'ylagan edim, behush bo'lib yiqilishimga sal qoldi; jinni bo'lib qolaman, deb qo'rqib ketdim... Biroq hozir fikrim joyiga kelib, o'zimni bosib olganimdan keyin

sening tirik qolishingga ishondim: sening mensiz o'lib ketishing mumkin emas, aslo! Erim anchagacha uy ichida aylanib yurdi: uning menga nimalar deganini bilmayman, bergan javoblarim ham esimda yo'q... Aftidan, seni sevishimni aytgan bo'lsam kerak... Gapning pirovardida erim meni yomon so'z bilan haqorat qilib chiqib ketganini bilaman, xolos. Kareta qo'shishni buyurganini eshitdim... Mana, uch soatdan beri deraza yonida qaytishingni kutib o'tiribman... Yo'q, sen salomatsan, sen o'lishing mumkin emas!.. Kareta tayyor bo'lib qoldi... Yaxshi qol, alvido... Men halok bo'ldim, ammo buning zarari yo'q! Agar hamisha yodingda saqlay olishingga, sevishingga demayman, yodingda saqlay olishingga ishonsam edim... yaxshi qol, kelishyapti... xatni bekitishim kerak...

Merini yaxshi ko'rmasliging rost-a? Unga uylanmaysanmi? Menga qara, sen menga shuni qurbon qilishing kerak: seni deb men hamma narsamdan ayirildim...»

Men xuddi telba odamday eshikka yugurib chiqdim-da, hovlida xizmatkorlarim sovutib yurgan Cherkesimga minib, Pyatigorskka qarab ot choptirib ketdim. Tosh yo'ldan chopib ketayotgan otinning horg'inligiga qaramay, ayamasdan qamchilardim.

Quyosh g'arb tomondagi tog'lar tepasida dam olib yotuvchi bulut orasiga berkina boshlagandi; daraning ichi qorong'ilashib, namlik tusha boshlagandi. Toshlar ustidan sakrab-sakrab oquvchi Podkumok soyi bir ohangda hayqirib

oqardi. Men hamon toqatsizlanib, otimni yelday uchirib borardim. Pyatigorskdan ketib qolgan bo'lsa-ya, degan fikr yuragimga xuddi xanjar-day qadaldirdi. Bir daqiqagina, yana bir lahza-gina ko'rsam, xayrlashsam, qo'lini siqsam... men nola qilardim, la'natlar o'qirdim, yig'lardim, kulardim... Yo'g'-a, mening yuragimda qaynab toshgan tashvishni, umidsizligimni sira ta'riflab bo'lmaydi!.. Miyamga umrbod judo bo'lish fikri kelishi bilan Vera dunyodagi hamma narsadan – hayotimdan ham, baxtimdan ham qimmatroq ko'rinib ketdi! Miyamga qanday g'alati va mashum xayollar kelganini o'zim bilaman-u, Xudo biladi... Hamon otimni shafqatsiz ravishda choptirib borardim. Bir mahal qarasam, otim harsillab qoldi, tekis yo'ldan keta turib, bir-ikki marta qoqilib ham ketdi... Yesentuki degan kazaklar ovuligacha besh chaqirimcha qolgan edi – u yerdan boshqa ot minib olishim mumkin edi.

Agar otim yana o'n daqiqacha chidab bersa, murodimga yetardim. Biroq tog' orqasidagi kichkina bir jarlikdan ko'tarilayotib, tik yo'l muyilishida otim birdan yerga gurs etib yiqildi. Men darhol sakrab tushdim, jilovidan tortib turg'izishga qancha harakat qilmay, sira turmaydi, girih bo'lib qolgan tishlari orasidan eshitilar-eshitilmas ingrash eshitildi; bir necha daqiqadan keyin jon berdi; eng so'nggi umidimdan ham mahrum bo'lib, dashti-biyobonda yolg'iz o'zim qoldim; piyoda yurib ko'rgan edim, oyoqlarim mayishib ketdi; butun kun bo'yi tortgan tashvishlarim va uyqusizlik natijasida nam maysa ustiga yiqildimda, xuddi yosh bola kabi o'krab yig'lab yubordim.

Ancha vaqtgacha qimirlamay ho'ng-ho'ng yig'lab yotdim; ko'z yoshlarimni va alamlarimni o'z ixtiyoriga qo'yib berdim; yurak-bag'rim ezilib ketdi, butun irodam, sovuqqonligim bir zumda tutunday tarqalib ketdi; ruhim tushib, es-hushim so'ndi. Agar shu paytda meni birov ko'rib qolsa, mendan nafratlanib yuzini teskari o'girib ketardi.

Tun shabnami, tog' shamoli o'rtanib turgan boshimni sovutib, es-hushim o'zimga kelgach, qo'ldan ketgan baxt qushi ketidan quvishning foydasiz va telbalik ekanligini angladim. Men yana nimani istayman? Uni ko'rishnimi? Nima uchun? Ikki oramizda hamma narsa bitgani ravshan emasmi? Bittagina oxirgi ayrilish bo'sasi mening xotiramni boyitolmaydi, balki ayrilishimizni qaytaga yanada og'irlashtirib yuboradi.

Shunday bo'lishiga qaramay, men ham yig'larkanman deb suyundim! Balki bunga sabab – asablarimning buzilishi, uyqusiz kecha, ikki daqiqa to'pponcha qarshisida turishim va qornimning ochligidir.

Qaytangga yaxshi bo'ldi! Bu yangi azob, harbiy termin bilan aytganda, mening uchun baxtli bir diversiya vujudga kelgandi. Yig'lash sog'liq uchun yaxshi, innaykeyin, ot choptirmaganimda va o'n besh chaqirim yo'lni piyoda bosmaganimda, balki bu kecha ham uxlamay chiqarmidim.

Kislovodskka sahar soat beshda qaytib keldim, o'zimni o'ringa tappa tashladim-da, Napoleonning Vaterlodan¹ keyingi uyqusi bilan uxlab qoldim.

---

¹ Napoleon Vaterlodan keyin... – 1815-yilda Napoleon Vaterlo degan joy yaqinida bo'lgan jangda mag'lubiyatga uchragan.

Uyg'onsam – qorong'i tushibdi. Ochiq deraza oldiga kelib, orqaligimning tugmalarini yechib tashladim, tog' shamoli chuqur uyqudan keyin ham orom topmagan ko'kragimni yelpidi. Yiroqdan, qalin arg'uvon daraxtlari orasidan qal'a va slobodka chiroqlari bamisoli oqib boruvchi daryoday bo'lib ko'rinardi. Hovlimiz jimjit, knyaginyaning uyi qop-qorong'i edi.

Shifokor kirib keldi: qovog'i soliq: odatda men bilan qo'l berib ko'rishardi, bu safar qo'lini ham uzatmadi.

– Qayerdan kelyapsiz? – deb so'radim shifokordan.

– Knyaginya Ligovskayanikida edim; qizi betob yotibti – asab kasali. Ammo gap unda emas, gap boshqa yoqda: boshliqlar bilib qolganga o'xshaydi, garchi isbot etadigan hech qanday dalil bo'lmasa-da, o'zingizni ehtiyotlab yuring, demoqchiman. Knyaginya boya menga sizning o'z qizi tufayli otishganingizni aytdi, bilar ekan. Bu gaplarni o'sha chol gapirib beripti, xah... oti nima edi?.. Restoratsiyada Grushnitskiy bilan ikki o'rtalaringda janjal chiqqanini ko'rgan ekan. Men sizni ogohlantirib qo'yay, deb keldim. Xayr, endi. Balki endi bir umr ko'rishmas-miz: sizni boshqa yoqqa jo'natishsa kerak.

U ostonada to'xtadi. Nazarimda, qo'limni siqib xayrlashmoqchi bo'ldi... agar menda shunday istak borligini bildirganimda, o'zini bo'ynimga tashlardi; biroq men toshday qotib turaverdim, u chiqib ketdi.

Odamlarni qarang! Hammasi shunaqa: qiladigan ishlaringning hamma yomon tomonla-

rini oldindan bila turib, senga yordam qili-shadi, maslahatlar berishadi, hatto boshqa iloj yo'qligini bilib, ma'qullashadi ham – ish bitgandan keyin esa qo'llarini yuvib qo'ltiqqa urishadi, butun mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan kishidan yuzlarini teskari o'girib ketishadi. Hamma odamlar, hatto eng mehribonlari ham, eng donolar ham shunaqa!..

Ertasi kuni ertalab oliy qo'mondonlikdan N. degan qal'aga jo'nash to'g'risida buyruq olgach, knyaginya bilan xayrlashgani kirdim.

Uning menga biron muhim gap aytmoqchimisiz degan savoliga, sizga baxt tilayman va hokazo deb javob bergan edim, hayron bo'ldi.

– Siz bilan juda jiddiy gaplashadigan gapim bor. Men indamay o'tirdim.

Gapni nimadan boshlashni bilmay o'tirganligi ravshan edi; yuzlari qizarib ketdi, do'mboq barmoqlari stolni chertardi, axiri, tutila-tutila gap boshladi:

– Menga qarang, Pechorin, men sizni oliyjanoib bir kishi deb bilaman.

Men ta'zim qildim.

– Garchi xatti-harakatlaringiz biroz shubhali bo'lsa ham, baribir, bunga aminman, – deb davom etdi knyaginya. – Ammo, dilingizda faqat o'zingizgagina ma'lum bo'lgan sabablar bo'lishi mumkin, menga ularni aytishingiz kerak. Mening qizimni tuhmatdan himoya qildingiz, uni deb otishdingiz, binobarin, hayotingizni tahlika ostiga qo'ydingiz... Gapirmang, bilaman, bunga sira iqror bo'lmaysiz, chunki Grushnitskiy o'lib ketdi (knyaginya cho'qinib

oldi). Gunohi bo'lsa Xudo kechirsin, sizniki-ni ham kechirar deb ishonaman!.. Bu bilan mening ishim yo'q... Men sizni qoralamayman, chunki mening qizim, gunohsiz bo'lsa ham, bunga sabab bo'ldi. U menga hamma gapni aytib berdi... Hamma gapni aytdi, deb o'ylayman: siz unga sevgingizni izhor etibsiz, u ham sizni sevaman deпти (shu yerga kelganda knyaginya og'ir xo'rsindi). Ammo qizim betob yotipti, aminmanki, uning kasali oddiy kasallardan emas! Qandaydir sirli bir dard uni azoblamoqda; nimaligini aytmaydi, ammo buning sababi sizdaligiga imonim komil... Menga qarang: siz meni balki amal yoki davlat izlaydi, deb o'ylarsiz, bu fikringizdan qayting: men faqat qizimning baxt-saodatli bo'lishini istayman, xolos. Sizning hozirgi ahvolingiz odamlar havas qiladigan ahvollardan emas, ammo keyin-keyin yaxshi bo'lib ketishi mumkin: davlatingiz bor; qizim sizni sevadi, u shunday tarbiya topganki, o'z erini baxt-saodatli qilish qo'lidan keladi. Mening ham davlatim katta, u mening bitta-yu bitta qizim... Ayting-chi, sizni nima tutib turibdi?.. Ko'rib turibsizki, bu gaplarning mendan chiqishi lozim emas edi, ammo men sizning qalbingizga, lafzingizga inonib turib aytdim, peshonamda yolg'iz shu birgina qizim ekanligini unutmang...

Knyaginya yig'lab yubordi.

– Knyaginya, – dedim men, – men sizga hech narsa deyolmayman; ruxsat etsangiz, qizingiz bilan tanho gaplansam...

– Hech bir! – deb qichqirib yubordi knyaginya, zo'r hayajon bilan o'rnidan turib.

– Ixtiyoringiz, – dedim men va ketishga chogʻlandim.

Knyaginya biroz oʻylanib qoldi-da, birpas tur-ing deganday qoʻli bilan ishora qilib, uydan chiqdi.

Oradan besh daqiqacha vaqt oʻtdi; yuragim gup-gup urib tursa ham, fikrim ravshan, aq-li-hushim joyida edi: qalbidan bechora Meri-ga nisbatan zarracha sevgi uchquni topilar-mikin deyman, sira topilmaydi.

Ana, eshik ochildi-yu, u kirib keldi. Yo Rabbiy! Keyingi safar koʻrganimdan beri juda oʻzgarib ketibdi, koʻrganimga koʻp boʻldimi?

Uyning oʻrtasiga kelib, birdan gandirak-lab ketdi: irgʻib oʻrnimdan turdim-da, qoʻlimni berib, kresloga olib keldim.

Oʻzim uning roʻparasiga kelib turdim. Ancha-gacha gapirolmay turdik, uning taʼriflab boʻlmay-digan allaqanday qaygʻu-hasratli shahlo koʻzlari umid va najot izlab mening koʻzlarimga boqardi; oppoq oqarib ketgan lablari tabassum qilmoq-chi boʻlardi-yu, biroq bunga ojiz edi; tizzalariga qoʻyib oʻtirgan nozik qoʻllari shu qadar oriqlab ketgan ediki, bechoraga rahmim kelib ketdi.

– Knyajna, – dedim, – men sizni mazax qilib yurganimni bilasizmi?.. Siz mendan nafratla-nishingiz kerak.

Yuzlarida xastalarga xos qizillik paydo boʻldi.

Men davom etdim:

– Binobarin, siz meni sevolmaysiz...

Knyajna yuzini qoʻli bilan toʻsib teskari oʻgirildi-da, stolga suyandi, koʻzlaridan yosh chiqqanday tuyildi.

– Yo Rabbiy! – deb pichirlardi u.

Bunga ortiq chidab turish qiyin edi: bu hol yana bir lahza davom etsa, o‘zimni uning oyoqlariga tashlardim.

– O‘zingiz ham ko‘rib turibsizki, – men mumkin qadar qat‘iy ohangda, zo‘raki kulgi bilan so‘zimdada davom etdim, – o‘zingiz ham ko‘rib turibsizki, men sizga uylana olmayman. Agar shu gaplardan keyin ham buni xohlasangiz, keyin o‘zingiz pushaymon bo‘lasiz. Sizga bu gaplarni shu qadar ochiq va shu qadar qo‘pol gapirishimga onangiz bilan qilgan suhbatim majbur etdi: onangiz xato qilgandir, degan umiddaman, uning bu fikridan qaytarish sizning qo‘lingizdan keladi. Ko‘rib turibsizki, ko‘zingiz oldida eng xunuk va eng qabih rol o‘ynamoqdaman, hatto bunga o‘zim ham iqror bo‘lib turibman; siz uchun qo‘limdan kelgan narsa shu. Mening haqimda qanday yomon fikrda bo‘lmang, hammasiga roziman... Ko‘rdingizmi, men sizning oldingizda bir razil odamman... Agar meni sevganingizda ham, hozirdan e‘tiboran mendan nafratlanishingiz kerak, shunday emasmi?..

Knyajna dokaday oqarib ketgan yuzini menga o‘girdi, faqat ko‘zlari ajoyib bir suratda charaqlardi.

– Sizni ko‘rishga ko‘zim yo‘q... – dedi.

Men tashakkur aytib, hurmat bilan ta‘zim qildim-da, chiqib ketdim.

Bir soatdan keyin uch otli kuryer karetsi meni Kislovodskdan olib ketdi. Yessentuki-

ga bir necha chaqirim qolganda, yoʻl boʻyida chopqir otimning oʻligini koʻrdim; ustidagi egari yoʻq edi, biroq oʻtkinchi kazak olib ketgan boʻlsa kerak, egar oʻrnida ikkita qargʻa oʻtirardi. Bir xoʻrsindim-da, yuzimni teskari oʻgirdim...

Mana endi diqqi nafas qalʼada oʻtirib, oʻtmishni eslar ekanman, nima sababdan taqdir menga ochib bergan bu yoʻlga kirishni istamadim, axir, shunday qilsam meni huzur-halovat, ruhiy sokinlik kutardi-ku?.. – deb oʻzimdandan-oʻzim soʻrayman, yoʻq, bu qismatga men chidab turolmas edim! Men, qaroqchilar kemasida tugʻilib oʻsgan matrosga oʻxshayman: uning qalbi boʻron va janglarga oʻrganib qolgan, agar qirgʻoqqa chiqib qolsa, sersoya oʻrmonlar uni qancha oʻziga tortmasin, quyosh unga oʻz yogʻdusini qancha moʻl sochmasin, baribir uning yuragi siqiladi, diqqi nafas boʻladi; ertadan kechgacha qumloq qirgʻoqlarda kezib, yelib-yugurib keluvchi toʻlqinlarning salmoqdor tovushlariga quloq solib, yiroqdan, koʻm-koʻk toʻlqinlarni qora bulutlardan ajratib turgan ufq ortidan oldin baliqchi qush qanotiga oʻxshash, keyin-keyin toʻlqin koʻpiklaridan ajralib kimsasiz pristanga yelib keluvchi yelkan koʻrinmasmikini deb, tuman bosgan olislardan koʻzini uzmay yuraveradi...

III

FATALIST

Bir vaqt chap flangdagi kazak ovulida ikki hafta turib qolishga to'g'ri keldi: u yerda yana bir batalon piyoda askar ham turardi; zobitlar bir-birlarinikida galma-gal to'planishib, kechalari qarta o'ynar edilar.

Bir kuni mayor S*** degannikida boston¹ o'ynay-o'ynay zerikib, qartani stol tagiga irg'itdik-da, anchagacha suhbatlashib o'tirdik; suhbatimiz odatdagi suhbatlarga qaraganda juda qiziq edi. Gap har kimning taqdiri peshonasiga bitilgan degan musulmonlar e'tiqodiga oramizda ko'p odamlar ishonarmish, degan narsadan ketdi; har kim buni isbot qilish yoyinki qoralash uchun har xil g'ayritabiiy voqealarni aytib berardi.

– Bu gaplar hech narsani isbot etolmaydi, janoblardan, – dedi kekxa mayor, – axir, fikrlaringizni isbotlash uchun aytib bergan voqealarni hech biringiz o'z ko'zingiz bilan ko'rmagansiz-ku?

– Albatta, hech kim ko'rmagan, – dedi ko'pchilik, – ammo ko'rmagan bo'lsak ham ishonchli odamlardan eshitganmiz...

– Bari behuda gap! – dedi allakim. – Ajalimiz yetgan vaqti-soatni ko'rsatuvchi ro'yxatni ko'rgan o'sha ishonchli odamlar kim ekan, qani ular? Xo'p, basharti, taqdir degan narsa bor ekan, unda iroda, aql degan narsalar bizga nima uchun berilgan? Nima uchun biz o'zimizning

---

¹ Boston – qarta o'yinlaridan birining nomi.

har bir ishimiz, har bir xatti-harakatimizdan hisob berishimiz kerak?

Shu onda uyning bir burchagida o'tirgan bir zobit o'rnidan turdi-da, stol yoniga kelib, hamмага tantanali va xotirjam nazar tashladi. Uning millati serb ekanligi familiyasidan ma'lum edi.

Poruchik Vulichning tashqi qiyofasi uning xarakteriga tamomila mos tushgandi. Baland qomati, qop-qora sochlari, bug'doy rangi, qop-qora va o'tkir ko'zlari, o'z millatiga xos bo'lgan kattagina, ammo xushbichim burni, labidan sira arimaydigan g'amgin va sovuq tabassumi, uni boshqacha, taqdir tomonidan yor-u do'st qilib tayin etilgan kishilar bilan o'zining fikr va hislarini o'rtoqlashmaydigan bir odam qilib ko'rsatardi.

O'zi juda mard, kamgap, ammo gapirganda jiddiy gapiradigan odam edi: o'zining ruhiy va oilaviy sirlarini hech kimga ochib aytmasdi; vinoni butunlay og'ziga olmasdi, o'z ko'zi bilan ko'rmagan odam ularning naqadar go'zal ekanliklarini tasavvur eta olmaydigan yosh kajak qizlari ketidan sudralib yurmasdi. Ammo, polkovnigimizning xotini uning ma'nodor ko'zlariga xushtor emish degan gaplar yurardi; lekin odamlar bu haqda gap ochsa Vulichning chapaqay jahli chiqib ketardi.

Uning hech kimdan yashirmaydigan bittagina ehtirosi bor edi, u ham bo'lsa qartavozlik edi. Yashil stol¹ yoniga o'tirsa, dunyoda ko'ziga hech narsa ko'rinmasdi, odatda yutqizib yurardi; ammo qancha yutqizsa, shuncha o'jar-

---

¹ Yashil stol – eski vaqtlarda qimor o'ynaladigan stol.

lashardi. Bir voqeani hikoya qilib berishdi: ekspeditsiya vaqtida, kechasi yostiq ustida bank o'ynashibdi; bu safar Vulichning juda omadi kelib turgan ekan. Birdan otishma boshlanib, chaqiriq bo'lib qolibdi-da, hamma o'ringandan turib qurolga yuguribdi. «Va-bank»¹ deb qichqiribdi Vulich, mohir qartavozlardan biriga o'rnidan ham turmasdan, «Yettilik ketdi», deb javob beribdi u, yugurib tashqariga chiqib keta turib. To's-to'polon bo'lib turishiga qaramay, Vulich qartani ochibdi, bankni yutqazipti.

O'z qismi joylashgan yerga yetib borsa, taraqa-turuq otishma qizib ketgan ekan. Vulich o'qlarni ham, chechenlarning qilichini ham piasand qilmay, baxtiyor qartavozni izlab ketibdi.

Yovni o'rmon ichidan siqib chiqara boshlagan o'qchilar qatoridan axiri qidirib topibdi-da: «Yettilik yutdi!» deb baqiribdi va uning yoniga borib, bu yerda hisob-kitobning o'rni yo'q deyishiga ham qaramasdan, yonidan hamyonini chiqarib beribdi. Ko'ngilsiz qarzni uzib bo'lgandan keyingina jangga otilib, ketidan askarlarni ergashtirib ketibdi, to jang tamom bo'lguncha chechenlar bilan otishibdi.

Poruchik Vulich stol yoniga kelishi bilan bu yana qanday yangi hunar ko'rsatarkan, deb hamma jim bo'ldi.

– Janoblar, – dedi u, uning ovozi odatdagidan sal pastroq bo'lsa-da, ammo xotirjam edi, – janoblar, behuda bahsdan nima foyda? Isbot kerak desalaringiz, men odam o'z hayotining

---

¹ «Va bank» – qimor o'yinda o'rtadagi pul miqdoriga baravar pul tikuvchi o'yinchining xitobi.

haqiqiy egasimi yoki har birimizning vaqti-so-atimiz oldindan bitib qo'yilganmi degan narsani har kim o'zida sinab ko'rishini taklif etaman... Kim xohlaydi?

– Men xohlamayman, men xohlamayman! – degan ovozlar eshitildi har tarafdin. – Voy tentag-ey! O'ylab topgan narsasini qarang-a!..

– Garov boylashamiz, – dedim men hazil-lashib.

– Nimadan?

– Taqdir degan narsa yo'q, – dedim men va yonimdagi bor pulimni olib stol ustiga tashladim: hammasi bo'lib yigirma chervon ekan.

– Bo'пти, dedi Vulich, bo'g'iқ tovush bilan. – Manor, siz bizga hakam bo'lasiz; mana o'n besh chervon, o'zingiz mendan besh chervon qarzsiz, bir do'stlik qilib shuni qo'shib qo'ysangiz.

– Xo'p bo'ladi, – dedi mayor, – ammo to'g'risini aytsam, men hech narsaga tushunolmay qoldim, bahsni qanday hal qilasizlar?

Vulich indamasdan mayorning yotog'iga kirib ketdi: ketidan biz ham kirdik. Vulich yaroq-aslaha osib quyilgan devor tagiga borib, qoziqdagi har xil kalibrli to'pponchalardan to'g'ri kelgani-ni oldi. Biz hali ham uning nima qilmoqchiligi-ni bilmay turardik; ammo to'pponcha tepkisini tortib ichiga porox solishi bilan, ko'plar birdan hay-haylab uning qo'lidin ushlashdi.

– Nima qilmoqchisan? Hoy, jinni bo'ldingmi? – deb qichqirishdi.

– Janoblar! – dedi Vulich, sekin qo'lini bo'shatib, – men uchun kim yigirma chervon to'laydi?

Hamma jim bo'lib, chetga chiqib turdi.

Vulich narigi uyga chiqib, stol yoniga borib o'tirdi; uning ketidan biz ham chiqdik. Vulich, atrofimga o'tiringlar, deb ishora qildi. Biz indamasdan atrofiga o'tirdik: shu onda u hammamizning ustimizdan qandaydir sirli bir kuchga ega bo'lganday edi. Men uning ko'zlariga tikildim, ammo u, mening bu boqishimni dadil va xotirjam qarshi oldi, oqarib ketgan lablariga tabassum yugurdi, ammo sovuqqonlik bilan o'tirishiga qaramay, so'lg'in yuzida ajal alomati borligini sezgandek bo'ldim. Bir necha soatdan keyin o'ladigan odamlarning chehrasida mash'um taqdirning qandaydir g'alati bir nishonasi paydo bo'lganini o'z ko'zim bilan ko'rganman, ko'p keksa jangchilar ham shunday deydilar, o'rganib qolgan ko'z aslo xato qilmaydi.

– Siz bugun o'lasiz! – dedim men Vulichga.

U menga yalt etib qaradi-yu, biroq sokin bir vaziyatda:

– Ehtimol o'larman, ehtimol o'lmasman... – deb javob berdi.

So'ngra mayorga qarab: «To'pponcha o'qlanganmi?» – deb so'radi. Mayor shoshib qolgani-dan o'qlangan yoki o'qlanmaganini yaxshi eslayolmadi.

– Qo'ysangiz-chi, Vulich! – deb qichqirdi al-lakim. – Bosh tomonda osig'lik turgandan keyin albatta o'qlangan bo'ladi-da, bu nima hazil!..

– Ahmoqona hazil! – dedi yana birov.

– Besh so'mga qarshi ellik so'm qo'yib garov o'ynaymanki, to'pponcha o'qlanmagan! – deb qichqirdi, uchinchi bir kishi.

Yana bir garov ortdi.

Bu cho'zilib ketgan marosim jonimga tegdi.

– Menga qarang, – dedim Vulichga, – yo o'zingizni oting, yo bo'lmasa to'pponchani joyiga ilib qo'ying, borib yotaylik.

– To'g'ri, – deb qichqirdi ko'plar, – borib uxlaylik.

– Janoblar, joylaringizdan qo'zg'almay o'tirishingizni so'rayman! – dedi Vulich to'pponchani peshonasiga tirab.

Hamma toshday qotib qoldi.

– Janob Pechorin, – deb ilova qildi u, – bitta qartani olib, osmonga oting.

Esimda: stol ustidan toppon tuzni olib, yuqoriga irg'itdim: hammaning nafasi og'ziga tiqilib qoldi; qo'rquv bosgan ko'zlar goh to'pponchaga, goh chirpirak bo'lib tushayotgan qartaga javdirab qarardi; qarta endi stolga kelib tushishi bilanoq, Vulich tepkini bosdi... to'pponcha otilmadi!

– Xudoga shukr, – deb qichqirib yubordi odamlar, – o'qlanmagan ekan...

– Yana bir otib ko'raylik-chi, – dedi Vulich.

Tepkini yana tortib deraza tepasida osig'liq turgan furajkani nishonga oldi; to'pponcha otilib, uyning ichi tutunga to'ldi; tutun tarqalib ketgandan keyin qarasak, o'q furajkaning qoq o'rtasidan teshib, devorning ichiga kirib ketibdi.

Hamma uch daqiqagacha toshday qotib qoldi; Vulich indamasdan mening chervonlarimni yig'ishtirib hamyoniga solib oldi.

Nima uchun to'pponcha oldingi safar otilmagani ustida gap ketdi; ba'zilar balki to'ppon-

chaning ichi ifloslanib qolgandir, der, bazilar esa oldingi safar porox nam edi, keyingi safar Vulich yangi porox soldi, shuning uchun otilmagan bo'lsa kerak, deb shivirladi; ammo men keyingi taxminning noto'g'riligini tasdiqladim, chunki men to'pponchadan ko'zimni uzmay qarab turgan edim.

– Qimorda omadli ekansiz! – dedim men Vulichga qarab.

– Umrimde birinchi marta omad kelishi, – dedi Vulich o'zidan mamnun holda kulib: – bankdan ham, shtosdan¹ ham shunisi yaxshi ekan.

– Shunday-ku, ammo xatarliroq-da.

– Xo'sh, endi taqdirga ishonasizmi?

– Ishonaman; ammo bir narsaga tushunolmay turibman: nima uchundir, bugun, albatta, o'lasiz deb o'ylagandim...

Boyagina peshonasiga xotirjamlik bilan to'pponcha tirab turgan odam endi birdan qip-qizarib xijolat tortdi.

– Bo'ldi, tamom qilaylik, – dedi Vulich, o'rni-dan turib, – bahsimiz tugadi, endi har qanday mulohaza ortiqchadir, deb o'ylayman...

Shapkasini olib chiqib ketdi. Bu menga g'alatiroq tuyildi, lekin g'alatiroq tuyilishi ham bejiz emas ekan.

Birpasdan keyin hammamiz Vulichning qiziq qiliqlari haqida gapirishib, uy-uyimizga tarqalishdik. Hamma bir og'izdan menga: o'zini o'zi otib o'ldirmoqchi bo'lgan odam bilan garov boylashdingiz, xudbin ekansiz, dedi; go'yo men

¹ Shtoss – qimor o'yinlaridan biri.

bo'lmaganimda, Vulich qulay payt topolmaydiganday!..

Ovulning xilvat ko'chalaridan uyimga qaytib borardim; uylarning kungirasimon tomlari orqasidan xuddi yong'in alangasiday qip-qizil to'lin oy ko'rinardi; qop-qora osmonda yulduzlar charaqlardi, bir zamonlar odamlarning bir qarich yer uchun yoki allaqanday qalbaki huquqlari uchun olib borgan arzimagan bahslariga osmon sayyorolari ham ishtirok etadi deguvchi bilimdonlar xayolimga kelib, kulgim qistab ketdi. Negaki, o'sha donishmandlar faqat insonlarning janglari va tantanalarini yoritib turish uchun yoqilgan deb o'ylagan osmon mash'allari hozir ham avvalgidek charaqlab yonardi, ularning ehtiros va tilaklari esa biron o'tkinchi tomonidan o'rmon yoqasiga yoqilgan gulxan kabi o'zlari bilan birga so'nib ketgan. Ammo osmondagi yulduzlarning xayrixohlik bilan boqib turishining o'ziyoq ularga qancha kuch, iroda va ishonch bag'ishlagan!.. Ularning nochor avlodlari bo'lgan bizlar esa yer yuzida e'tiqodsiz va g'urursiz, zavq va qo'rquvsiz kezib yuramiz, o'lim muhaqqaq ekani yodimizga kelganda, yuragimizni beixtiyor ezuvchi qo'rquvdan boshqa na insoniyatning farovonligi uchun va na o'z baxtimiz uchun ham katta-katta qurbon berishga qodir emasmiz, chunki dunyoda baxt yo'qligini bilamiz, ota-bobolarimiz bir xatodan qutulib, ikkinchisiga tutilganlari kabi, biz ham bir shubhadan qutulib, boshqa shubhaga tutilamiz, ota-bobolarimiz singari birorta orzu-umidimiz ham yo'q, hatto odamlar bilan

yo bo'lmasa taqdir bilan bo'lgan kurashda qalb erishadigan kuchli, ammo noma'lum zavqqa ham ega bo'la olmaymiz...

Miyamga bundan boshqa yana talay xayollar keldi; men ularga qarshilik qildim, chunki mavhum fikrlar ustida bosh qotirishni yomon ko'raman; bundan nima foyda?.. Men yoshligimda xayolparast edim; besaranjom va sira to'ymaydigan xayollarim yaratgan goh mudhish, goh yorqin timsollarni ardoqlardim, suyardim. Ammo bundan menga nima qoldi? Xuddi kechasi arvohtar bilan olishgandan keyin his etiladigan horg'inlik, afsus-nadomatlar bilan to'la xotiralargina qoldi, xolos. Bu behuda kurashda butun qalbim o'tini va haqiqiy hayot uchun kerak bo'lgan irodam kuchini sarfladim; bu hayotga fikran hamma narsani boshimdan kechirib bo'libgina qadam qo'ydim, shundan so'ng men xuddi bemaza taqlid qilingan kitobni o'qib zerikkan kishidan zerikib, behuzur bo'ldim.

Bu kecha yuz bergan voqea menga qattiq ta'sir qildi, asablarimni qo'zg'atib yubordi. Taqdir degan narsaga hozir ishonamanmi, yo'qmi, buni aniq aytolmayman, ammo shu kecha qattiq ishongandim: dalil g'oyatda zo'r edi, shuning uchun men o'z ota-bobolarimiz va ularga xizmat qilib kelgan vafodor astrologiya¹ni masxara qilib kelgan bo'lsam-da, beixtiyor ularning yo'liga tushdim, ammo bu xavf-xatarli yo'ldan vaqt-g'animatda o'zimni to'xtatib qoldim va hech bir narsaga ko'r-ko'rona ishonmaydigan

---

¹ Astrologiya – qadim zamonda yulduzlarning turishiga qarab odamlarning taqdirini karomat qiluvchi soxta ilm.

qoidaga amal qilishim uchun metafizikani bir chetga yigʻishtirib qoʻydim-da, oyogʻimning tagiga qarab yurdim. Bunday ehtiyotkorlik juda oʻrinli chiqdi: yoʻgʻon va yumshoq, aftidan, jon-siz yotgan bir narsaga qoqilib ketib, yiqilishimga sal qoldi. Oy yoʻlni sutday yoritib turardi; nima ekan deb engashib qarasam – qilich bilan ikki boʻlib tashlangan choʻchqa ekan... Hali boshimni koʻtarganim ham yoʻq ediki, birdan dukur-dukur tovush eshitildi: tor koʻchadan ikki kazak yugurib chiqib kelmoqda edi; ular-dan biri yonimga keldi-da, choʻchqa quvib yurgan mast kazakni koʻrmadingizmi, deb soʻradi. Men, koʻrmadim, dedim-da, mastning bemaʼni mardligi qurboni boʻlmish bechora choʻchqani koʻrsatdim.

– Voy kallakesar-ey, – dedi ikkinchi kazak, – chixir¹ ichib oldimi, boʻldi, yoʻlida nima uchrasa chopib tashlayveradi. Yur, Yeremench, topib qoʻl-oyogʻini bogʻlaylik, boʻlmasa...

Ular ketishdi, men ham zoʻr ehtiyotkorlik bilan oʻz yoʻlimdan ketdim, nihoyat uyimga omon-eson yetib oldim.

Men bir keksa harbiynikida turardim; uni yaxshi koʻrardim, chunki juda mehribon odam edi; ammo undan ham Nastya degan dilrabo qizini yaxshi koʻrardim!

Odatdagidek, Nastya poʻstinga oʻralib, meni darvoza oldida kutib oʻtirgan ekan; tun sovugʻidan koʻkarib ketgan lablarini oy yoritib turardi. Meni koʻrib jilmaydi, biroq bugun

---

¹ Chixir – kavkaz ichimligi, boʻza.

u ko'nglimga sig'masdi. «Yaxshi qol, Nastya!» dedim men, yonidan o'tib ketayotib. U menga bir nima demoqchi bo'ldi-yu, biroq indamadi, faqat xo'rsinib qo'ya qoldi.

Uyimga kirib, eshikni ichdan berkitdim-da, sham yoqib, o'zimni o'ringa tashladim; ammo bu safar uyqu ha deganda kelavermadi. Osmonning sharq tomoni qizara boshlagandagina ko'zim uyquga ketibdi, biroq bugun uyquga to'ymaslik peshonamga bitilgan ekan. Sahar soat to'rtlarda ikki musht derazamni qoqa boshladi. Irg'ib o'rnimdan turdim: nima gap? – deb so'radim. «Tur, kiyin!» – deb qichqirdi bir necha kishi. Apil-tapil kiyinib chiqdim. «Yuz bergan hodisadan xabaring bormi?» – dedi meni izlab kelgan uch zobit baravariga; ularning yuzlari dokaday oqarib ketgandi.

– Nima bo'ldi?

– Vulichni o'ldirib ketishibdi.

Men toshday qotib qoldim.

– Ha, rost! – deb davom etdi ular. – Yur, tez-roq.

– Qayoqqa?

– Yo'lda bilasan.

Ketdik. Ular bo'lib o'tgan voqeaga Vulichning o'limidan yarim soatgina oldin taqdir uni bir o'limdan saqlab qolgani haqida o'z mulohazalarini qo'shib gapirib berdilar. Vulich qorong'i ko'chadan yolg'iz o'zi ketayotgan ekan; birdan cho'chqani chopib tashlagan mast kazakka duch kelibdi-da, to'xtab, «Kimni izlab yuribsan, og'ayni?» – deпти. Shuni demaganda-ku, balki kazak o'z yo'lidan ketaverishi mumkin ekan,

biroq kazak to'xtabdi-da, «Seni!» – deпти-yu, qilich solib yelkasidan to yuragigacha bo'lib tashlabdi... Shu yerda menga yo'liqqan va qotil ketidan quvgan ikki kazak kelib qolib, yarador-ni yerdan ko'tarishipti, u jon beray deb turgan ekan, faqat, «u haqli!» degan ikki og'iz so'zni aytibdi-yu, o'libdi. Bu so'zlarning ma'nosini yolg'iz men bilardim: u so'zlarni menga qaratib aytgan edi; u bechoraga qismating shunaqa bo'ladi deb bexosdan aytib qo'yg'an edim; ichki ovozim meni aldamadi, uning o'zgarib ketgan yuzidan ajali yetib turganini aniq ko'rgan edim.

Qotil ovulning chetidagi bir bo'sh uyga kirib berkinib olgan ekan, biz o'sha yerga qarab yugurdik. Bir talay xotin-xalaj ham yig'lab-siqtab o'sha tomonga qarab yugurardi; ba'zan kech qolgan kazaklar uylaridan yugurib chiqar, yo'l-yo'lakay xanjarlarini taqib, yugurib bizdan o'tib ketishardi. Dahshatli g'ala-g'ovur ko'tarildi.

Nihoyat, yetib bordik; qarasak, uy oldida bir talay odam to'planib turibdi, uyning eshik va derazalari ichidan berk. Zobitlar va kazaklar o'zaro qizg'in bahslashib turardilar; xotinlar qiy-chuv qilib yig'lashardi. Ular orasida ko'zlari telba odamning ko'ziga o'xshagan bir kampir diqqatimni jalb qildi. Kampir xoda ustida tirsagini tizzasiga tirab, qo'llari bilan boshini ushlab o'tirardi, u qotilning onasi ekan. Lablari bir nimalar deb pichirlardi... u lablari duo o'qirmidi yo o'g'liga la'nat?

Bir qarorga kelib, jinoyatchini ushlash kerak edi. Ammo uyga bostirib kirishga hech kimning yuragi dov bermasdi.

Deraza yoniga borib, tirqishdan qaradim: qotil ranglari oppoq oqarib, o'ng qo'lida to'pponcha ushlab yerda yotardi; qonga belangan qilichi yonida yotardi. Ma'nodor ko'zlari atrof-ga javdirab qarardi; ahyon-ahyonda seskanib tushardi-da, xuddi kechasi bo'lib o'tgan voqeani sal xotirlaganday, boshini ushlardi. Uning bu besaranjom boqishlarida mardlik alomatlarini ko'rmadim va mayorga qarab, bekorga eshikni buzdirmayapsiz, eshikni buzib, kazaklar ichkariga bostirib kirishi kerak, buni hozir qilmasangiz keyin qiyin bo'ladi, chunki u o'ziga keladi, dedim.

Shu zamon eshik oldiga kekxa bir yasovul keldi-da, qotilning otini aytib chaqirdi; u ovoz berdi.

– Gunohni qilishga qilding, Yefimich uka, endi taslim bo'l, boshqa ilojing yo'q! – dedi yasovul.

– Taslim bo'lmayman! – deb javob berdi kazak.

– Xudodan qo'rq. Axir, sen bir kofir chechen emassan, nasroniysan-ku. Ha, mayli endi, gunoh qilib qo'yibsan, peshonangga tushganini ko'rasan-da!

– Taslim bo'lmayman! – deb bo'kirdi kazak, dahshatli bir ovoz bilan va tepkini sharaqlatib tortib qo'ygani eshitildi.

– Hoy, xola, – dedi yasovul kampirga qarab, – o'g'ling bilan gaplashib ko'r, balki sening gapingga kirar... Xudoning g'azabiga uchraydi, axir. Ana, qara, janoblar ham ikki soatdan beri kutib turishibdi.

Kampir unga tikilib, bosh chayqadi.

– Vasiliy Petrovich, – dedi yasovul, mayorning oldiga kelib, – u gapga quloq solmaydi, men uni

bilaman; eshikni buzsak ko'p odamlarni nobud qiladi. Yaxshisi, otib tashlay qolaylik. Darpar-daning katta teshigi bor.

Shu onda mening miyamga g'alati bir fikr keldi: Vulich singari men ham o'z taqdirimni sinab ko'rmoqchi bo'ldim.

– Shoshmay turing, – dedim mayorga, – men uni tiriklayin ushlayman. – Yasovulga qotilni gapga solib tur deb buyurdim, eshikka uchta kazak qo'yilsin, men ishora qilishim bilanoq darpardani buzib menga yordam berishsin, deb buyurdim-da, uyni aylanib mash'um dera-za oldiga keldim. Yuragim gup-gup urardi.

– Hoy, imonsiz kofir! – deb baqirardi yasovul, – sen bizni mayna qilayapsanmi? Yo tutib olol-maydi deb o'ylaysanmi? – Keyin kuchining bo-richa eshikni qoqa boshladi, men deraza tir-qishidan kazakning nima qilishini kuzatib turar-dim, u, bu tomondan hujum bo'lishini kutmas-di, keyin birdan derazani urib tushirdim-da, uy ichiga sho'ng'ib tushdim. Naq qulog'im yonidan vizillab uchib o'tgan o'q epoletimni uchirib ket-di. Ammo uy ichini tutun bosib ketgani uchun dushmanim yonida yotgan qilichini topolma-di. Qo'lidan mahkam ushlab oldim; kazaklar bostirib kirdi-da, uch daqiqada jinoyatchining qo'l-oyog'ini bog'lab, konvoy bilan olib ketishdi. Xalq tarqaldi, zobitlar meni tabriklashdi – bu ish haqiqatan ham tahsinga sazovor edi.

Shundan keyin ham fatalist¹ bo'lmaydimi kishi? Ammo, bir narsaning bo'lish-bo'lmas-

---

¹ Fatalist – taqdirga, yozmishga ko'r-ko'rona ishonuvchi kishi.

ligiga kim muqarrar ishona oladi?.. Ko'pincha yanglish his yoki e'tiqodimizning aldanishini e'tiqod, deb qabul qilamiz!.. Men har narsaga ham shubha bilan qaraydigan odamman, bu narsa xarakterimning keskinligiga xalal bermaydi, aksincha, meni nima kutayotganini bilmaganimda hamisha dadilroq olg'a bosaman. Axir, o'limdan battar hech narsa yo'q, o'limdan esa qutulib bo'lmaydi!

Qal'aga qaytib kelgach, boshimdan o'tgan va o'z ko'zim bilan ko'rgan hamma voqealarni Maksim Maksimichga batafsil gapirib berdim-da, taqdir haqida uning fikrini bilmoqchi bo'ldim. U oldiniga bu gapning ma'nosiga tushunmadi, ammo qo'limdan kelganicha tushuntirib berganimdan keyin, boshini ma'nodor chayqadi-da, dedi:

– Ha, albatta... Bu juda nozik masala!.. U yog'ini surishtirganingizda, agar Osiyo to'pponchalarining tepkilari moylanmagan bo'lsa yoki qattiqroq bosmasang, ko'pincha otilmay ham qoladi. Rostini aytsam, cherkeslarning miltig'ini ham yoqtirmayman; bizlarga negadir yarashmaydi: qo'ndog'i kalta, burningni kuydirib qo'yadi... Ammo, qilichlariga kelganda, qoyil qolishdan boshqa choram yo'q!

So'ngra biroz jim qoldi-da, dedi:

– Bechora bekorga nobud bo'lib ketyapti-da... Kechasi mast bilan gaplashishga shayton undagan-da! Ha, mayli, peshonasiga bitilgani shu ekan!..

Uni ortiq hech gapga sololmadim: u umuman metafizik mulohazalarni yomon ko'radi.

MUNDARIJA

Zamonamiz qahramoni	3
---------------------------	---

BIRINCHI BO'LIM

I. Bela.....	6
II. Maksim Maksimich.....	63
Pechorinning jurnali	79
Taman	81

IKKINCHI BO'LIM

II. Knyajna Meri.....	100
III. Fatalist.....	224

Adabiy-badiiy nashr

MIXAIL LERMONTOV

ZAMONAMIZ QAHRAMONI

Qissa

Muharrir
Feruz QUVONOVA

Musahhih
Sadoqat QARSHIBOYEVA

Badiiy muharrir
Uyg'un SOLIHOV

Texnik muharrir
Surayyo AHMEDOVA

Kompyuterda sahifalovchi
Sunnat MUSAMEDOV

Litsenziya raqami: AI № 252, 2014-yil 2-oktabrda berilgan.

Bosishga 2015-yil 29. 04 da ruxsat etildi.

Bichimi 84x108 1\32.

Bosma tobog'i 15.0. Shartli bosma tobog'i 25.2.

Garnitura «Bookman Old Style». Ofset qog'ozi.

Adadi 5000 nusxa. Buyurtma № 97.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Yangi asr avlodi» NMMda tayyorlandi va chop etildi.
100113. Toshkent, Chilonzor-8, Qatortol ko'chasi, 60.

Murojaat uchun telefonlar:

Nashr bo'limi – 278-36-89;

Marketing bo'limi – 128-78-43. faks – 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru